

B.G.FORSELIUSE SELTS

Forseliuse Sõnumid

1995

1

" Kui kõik üleaarused raskused kõrvaldatud, ei võiks iganes, nagu ma mõtlen, ühtki inimest leida, kes lugeda ei oskaks, ja tahaks kindlasti loota, et nõnda siin Eesti- ja Liivimaal võiks asi paremini minna, kui Rootsis ja Soomemaal senini olnud."

B. G. FORSELIUS
28. juuni 1687

B. G. Forseliuse Seltsi perioodiline väljaanne "Forseliuse Sõnumid" avaldab töid valdkondadest, mis on kooskõlas Seltsi püüdlustega: hariduse ajalugu; haridustraditsioonid; kaasaja haridusideoloogilised eesmärgid ja nende teostamise teed; haridus, kool ja õpetaja arenguruumis; maakool. Loomulikult avaldatakse Seltsi enda kroonikat.

Kirjastaja

B. G. Forseliuse Seltsi tegev-esimees

Madis Linnamägi tel./fax ~~27/43-01-68~~ 420-277

tel. ~~27/43-01-68~~ 433-498

Peatoimetaja Olev Toomet 279/97 460

Toimetaja Evi Laido ~~27/43-01-68~~

Kaaned ja kujundus Kärt Mikli ~~27/43-01-68~~

Arvutikiri Mare Lang ~~27/43-01-68~~ 433-498

Fotod: Arvi Ird, Madis Linnamägi Rein Urbel,
ja autorite erakogud.

© B. G. Forseliuse Selts.
"Forseliuse Sõnumid" 95/1
Tartu, 1995

Tartu Ühikooli
B-4845

Eesti Kirjanduse õpetoolile,
ka koostöö lootuses,
B. G. Forseliuse Selts

apr. '95

FORSELIUSE SÕNUMID 1995/1 SISUKORD

Arnold Rüütel,	1-1
Heino Mägi,	1-1
Ferdinand Eisen.	1-2
Olev Toomet. TEEKONNA ALGUS.	1-3

2. B. G. FORSELIUSE SELTSI ALGUSAASTAD

Lembit Andresen. AVAKÕNE B.G.FORSELIUSE SELTSI ASUTAVAL KOGUL 22.II 1989.	2-1
Madis Linnamägi. B. G. FORSELIUSE SELTSI LOOMISLUGU.	2-4
Olev Toomet. B. G. FORSELIUSE SELTSI I METSAKOOI JA SELTSI LIPU ÖNNISTAMINE OTEPÄÄL 12. - 16. VII 1990.	2-8

3. EESTI KOOLI AJALUGU KODUMAAL ...

Sulev Vahre. ESIMESI HARITUD EESTLASI.	3-1
Nelly Lehtsaar/Viik. HARJU MAAKONNA RISTI KOOLI AJALOOST	3-4
Ilje Piir, Sulev Vahre. IGNAT(S)I JAAGU ELUKÄIK.	3-9
Ferdinand Eisen. EESTI RAHVAKOOI JA EESTI AJAKIRJANDUSE OSA EESTI RAHVUSE KUJUNEMISEL.	3-11
Monika Topmann. TALLINNA KONSERVATOORIUMI ESIMESED PÄEVAD.	3-17
Karl Johannes Naanuri. AJALOO ÕPETAMISEL KASUTATUD ÕPPEKIRJANDUSEST JA-VAHENDITEST EESTI KOOLIS 1918 1940.	3-20

4. ...JA VÕÕRSIL

Ivika Maidre. PETERBURI KUBERMANGU JAMBURGI MAAKONNA KIRIKU JA HARIDUSELU 19.SAJANDI II POOLEST 1905. AASTANI.	4-1
Heinrich Mark. GÖTEBORGSI EESTI ALGKOOLI DRAMAATILINE ASUTAMISKÄIK.	4-7

5. KODU-UURIMINE

Lemmi Aruoja. ÜHE VANA KOOLIMEHE ELUST./ ALEKSANDER ARUOJA. /	5-1
Heino Mägi. JUHISEID KOOLI KROONIKA PIDAMISEKS.	5-7

6. KOOL ILUKIRJANDUSES

Olev Toomet. HERBERT SALU JA TEMA LOOMINGU TUTVUSTUSEKS.	6-1
Herbert Salu. ÖNNERAHA. Romaan. Peatükk "TARTU"	6-8

7.

ÕPITURISM

Meeri Säre. NORRA REISIST

7-1.

8.

KOOL JA TÄNAPÄEV**Lembit Tüرنpuu.** HARIDUSSTRATEEGIA TÄNAPÄEVA EESTIS. 8-1**B.G.Forseliuse Seltsi V üldkogu.** PÖÖRDUMINE EESTI VABARIIGI KULTUURI- JA HARIDUSMINISTEERIUMI POOLE, PEDAGOOGI ETTEVALMISTAVATE ÕPPEASUTUSTE JUHTIDE JA ÕPETAJASKONNA POOLE 16. VEEBRUARIL 1994. 8-7**Elve Voltein.** PROBLEEMID ESIMESE KLASSIGA. 8-8**1994.a. Kadrina konverentsi töögrupp.** HARIDUSPOLIITILISED PROBLEEMID SEESTPOOLT NÄHTUNA. 8-9

9.

KROONIKA

B. G. Forseliuse Selts.

--- Asutamiskomisjon 9-1

--- Asutavast kogust osavõtjad 9-2

- koolid

üksikisikud.

--- Juhatorganid. 9-6

--- Toetajaliikmed. 9-8

--- Laureaadid 1989 1994. 9-8

--- Üldkogud. Metsakoolid. Õpiturism. 9-13

10.

**BIBLIOGRAAFIAT BENGT GOTTFRIED FORSELIUSEST
JA B. G. FORSELIUSE SELTSIST**Koostanud **Olev Toomet.** Aastad 1986 1989.

10-1

11.

AUTORITEST

11-1

THE FORSELIUS NEWSLETTERS 1995 / 1.

CONTENTS

Arnold Rüütel , Head of the Board of the B.G.Forselius Society / =B.G.F.S./	1-1
Heino Mägi , Member of the Board of the B.G.F.S.	1-1
Ferdinand Eisen , Adviser of the Board of the B.G.F.S.	1-2
Olev Toomet , Chief Editor of the Journal of the B.G.F.S. THE BEGINNING OF THE FORSELIUS NEWSLETTERS.	1-3

2. EARLY YEARS OF THE B. G. FORSELIUS SOCIETY

Lembit Andresen , Adviser of the B.G.F.S. Professor of the Tallinn Pedagogical University. OPENING SPEECH AT THE FOUNDING BODY OF THE B. G. FORSELIUS SOCIETY ON 22.FEBRUARY 1989	2-1
Madis Linnamägi , Managing Chairman of the B.G.F.S. THE FOUNDING STORY OF THE B.G. FORSELIUS SOCIETY	2-4
Olev Toomet , Chief Editor. THE FIRST SUMMER SCHOOL AND CONSECRATION OF THE FLAG OF THE B. G. FORSELIUS SOCIETY ON 12-16 JULY 1990.	2-8

3. HISTORY OF ESTONIAN SCHOOL AT HOME . . .

Sulev Vahre , Professor of the University of Tartu. SOME EDUCATED ESTONIANS OF THE 11-16 TH CENTURIES.	3-1
Nelly Lehtsaar , Teacher of the Estonian language at Risti 7-year School in 1953-1960. ON THE HISTORY OF RISTI SCHOOL, HARJU COUNTY	3-4
Ilje Piir , Teacher of Nõo <i>Realgymnasium</i> . Sulev Vahre , Professor of the University of Tartu. THE LIFE STORY OF IGNAT/S/I JAAK.	3-9
Ferdinand Eisen , Adviser of the B.G.F.S. THE ROLE OF THE ESTONIAN NATIONAL SCHOOL AND ESTONIAN JOURNALISM IN THE DEVELOPMENT OF THE ESTONIAN NATION.	3-11
Monika Topman , Staff member of the Estonian Academy of Music. THE EARLY DAYS OF THE TALLINN CONSERVATOIRE.	3-17
Karl-Johannes Naanuri , Founding member of the B.G.F.S. LITERATURE AND STUDY AIDS USED IN TEACHING HISTORY AT ESTONIAN SCHOOLS IN 1918-1940.	3-20

4. ... AND ABROAD

Ivika Maidre , Head of the Inspectorate of the National Heritage Office of East Virumaa County. CHURCH AND EDUCATION IN JAMBURG COUNTY ST PETERSBURG PROVINCE, FROM THE 2nd HALF OF THE 19th CENTURY UP TO 1905	4-1
Heinrich Mark , Secretary of State of the Estonian Governement in Exile in 1953-1971 THE DRAMATIC STORY OF THE FOUNDING OF THE ESTONIAN ELEMENTARY SCHOOL IN GOTHENBURG.	4-7

5.

LOCAL STUDIES

- Lemmi Aruoja** , Student of Läfte Secondary School Form 9b in the Academic Year of 1992 / 93. 5-1
 SOME FACTS ON THE LIFE OF AN OLD SCHOOL MASTER / ALEKSANDER ARUOJA/.
Heino Mägi , School Counsellor. THE SCHOOL CHRONICLE / GUIDE LINES /. 5-7

6.

SCHOOL AS REFLECTED IN FICTION

- Olev Toomet**, HERBERT SALU AND HIS WORKS. 6-1
Herbert Salu, Foreign Estonian Writer and Literary Theorist. THE LUCKY COIN.A novel. Chapter "TARTU". 6-8

7.

TEACHING TOURISM

- Meeri Säre**, Founder of the Tartu Toy Museum. A TRIP TO NORWAY. 7-1

8.

SCHOOL AND THE PRESENT DAY

- Lembit Tüρνpuu**, Professor of the Tallinn Pedagogical University. 8-1
 STRATEGY OF EDUCATION IN TODAYs ESTONIA
The Fifth General Assembly of the B.G.Forselius Society. ADDRESS TO THE MINISTRY OF 8-7
 CULTURE AND EDUCATION OF THE REPUBLIC OF ESTONIA TO HEADS OF TEACHER'S
 TRAINING INSTITUTIONS, AND TO THE ESTONIAN TEACHERS ON 26 FEBRUARY 1994.
Elve Voltein, Staff Member of the Tartu Teacher's Training College. PROBLEMS WITH FORM 1 8-8
Work Group of the Conference at Kadrina 1994. EDUCATIONAL POLICY PROBLEMS AS 8-9
 SEEN FROM THE INSIDE.

9.

CHRONICLE

- THE B.G.FORSELIUS SOCIETY -- THE FOUNDING COMMITTEE 9-1
 -- THE PARTICIPANS OF THE FOUNDING BODY· 9-2
 SHOOOLS AND PERSONS
 -- THE ORGANIZING COMMITTEES 9-6
 -- THE ASSOCIATED MEMBERS 9-8
 -- PRIZE WINNERS 1989-1994 9-8
 -- ANNUAL CONFERENCES. SUMMER SHOOOLS. 9-13
 STUDY TRIPS.

10. SOME BIBLIOGRAPHY ON B. G. FORSELIUS AND THE B. G. FORSELIUS SOCIETY IN 1986 -1989

- Compiled by **Olev Toomet** 10-1

11.

AUTHORS

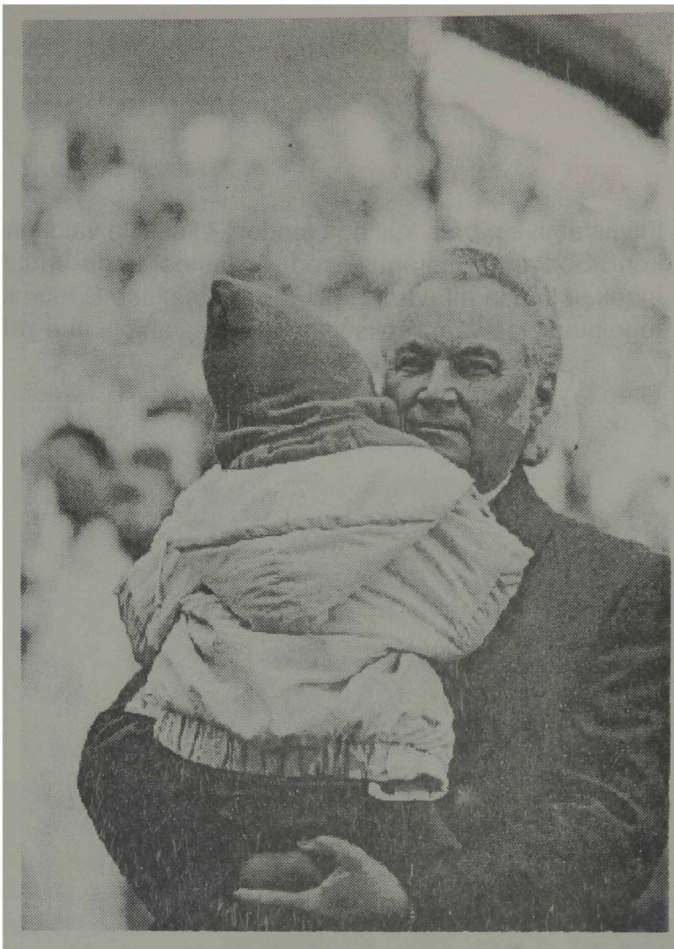
ARNOLD RÜÜTEL,

B. G. Forseliuse Seltsi esimees

Meie hariduselu on uuenduspüüdlustele vaatamata suurtes raskustes. Edasiminekut pärsib selge hariduse arengu ideoloogia puudumine, mis määratleks Eesti hariduse eesmärgid ja sellest tulenevalt hariduse korraldamise teed nii koolis kui väljaspool kooli, samuti täiskasvanute haridustee jätkamise vabaharidussüsteemis ja täienduskoolituses.

B. G. Forseliuse Selts osaleb Eesti haridusprotsesside lahtimõtestamisel, kuid ta tegeleb ka hariduse ajaloo küsimustega -- tänase hariduselu kujundamisel on kasulik vaadata tagasi eestlaste enam kui 300 - aastasele rahvakoolitraditsioonile. Seejuures on oluline rõhutada, et eestluse kandjaks on olnud maa-

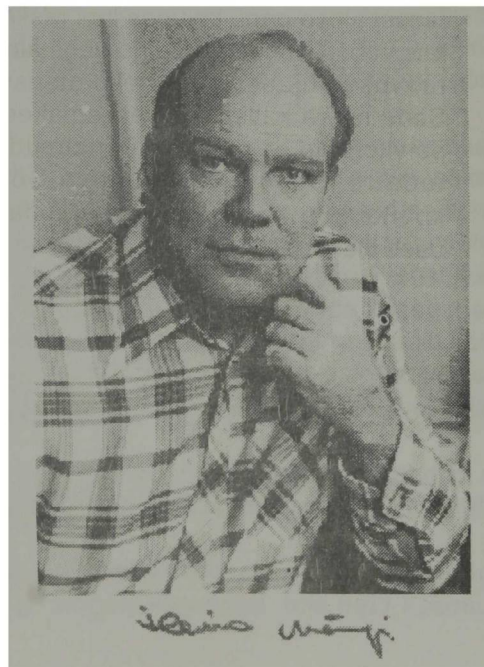
elu ja maakultuur. Kultuuri- ja seltsielu keskuseks aga oli maakool. Praegu on maakultuur strateegilise tähtsusega rahvuslik ideekapital -- ilma selleta võime kaotada rahvusliku identiteedi, assimileeruda ja muutuda olematuks. Siit ka vajadus maakooli edasise kindlustamise järele, sest ka praegu on kool kultuurielu ja sotsiaalse korralduse lahutamatu osa. Seepärast soovin, et käesoleva numbriga alustav seltsi väljaanne kajastaks nii mineviku kui kaasaja hariduselu olulisi külgi.

HEINO MÄGI,

B.G.Forseliuse Seltsi juhatuse liige

B. G. Forseliuse Seltsi väljaanne "Forseliuse Sõnumid" saavad teoks tänu julgele entusiasmile, missioonitundele ja vastutusele meie kooli tänase ja homse päeva eest. Järjekindla edasiliikumise üheks tingimuseks on varemalt läbikäidud tee tundmine ja kogu eelneva tegevuse objektiivne, sealjuures ka kriitiline hindamine. Meie rahvakooli ajalugu ulatub tagasi kolmest sajandist veelgi kaugemale. Kui palju mahub sellesse otsimisi, ekslemisi, leidmisi...? Kui palju on selle aja jooksul olnud koolipõllu harijaid? Nende elu ja tegevust on püütud läbi aegade tundma õppida ning meistrite eluteed kirjasõnas jäädvustada, milles märkimisväärne koht on olnud koolide kodu-uurimistööl. Tänapäevaste pedagoogide põlvkonna ülesandeks on selle töö jätkamine. Seda kohustab ka asjaolu, et ligi viie aastakümne jooksul ei olnud meil võimalust avalikult ja objektiivselt valgust heita koolide ja pedagoogide tööle. Nüüd on see võimalik. Teadvustan endale, et "Forseliuse Sõnumite" kogumaht ei saa olla ainult Eesti koolide ajaloo

tutvustamise päralt, küll aga loodan, et sellele valdkonnale saab siiski kuuluma uues väljaandes vääriline koht. Soovin, et asjahuvilised (õpilastest kodu-uurijad, õpetajad, teadlased...) selle rubriigi täitmisele innukalt kaasa aitavad. Pakkugu "Forseliuse Sõnumid" tänasele õpetajale tema otsingutes ja katsetes tuge ning olgu vääriliseks vahendajaks vana ja uue vahel.

Otepää, 10. aprill 1994

FERDINAND EISEN,

Bengt Gottfried Forseliuse Seltsi nõunik

Eesti rahvakool, millele B. G. Forselius 310 aastat tagasi aluse pani, kujunes läbi raskete aastasadade, täis võõrvõimude survet ja vägivalda, eesti rahva ja rahvuse kujunemise üheks otsustavaks teguriks. Seda rahva kallimat vara - emakeelt - on eelnenud põlvkonnad hoidnud ja arendanud ning tänapäeva toonud. Soovin "Forseliuse Sõnumite" ümber koondunud koolirahvale edu emakeele hoidmisel uues olukorras.

OLEV TOOMET,

Bengt Gottfried Forseliuse Seltsi
ajakirja peatoimetaja,
B. G. Forseliuse Seltsi esimese juhatuse liige

TEEKOND ALGAB

Head sõnad Bengt Gottfried Forseliuse - Samfundet Forselius Seltsi *toimetiste* telesaamise puhul on seltsi juhtijate poolt eespool ära öeldud. Ei ole minu asi midagi juurde lisada või neid nii ehk teisiti kommenteerida. Jääb üle loota, et sõnad, mis tulnud südamest, jõuavad kindlasti ka kõigi *toimetiste* lugejate südamesse.

Minu kui B. G. Forseliuse Seltsi *toimetiste* peatoimetaja kohuseks on aga lugupeetud lugejatele edasi anda oma nägemus *toimetiste* sisust ja vormist ning veidi lähemalt tutvustada ka tema avaldamise ja levitamise olulisemaid eesmärke ning püüdlusi, samuti edaspidiseid suunitlusi.

Loomulikult ei saa ma seda teha kuigi ammendavalt, sest *toimetiste* edaspidiseks peakujundajaks saab ju ikka olla vaid tegelik elu. Ja esmajoones muidugi *toimetiste* lugejad, kelle soovidel väljaande kujundamiseks on kahtlemata väga oluline roll. Seepärast tehkem nüüdki ühiselt hakatust.

Minu vaatepunktid *toimetiste* sisu ja vormi küsimustes oleksid alljärgnevad:

ESITEKS ei saa me mitte kuidagi mööda minna B. G. Forseliuse Seltsi asutamise mõtte algatamisest ja seltsi loomise eelloost. Selle küsimuse käsitlemine saab alguse juba *toimetiste* esmanumbris ja jätkub kindlasti edaspidigi. Toimetusel oleks heameel, kui samas küsimuses võtaksid *toimetiste* veergudel sõna teisedki asja algatajad ja osalised.

TEISEKS on B. G. Forseliuse Seltsi *toimetiste* üheks lakkamatuks ülesandeks kõigile asjast huvitatuile ja teada tahtjatele selgitada, mida B. G. Forseliuse Selts on oma senise, enam kui viieaastase töö jooksul jõudnud ära teha. Ja seda ei ole sugugi vähe. Püüamegi siis *toimetistes* avaldada seltsi tegevuse kohta ülevaateid ja kroonikat, aga samuti ka dokumentaalseid materjale ning pikemaidki kirjeldusi seltsi ettevõtmiste ja ürituste kohta. Vähemalt esiotsa teeme seda üsnagi ulatuslikult ka tagantjärele, sest kuigi seltsi poolt tehtu on leidnud senigi mõningat valgustamist meie ajakirjanduses, on seda praeguseni tehtud siiski väga lünklikult ja eri väljaannetesse lootusetult laiali hajutatult. Seepärast hakkabki kohe esimeses *toimetiste* numbris ilmuma bibliograafia B. G. Forseliuse Seltsi tegevust valgustavatest artiklitest. Sama lünka püüame täita ka senini käsikirjas seisvate seltsi tööd käsitlevate artiklite ja kirjutiste publitseerimise varal *toimetistes* - nii nüüd kui edaspidigi.

KOLMANDAKS püüame *toimetiste* lehekülgedel ajapikku ära tuua kõik põhilised materjalid B. G. Forseliuse Seltsi kohta. Neidki on jõutud seltsis vastu võtta juba üsna aukartust ärataval hulgal. Seltsi praeguse põhikirja ja programmi avaldame eraldi brošüürina.

NEJANDAKS on meil pidevalt kavas tagasi pöörduda eesti kooli mineviku, tema arengu sõlmprobleemide ja murdekohtade juurde. Teretulnud on kõigi uurijate kirjutised, mis neid küsimusi

käsitlevad. Esmajoones aga ootame värskeid lühiuurimusi B. G. Forseliusest, tema õpilastest ja ideede kandjatest, tema õpetajatöö jätkajatest, aga samuti ka Forseliuse mõtete ning ideede kandumisest tema õpilaste poolt loodud koolide kaudu kuni kaasaega välja. Veel tahaksime pakkuda lugejatele ülevaateid (kroonikaid) B.G.Forseliuse enda poolt asutatud, samuti tema õpilaste poolt hiljem ellu kutsutud koolide ajaloost ning tegevusest.

VIIENDAKS ei pane me kõrvale neidki kirjutisi, mis seovad Eesti kooli tänapäeva ülessandeid tema minevikutraditsioonidega, eriti aga Forseliuselt ja tema õpilastelt äratust saanud varasemate ning praeguste koolmeistritega. Sest on ju nii, et ainult ideedest, ilma neid kandvate inimesteta, esmajoones aga ilma koolmeistriteta ja haridustegelasteta on ka headest põhimõtetest eesti kooli edukaks tegelikuks arenguks olnud enamasti üsna vähe kasu. Olgu plaanid ja mõtted kuitahes head ja ilusad, aga kui neid ei taheta, ei osata või ei suudeta ellu viia, jäävad nad vaid unelmateks, ei enam.

KUUENDAKS ei taha me ära unustada ei Eesti kooliajaloo korüfeesid ega ka reakoolimeistreid, kes aegade kuludes ning muidugi praegugi tões ja vaimus, usu ning hea tahtega, aga vahel otse andumusega oma igapäevast tööd teinud on. Seepärast peaks *toimetiste* veergudele jõudma teated ka neist sipelga kombel tööd rühmavatest õpetajatest, kes küll üle-eestilist tuntuust ei ole omandanud, kuid kohapeal ometi hariduselu ja kooli arendamisse võib-olla otse hindamatu panuse andsid ja annavad. Ärgem siis kindlasti selliseid, ehk isegi teenimatult varjujäänuid, unustagem. Püüdkem eriti nende tähtpäevade puhul sellistegi koolmeistrite elutööd ja mälestust neist vääriiliselt jäädvustada. Teretulnud on kirjutised nii uurijatelt kui ka taoliste õpetajate töö- ja aatekaaslastelt.

SEITSMENDAKS praeguse loetelu järgi, kuid tähtsuselt kaugemale võiksime paigutada ka paljude Eestis ja kaugemalgi üldtuntuks saanud õpilaste kunagised õpetajad, kes ise kuni siiani oma kuulsate kasvandike varju jäänud on. Kui aga mõnel õpetajal on selliseid üldtuntud õpilasi rohkem kui üks-kaks, siis on õpetaja osa oma õpilaste kujunemisse vaidlematult suur olnud ja kindlasti ka õpetaja kogemused jäädvustamist väärt. Leidkem siis sellised õpetajad üles ja püüdkem meie haridustöö sedagi tahku ühiselt ning jõudumööda võimalikult enam valgustada.

KAHEKSANDAKS eraldi teemaderingiks võtame *toimetistes* valgusvihku B. G. Forseliuse Seltsi suurüritused, millistest senini on saanud mõnevõrra tuntuimateks vaid seltsi poolt läbi viidud metsakoolid ja kodu-uurimise alase tegevuse korraldamine koolides. Seepärast kavatseme avaldada ka mõningat üldisemat huvi pakkuvaid õpilaste kodu-uurimuslikke töid. Ei ole siis liiast, kui keegi neistki koolielu külgedest midagi esile tõstab. Eriti vajalik oleks see koolide kodu-uurimusliku tegevuse osas, sest teatavasti oli see ju pea kogu nõukogude perioodil Eestis sisuliselt sageli üks võõrvõimule vaigse vastupanu avaldamise vorme. Peaasi, et autoril oleks öelda midagi niisugust, millest võivad õppida kõik õpihimulised, olgu nad siis "maa soolaks" või nende järelkäijateks.

ÜHEKSANDAKS ei tahaks me *toimetistes* päriselt mööda minna meie seltsi paljudest õppereisidest. Igaühelt neist on ju alati midagi juurde õpitud, mingid vaimuväärtused kaasa toodud. On ju eesti rahvatarkust mööda alati parem üks kord näha kui üks kord kuulda. Sest alati on eestlasel olnud ikka oma silm kuningaks ja ka kord ümber maja käimine teinud käija targemaks. Aga ometi ei tee mitte kunagi halba kui neile, kes ise ei saanud nägema-kuulma-käima minna, ka midagi ümber jutustatakse. Niisiis seltsi reisis osalenud võtkem pastakas pihku, pangem reisikirjad paberile ning meie poole teele! Paremad neist pääsevad kindlasti *toimetiste* veergudele.

KÜMNENDAKS meenutaksin veel ka seda tõetera, et kirjanduski võib olla elu õpetajaks. Sellest lähtudes püüame *toimetiste* veergudel leida paiga niisugustele meie kooliajaloo seotud kirjandusteostele või katkenditele nendest, mis meie arvamist mööda seda ülesannet hästi täita suudaksid. Oodatud on kõik ettepanekud selleski suhtes. Alustame me sellega juba *toimetiste* esimeses numbris välis-eesti autori Herbert Salu "Õnneraha" näol.

Veel kutsun üles kõiki lugejaid alati saatma *toimetistele* lühikirjeldusi tähtsatest sündmustest oma koolis (võimalikult koos fotodega), et saaksime oma "Kroonika" veergudel neidki kõigile huvilistele tutvustada. Olgu näiteks saadetavate fotode juures kasvõi 4-5 täpset ja lõovvat rida sündmustest sellestki jätkub. Aga kui kirjutate pikemalt, oleme seda tänulikumad.

LÕPETUSEKS tahaksin ütelda veel järgmist. Et *toimetistel* oleks mingi pisikegi võimalus rahvusvaheliseks leviks ning kaugemalgi Eesti kooli ajaloo ja tänapäeva vastu huvi äratamiseks, siis

otsustasime *toimetiste* juures keelebarjääri leevendamiseks appi võtta veel ka selliste suurte kultuurrahvaste keeled, nagu inglise, saksa ja vene keel. Esialgu esitame inglise keeles ainult sisukorra, kuna rohkemaks ei ole võimalusi. Ja võib-olla veel ka rubriikide nimetused, kui me neid kasutame. Loodame lugeja mõistvale suhtumisele ja usume, et edaspidi saavad võimalikuks veel ka mõned võõrkeelsed lisamärkused ning selgitused, kunagi aga ehk resümeedki meie arvates kõige olulisematest kirjutistest. Oleme veendunud, et nad, vaatamata praeguse anglomaania nagu ka kunagise kadakasaksluse ja pajuveneluse taustale, ometi mitte kedagi ei häiri.

Meie kindel siht ja soov on mõistagi *toimetiste* väljaandmine nii eestikeelselt ja eestimeelselt, kui vähegi võimalik. Kuid me ei taha siiski silmi sulgeda elu realiteetide ja ka praeguste järjest tugevnevate rahvusvaheliste ühispüüdluste ees. Me ei karda vähemalt veel praegu mitte et teiste keelte vahendusel üldmõistetavuse otsimine ja üldarusaadavuse leidmine meie Eestimaa haridust, keelt ja kultuuri madaldab või neilt midagi olulist ära võtab. Väikerahvana peaksime me just nõnda püüdma anda kasvõi oma piskugi ühispanus maailma hariduse, ajaloo ja tema kaasaja pürgimuste ning väärtuste tunnetamise ja täiendamise heaks.

Põlvas, 09.05. 25.10. 1994. a.

LEMBIT ANDRESEN,

E.Vilde nim.Tallinna Pedagoogilise Instituudi
professor

AVAKÕNE

/ PEETUD B. G. FORSELIUSE SELTSI ASUTAVAL
KOGUL 22.II1989 TARTU PEDAGOOGILISE KOOLI
AULAS./

Lugupeetud koosviibijad! Lugupeetud vanemad ja nooremad B. G. Forseliuse Seltsi asutajad! Hariduse ja kultuuri tähtpäevadel räägitakse järjepidevusest. Nendel päevadel otsime ühendust alustajate ja tänaste tegijate vahel. Juba 1987. aastal, kui Kambja kooli 300.aastapäeva pühitsesime, kerkis mõte ühendada kõik auväärse ajalooa koolid üheks kooliseltsiks. Täna jõuame Forseliuse Seltsi asutamiseni. Selts on üks omanäolisem kogu Baltikumis ja ka Euroopas. Nagu teada, seostub B.G.Forseliuse nimega uut tüüpi rahvakoolide rajamine

Eestis. Tema nimega seostub rahva kõnekeelele läheneva kirjakeele loomine, uute kooliraamatute väljaandmine, rajatavate koolide didaktilis-metoodiliste põhimõtete väljatöötamine ja esimese seminaride avamine.

B. G. Forseliuse (1660 - 1688) nimi sai tuntuks juba tema eluajal Eesti- ja Liivimaal, Soome- ja Rootsimaal.

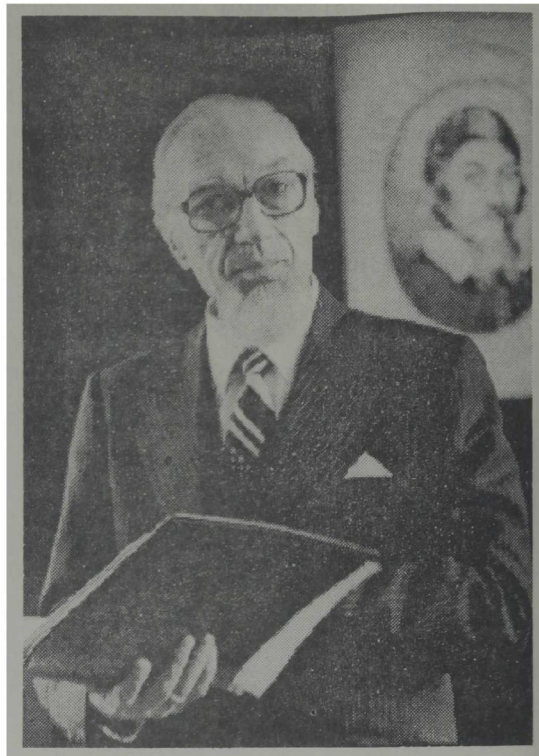
Pärast tema surma jäädvustas B. G. Forseliuse kroonikaraamatu lehekülgedele C. Kelch 1695. aastal¹. Juba tuntuks tegi B. G. Forseliuse nime Tartu Ülikooli koolikomisjoni liige G. F. Pöschmann (1768 - 1812). Oma töös selgitas ajaloo professor liivimaalastele B. G. Forseliuse osa Eesti rahvakooli arengus², sama tegi teinigi Tartu Ülikooli professor C. C. Ulmann³.

Leksikonide lehekülgedele jõudis eesti rahvakooli rajaja nimi 1827. ja 1859. aastal⁴.

Esimese arhiivmaterjalidel põhineva eriuurimuse kirjutas V. Reimann Bengt Gottfried Forseliusest 1895. aastal *Eesti Üliõpilaste Seltsi Albumis*.⁵ Samu materjale kasutas Martin Lipp meile tuntud *Kodumaa kiriku ja hariduse loos*⁶ ja vabariigi ajal Tartu Ülikooli pedagoogikaproffessor Peeter Põld⁷.

Eesti koolikirjandusse jõudis Forseliuse nimi 1905. aastal. Mihkel Kampmanni lugemikus leidub jutustus pealkirjaga *Eesti rahvakoolide isa*⁸ Muidugi sai Forsellius tuntuks Eesti Vabariigi päevil, siis kui pühitseti tema 250.-ndat aastapäeva. Tartusse pandi tema mälestuskivi, rajati park, toimusid suured pidustused.

Kui siin, Tartu õpetajate koolis Forseliusest räägime, kerkib keelele küsimus, miks ei võiks seesama õpetajaid ettevalmistav asutus oma ajaarvamist alustada Forseliuse seminarist? Kui Tartu Ülikool võtab eeskujusid 17. sajandist, siis miks peaks see õppeasutus oma ajalugu arvestama saksakeelsest elementaarkooliõpetajate seminarist alates? Pealegi töötas Tartus 19. sajandil veel ka eestikeelne, Hellmanni seminar.

Esiletõstmist vääriks veel kahe silmapaistva kirjamehe huvi Forseliuse tegevuse vastu.

1940. aasta suvel tuli professor Gustav Suits tollase J. Varese valitsuse välisministri Nigol Andreseni juurde välispassi saamiseks Rootsimaale. N. Andresen kirjutas hiljem: Ta tahtis oma Forseliuse uurimuse lõpetamiseks sõita suvekuudeks Rootsi arhiive uurima. Tahtsin talle kohe passi välja anda, kuid siis ta vabandas, et tal pole isegi fotot kaasas, ja hiljem loobus ta sõidust⁹. Küllap oli kirjandusprofessoril kavatsus uurida Forseliuse- aegset kirjandust, kuid suur sõda tuli vahele.

Kirjanik Fr. Tuglast huvitas 1942. aastal Forseliuse õpilase Käsü Hansu elukäik. Teoste sünnilugudes on esitatud ka vastavad põhjendused. Ta kirjutas: Lugesin rohkesti Bienemanni ja teisi ajaloolisi ning Põhjasõja-aegset rahva elu käsitlevaid teoseid. Samuti lugesin läbi peaaegu kogu rootsiaegse eestikeelse kirjanduse.

Teise Maailmasõja ajal ilmus Rootsis Greta Wieselgreni lühiaurimus Forseliusest koos allikapublikatsioonidega.¹⁰

Nüüdisaja Eesti ajaloolastest on noore Forseliuse ülikooliaastate kohta leidnud uut materjali Arvo Tering¹¹.

Professor Helmut Piirimäe on juhtinud teadlaste tähelepanu seminari asutamissoo lahtistele küsimustele.¹² Käesoleva ettekande tegija on Forseliuse tegevust uurinud 35 aasta jooksul, pidanud loenguid Tallinna Pedagoogilise Instituudi üliõpilastele ja kirjutanud kaks brošüüri.¹³ Forseliust puudutav allikmaterjal asub põhiliselt Eesti Ajaloo Arhiivis. Kui tutvuda aastasadade-vanuste arhiivimaterjalidega, paistab silma noore estofiili põhjalik eesti keele valdamine, uute pedagoogiliste ideede tundmine ja head organiseerimisvõimed.

B. G. Forselius sündis umbes 1660. a. ja sai oma esimese hariduse arvatavasti koduõpetajalt. Tema lapsepõlv langes kokku kuulsa tsehhi pedagoogikateadlase J. K. Komensky (1592-1670) viljaka tegevusega Madalmaades. Noormehe regulaarne koolitee algas Tallinnas, kõrghariduse omandas ta Wittenbergis õigusteaduse üliõpilasena. Samal ajal rajati mitmel pool uusi koolisüsteeme Komensky ideede alusel. Baltimaadele oli selleks ajaks jõudnud ka tsehhi pedagoogikateadlase kooliraamatuid. Õppereisidelt saadud eeskujud näitasid üliõpilasele Eesti rahvahariduse mahajäämust. Pärast kodumaale jõudmist katsetas Forselius oma kodukohas Ristil talulapsi uue meetodi järgi lugema õpetada. Kirjaoskuse omandamisel ilmsid seniste kooliraamatute puudused ja nende sobimatus koolitööks.

Õpetamisest välja kasvanud tähelepanekud viisid noore üliõpilase kooliõpetuse parandamise teele.^{1/2}

Forselius alustas teisiti kui mitme teise maa rahvakoolide asutajad, nimelt õppetöö sisu ümberkorraldamisest. (Ka meie seisame koolide ümberkorraldamise ees. Historia magister vitae!) Tulevane koolimees sai aru, et enne tuleb parandada vananenud kirjaviisi, koostada seejärel aabitsad ja kooliraamatud ning alles siis asuda koolilaste õpetamisele.

Forselius võttis käsile ortograafia parandamise ja uue aabitsa kirjutamise. Põhimõtteks võttis ta kirjutada nii, nagu rahvas räägib. Kirjasõnast jäeti välja võõrtähed (c, f, q, z, y, x), loobuti h-st eelneva vokaali pikendusmärgina, kasutusele tuli ä täht.

Uus parandatud kirjaviisis aabits sai valmis 1684. aastaks. Et parem kirjaviis ja häälikumeetod kasutusele võtta, otsustas ta ette valmistada selleks väljaõpetatud koolmeistreid. Tema üritust toetas Rootsi riigivõim ja Liivimaa kirikupea Johann Fischer Forseliusele anti võimalus aabitsa trükkimiseks Riias ja seminari avamiseks Tartus.

Õppeasutuse asukoha valik polnud juhuslik. Lähemates kihelkondades töötasid pastoritena mitmed Tartu Ülikooli endised kasvandikud. Seminar asus kahe murdeala piirimail ning koolmeistreid võis ette valmistada mõlema põhimurde alale.

Koolmeistrite kool töötas aastail 1684–1688. Õppima võeti noormehe kõigest Eesti- ja Liivimaa kihelkondadest. Õpetajaametiks valmistuti kaks aastat. Esimesel aastal anti kirjaoskus ja tutvuti õpilaste võimetega. Teisel õppeaastal võeti läbi ained, mis laiendasid silmaringi ja andsid koolmeistrile vajalikke teadmisi. Koolitöö praktilised kogemused omandati esimese aasta õpilastega töötades. Süsteem, kus nooremad olid vanematele omal viisil harjutuskooliks, tulenes sellest, et Forselius juhtis üksi kogu kooli tegevust. Nii on ka mõistetav, kuidas seminaris õnnestus nelja aasta jooksul anda haridust 160 poisile. Juba kaheaastase tööga näitas koolijuhataja uue õppeviisi ja ortograafia paremusi. 1686. aasta suvel sõitis Forselius kahe kasvandikuga Stockholmi, kaasas Kambja kihelkonna Paluperi kandi noormees

Ignatsi Jaak ja Harju-Madise kihelkonna Pakri (talu) Hansu Jüri. / Pakri talu on surnuaia lähedal tänaseni. J. Alteri teade autorile. / Reis võeti ette selleks, et hankida seaduslik alus avatavatele rahvakoolidele, kummutada kuulujutud maarahva õppimisvõimetusel ja tõestada uue ortograafiaga kooliraamatute paremusi ka piiskop J. H. Gerthile. Kooliasju peeti sel ajal nii tähtsaks, et noormehed viidi ka kuningakotta. Ignatsi Jaak jutustas veel viiskümmend aastat hiljem, kuidas nende lugemise ja laulmise oskust demonstreeritud kõrgetele ministritele " ja Karl XI-le ning nende tubliduse märgina andnud kuningas " oma käega kummalegi poisile ühe kuldtukati " Kuningakojast saadi toetust ka koolimajade ehitamiseks ning seniste taotluste õigustusi.

Sama aasta detsembris anti välja kuninga korraldus koolide asutamiseks kõikidesse kihelkondadesse. Tartu seminar kujunes eestlastest maaharilaste esimeseks õppeasutuseks. Lõuna-Eestist tuli kokku kõige andekamaid talupoisse, kes tõid kaasa eri kihelkondade sõnavara ja murrakuid. Nii oli seminaril teatud osa ka murrete lähendamisel hilisema ühtse kirjakeele ettevalmistamiseks.

Esimesed rahvakoolid avati kõigepealt Tartule lähemates paikades. 1686. aasta sügistelvel läks koolidesse õpetajaks 11 Forseliuse kasvandikku, avati esimesed uut tüüpi rahvakoolid, mis ei sarnanenud varasemate köstrikoolidega.

Paljudesse kohtadesse tulid koolmeistrid ainult talvekuudeks, suveks mindi kodupaikadesse tagasi. Õpetajate liikuvust põhjustas asjaolu, et kõigist kihelkondadest polnud poisse Tartu seminari saadetud. Forselius mõistis, et ainult ühest koolist kihelkonda ei jätku sealsete laste õpetamiseks. Lugemisoskuse kiiremaks levitamiseks soovitas ta asutada ka küla- ja mõisakoole. Juba 1687 aastal avati mõisakoole Tartu Maarja ja Helme kihelkonnas, külakoole Nõo kihelkonnas.

Järgmise aasta talvel õpetasid Tartu Seminari kasvandikud pea kõigis Lõuna Eesti maakondades. Esimeste koolide avamine õnnestus paremini seal, kus maa oli mõisnikelt riigile võetud. Põhja- Eestis jäi koolivõrk esialgu hõredaks. Parimad koolid ehitati Harju-Madisele ja Ristile, oma sünnikoha koolidele õnnestus Forseliusel hankida riiklikku toetust ning mõlemas paigas valmisid korstna, akende ja kahe kambriga majad.

Forselius esitas kooliõpetusele uued põhimõtted, ta soovitas Komensky eeskujul õpetamist meelte ja mõistuse kaudu. Uutes koolides oli tähtsal kohal õpetajate seletus ja õpilaste iseseisev lugemine.

Esikohale seati huvi äratamine õppetöö vastu. Uuendati koolidistsipliini aluseid, vähendati karistusi, loobuti vitsanuhtlusest, keskele kohale seati põhimõte, et koolides õpitaks sunduseta. Raske mõisatööga võrreldes kujunes kooli meelelahutuseks, nagu seda Komensky kujutles oma *Didactica magnas* Raamatusse suhtuti austuse ja lugupidamisega, lugemise oskus tõstis talulaste iseteadvust, virgutab õppimisele. Koolitöö tulemusi demonstreeriti kogu kihelkonna rahva ees, edukamaid õpilasi pandi kirikus ette lugema. See ergutas lapsevanemaid oma poegi kooli panema ja oli tunnustuseks nendele, kes lugemisoskuse olid juba omandanud. Tüdrukuid kodudest kaugetesse koolidesse ei saadetud. Ainult siis käisid nad koolis, kui kool asus kodu läheduses.

Kogenud koolimehe osatähtsus kasvas iga aastaga ja kaudsete andmete põhjal soovis 1688. aasta sügisel õppida seminaris 50-60 kasvandikku. Viimase paari aastaga anti koolide kaudu lugemisoskus ligi tuhandele maanoorele, kogu Eesti alal elas tookord umbes 300 000 talupoega.

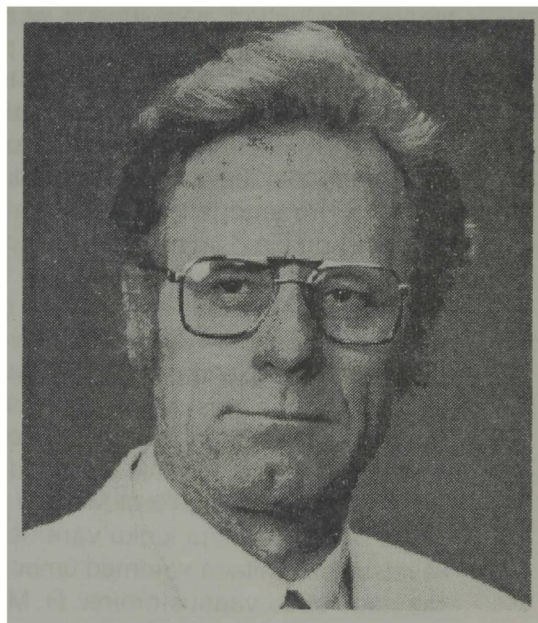
Kogu maal ägenes võitlus vana ja uuendatud kirjaviisi pooldajate vahel, takistusi tehti uute koolide avamisel. Abi tuli otsida Stockholmist. Tagasiteel tabas laeva sügistorm ja Forselius hukkus 19. novembril 1688. Seminar lõpetas oma lühikese tegevuse samal aastal.

Forseliuse algatusi viisid edasi tema kasvandikud ja mõttekaaslased. Kui tahaksime anda kokkuvõtvat hinnangut meie rahvakooli rajaja tööle, siis võiks seda teha kolmesaja aasta eest Jõelähtme pastoraadis M. Wilckeni poolt kirja pandud sõnadega: " Au, mida temale kogu Liivimaa on andnud tema väsimatu usinuse eest kooliasjade edendamisel ja kergema lugemisviisi sisseviimisel talunoortele, seda ei saa ka meie Eestimaa maha vaikida, vaid võib tänuliku suu ja meelega tunnustada "

Me võime täna öelda: oleme uhked mehele, kes oma ajastu vääriiselt ajas eesti kooli asju. Ajagem meiega neid edasi "B. G. Forseliuse Seltsis" ja "B. G. Forseliuse Seltsi" abiga.

KASUTATUD ALLIKAD:

1. Kelch, C. 1695. LIEFLÄNDISCHE HISTORIA . Reval, S. 627.
2. Pöschmann G.F. 1804. EINIGE HISTORISCHE BEMERKUNGEN IN BEZIEHUNG AUF DAS SCHULWESEN IN DEN OSTSEE-PROVINZEN. Dorpat.
3. Ulmann, C. C. 1847. ZUR GESCHICHTE DER VOLKSBILDUNG UND DER LANDSCHULEN IN LIVLAND - MITTHEILUNGEN UND NACHRICHTEN FÜR DIE EVANGELISCHE GEISTLICHKEIT RUSSLANDS. 7. Bd. 2. Heft. Riga.
4. Recke, J. F. ; Napiersky, K. E. 1827. ALLGEMEINES SCHRIFTSTELLERS- UND GELEHRTEN LEXIKON DER PROVINZEN LIVLAND, ESTHLAND UND KURLAND I. Mitau; Beise, Th. 1859. NACHTRÄGE UND FORTSETZUNGEN [---] I. Mitau.
5. Reiman, V. 1895. BENGT GOTTFRIED FORSELIUS. - Eesti Üliõpilaste Seltsi Album . Kolmas leht. Tartu, lk. 7-52.
6. Lipp, M. 1895. KODUMAA KIRIKU JA HARIDUSE LUGU. Esimene raamat. Jurjevis (Tartus).
7. Pöld, P. 1933. EESTI KOOLI AJALUGU. Redigeerinud H. Kruus . Tartu.
8. Kampmann, M. 1905. KOOLI LUGEMISRAAMAT. I - III kooliaasta. Tallinn.
9. Tuglas, F. 1973. RAHUTU RADA. Elu- ja kirjandusloolist. Tallinn, lk. 109.
10. Wieselgren, G. 1943. B. G. FORSELIUS UND DIE GRUNDLEGUNG DER ESTNISCHEN VOLKSSCHULE. Urkunder und Kommentar. - Vetenskapssocieten i Lund. Årsbok 1942. Yearbook of the New Society of Letters at Lund. S. 65-128.
11. Tering, A. 1981. UUT BENGT GOTTFRIED FORSELIUSE ÖPINGUTE KOHTA. - "Keel ja Kirjandus", nr. 12, lk. 681-683.
12. Piirimäe, H. 1984. KES ASUTAS FORSELIUSE SEMINARI? - "Keel ja Kirjandus", nr. 11, lk. 725-731.
13. Andresen, L. 1976. B. G. FORSELIUS JA KOOLMEISTRITE ETTEVALMISTUSE ALGUS EESTIS. Tallinn: Andresen, L. 1981. B. G. FORSELIUS JA EESTI RAHVAKOOLI ALGUS. Tallinn.

MADIS LINNAMÄGI,

B. G. Forseliuse Seltsi tegevimees

B. G. FORSELIUSE SELTSI LOOMISLUGU

Vanimate rahvakoolide 300-ndate aastapäevade tähistamine 1986-88. aastail oli spontaanne protestiliikumine nõukoguliku ideoloogia ja venestamise vastu. Ta oli koos muinsuskaitse liikumise, loomeliitude pleenumi ja fosforiidisõjaga laulva revolutsiooni eelkäija.

Ajaloolased on tublit ja ausat tööd teinud ning eesti hariduse ja kooli ajalugu üldjoontes hästi läbi uurinud. Kuid häda oli selles, et puudusid üldkättesaadavad teaduslikud ja populaarteaduslikud väljaanded. Nii sai professor Lembit Andreseni "Eesti kooli vanem ajalugu" (doktoritöö kirjanduslik publikatsioon, vene keeles ilmunud 1980.a., eesti keeles 1985.a.) omamoodi bestselleriks, mille järgi

koolid hakkasid oma ajalugu uuesti läbi vaatama.

Vene tsaaririigi ajal oli nõue, et koolid peavad kroonikat pidama. Tihti alustati kroonikapidamisega siis, kui uute kooliseadustega hariduselu ümber kujundati ja kool uute õpetajate ja õpilastega taas alustas. Kooli varasem ajalugu jäeti kõrvale, nõ arhiivi hooleks. Puhjas peeti 1982. aastal 145. aastapäeva, aga pärast kooli kroonika revideerimist ja arhiiviandmetega kõrvutamist peeti 1987.a. juba õiget, 300. aastapäeva. Kambja kooli kroonika lähtus 1840-ndate aastate vallakooliseadusest, ometi teati, et Pangodi järve lähedalt Kavandust pärit Ignatsi Jaak oli üle 40 aasta Kambja kiriku köster ja kihelkonnakooli koolmeister juba XVII ja XVIII sajandite vahetusel. Kambja kirikuraamatus on säilinud (k.a. tema enda käega kirjutatud) sissekandeid, mis seda kinnitavad.

Teades Ignatsi Jaagu lugu, esitasin pärast Kambja kooli direktori kohale asumist 1. septembril 1986. aastal Kambja avalikele tegelastele ja juubelikomisjonile ettepanekud eesti rahvakooli ajaloo väarikamaks põlistamiseks (eksponeerimiseks), kui seni oli planeeritud. **30. oktoobril 1986. aastal** oli Tartu rajooni haridusosakonna (juhataja Tiit Viileberg) algatusel **konverents "300 aastat kooli Tartu rajoonis"** ütlemaks perestroika lahedamates tingimustes välja ajalootöed ja kavandamiseks teid nelja Tartumaa kooli - Kambja, Nõo, Puhja, Rõngu - 300. aastapäeva tähistamiseks. Esitasin ettepanekud püstitada Ignatsi Jaagu ja rahvakooli ajaloo auks mälestusmärgid, samuti taotluse anda Kambja koolile Ignatsi Jaagu nimi.

Ilmnes kompartei ringkondade vastuseis. Tartu rajooni täitevkomitee aseesimees Rein Kuku soovitas koguda toetusarvamusi. Pöördusingi asjatundjate poole, kes väga ettevaatlikult töid välja põhjendused. Eksharidusminister Ferdinand Eisen pidas oma kirjas koolile Ignatsi Jaagu nime andmist õigeks. Ainult tolle aja vaimu tundes võib lausest "See oleks küll meie koolidele nimede omistamisel seni pretsedenditu omalaadne juhtum" välja lugeda, et siis anti vaid punaste tegelaste nimesid. (Nime omistamine sai siiski teoks, tõsi küll, alles ligi kahe aasta pärast). Teised toetajad olid: prof. L. Andresn, prof. S. Vahtre, Tartu Pedagoogiline Kool ja August Solo, Heino Mägi, prof. Jaan Mikk ja TRÜ pedagoogikakateeder, dr. Henn Käambre. Tellisin prof. Sulev Vahtrelt artikli (vt. käesolevas kogumikus: "Ignat(s)i Jaagu elukäik"), esinesin Eesti Reklaamfilmis ja käisin ENSV ÜN Presiidiumi esimehe Arnold Rütli vastuvõtul. Tippjuhtidest oli tema ainus, kes toetas sellist isamaalist ettevõtmist. Tema kirjas nr. 1-1/452, 31.12.1986, on read: "Põhimõtteliselt toetan rahvakoolide võrgu rajamise algust sümboliseeriva mälestusmärgi rajamist Kambjas" ja informatsioon pöördumise kohta ENSV Ministrite Nõukogu esimehe B. Sauli poole Kambja kooli kirja lahendamiseks. Seevastu haridusminister Elsa Gretskina avaldas ainult imestust rootsiaegse rahvakooli esiletoomise üle.

Kui 23. jaanuaril 1987.a. toimus vastav nõupidamine rajooni täitevkomitee hariduskuraatori Rein Kuku kabinetis, siis väljendas Tartu rajooni ideoloogiasekretär sm. Silvi Saks jällegi EKP Keskkomitee ja Tartu Rajoonikomitee seisukohta sellise mälestusmärgi mittevajalikkuse üle. Ometi oli kuulekuse aeg otsa saamas ja Rein Kuku kuulutas pärast ekspertide ärakuulamist välja otsuse rahvakooli mälestusmärgi püstitamise kohta. Plaanid olid muidugi suuremad. Neist annab ehk aimu ka ettepanek, mille tegin Eesti Raadio toimetajatele Reet Madele ja Leho Männiksoole, kui nad Kambjat külastasid. Pakkusin välja mõtte rajada Kambja kiriku varemete baasil rahvakooli muuseum koos kontsertsaaliga vastukaaluks kavatsustele ehitada varemed ümber peo- ja spordisaaliks ning asetada kiriku torni peale klaaskuppel, et kasutada seda vaatlustornina. R. Made ja L. Männiksoo innustusid sellest mõttest ja kutsusid 20. mail 1987.a. Eesti Raadio valges saalis esindusliku nõupidamise kokku. Nüüd on kirikul katus peal ja temast saab jälle jumalakoda. Rahvakooli muuseumi mõte aga ei edene raskete olude sunnil (kirik ja rahvakooli muuseum väärivad eraldi artiklit).

Kutsusin Kambja kooli eakaaslased, nn. "1 1 K o o l i K l u b i" kokku: Kolga-Jaani, Laiuse, Nõo, Otepää (Pilistvere)-Kirivere, Puhja, Põltsamaa, Rõngu, Sangaste, Tartu 1 KK (nüüd Hugo Treffneri Gümnaasium). Neis kohtades hakkasid B. G. Forseliuse seminari esimesed lõpetanud tööle. Mõnes kohas (Tartu, Laiuse ...) oli lihtrahvale kooliharidust varemgi jagatud, kuid nüüd oli tegemist k u t s e l i s t e k o o l m e i s t r i t e g a. 9. aprillil 1987.a. pidasime nõu, kuidas paremini rahvakooli juubelit korraldada. Põhijõududeks jäid Kambja kool koos vilistlaskonnaga ja Kambja sovhoos (direktor Ivar Tedrema, praegu Kambja vallavanem). Abistasid kooliajaloolased ja rajooni täitevkomitee koos haridusosakonnaga. Korraldustööga liitus hiljem ka teise kuulsa õpilase Pakri Hansu Jüri nimega seotud Padise kool: "11 Kooli Klubi" sai "**12 Kooli Klubi**"

Suurte juubelite tähistamiseks oli siis komme moodustada valitsuskomisjon. Normaalses ühiskonnas oleks see nüüdki olnud loomulik, seda enam, et haridus on väikerahva kõige suurem aade. Professor Sulev Vahtre on öelnud, et eesti rahva ajalugu ei tunne teiste rahvaste ja riikide vallutamist, küll aga oleme keele, folkloori, hariduse ja vaimukultuuri poolest teistega võrdsed. Valitseva režiimi suhtumist rahvakooli iseloomustab tõik, et 1987 a. kevadtalvel moodustati valitsuskomisjon helilooja Heino Elleri 100. sünniaastapäeva korraldamiseks üksikfenomen osutus tähtsamaks kui uue ajastu alustamine. Ka märtsikuine õpetajate kongress ei käsitlenud tülikat teemat hirmu tunti mitte ainult kauge Rootsi aja vaid ka sinise, musta ja valge värvikombinatsiooni ees sümboolika kujundamisel.

B. G. Forseliuse pargis, kunagise Papimõisas tegutsenud seminari asukohta tähistava mälestuskivi ääres süütasid 14. juunil 1987.a. Tartu Pedagoogilise Kooli direktor (nüüd Tartu Õpetajate Seminari rektor) August Solo, Kambja kooli vilistlaskogu esimees dr. Henn Käämbre ja Padise kooli direktor Jüri Alter tuleraua, ränikivi ja taelaga tõrvikud, mille 12 kooli rahvarõivas saadikud viisid hoburakendil Kambjasse ja süütasid sümboolse leegi **rahvakooli memoriaali** tulealtari. Nõnda jõudis B. G. Forseliuse seminaris süüdatud tuluke kolm sajandit tagasi kümnetesse Eesti paikadesse. Avatseremoonia peakõnelejaks oli prof. Lembit Andresen.

Memoriaal koosneb neljast kivist (peakivi, tulealtar, avatud raamat) autoreiks skulptor Endel Taniloo ja arhitekt Ülo Sirp. Tulealtari sepise on valmistanud Heigo Jelle. Peakivi on neli meetrit kõrge ja 20 tonni raske, tema esiküljel on raidtekst "Eesti Rahvakool 1686" ja pronksist aabitsakukk krihvliga käes. Tagumisel küljel on pronksist "ABD" ja raidtekst "Ignatsi Jaak 1670-1741" Peakivi ees on tulealtar, rahutu vormiga kivi, millel metallist tulease. Altari loomist ajendas eestlaste tänini säilinud tulekultus, suure tule süütamine jüri (mai-) ja jaanipäeval. Tuli on valguse ja puhtuse sümbol, kindlasti ka hariduse sümbol.

Esialgne plaan oli püstitada memoriaal avatud raamatu kujul. Kui aga Tartu Õpetajate Seminari kasvandik E. Taniloo imeilusa kivi välja tõi, mida kaheks tahukaks lõhata ei raatsitud, muutus ka kompositsioon. Avatud raamat on nüüd peakivist umbes 50 m kaugusel, pronkstekstid sai ta 1990. aastal peale. Tekstid valisime Vaiki Agarmaa ja Meeta Reimanni pakutud variantidest. Need ülistavad haritud rahvast ja talumeest kui eestluse kandjat:

**Kiri algab kirikust,
rahvas algab raamatust.**
Hando Runnel

**Eestlus püsib vaid nii kaua,
kui Eesti maa on eesti põllumehe käes.**
Kaarel Liidak

Samal päeval avati Kambja kiriku aias sümboolsed kalmukivid suurmeestele:(nimed on antud autograafidena, tekstide kaasautor on Peeter Olesk).

Bengt Gottfried Forselius
1660-1688

**Asutas 1684.a. Tartusse esimese eesti koolmeistrite seminari.
Eesti kirjakeele arendaja ja Komensky valgustusmõtete elluviija.
Hukkus laevaõnnetusel Läänemerel.**

Ignatsi Jaak
u. 1670-1741
Forseliuse andekas õpilane, koolmeister

Andreas Verginius
1640-1701
Eesti kirjakeele arendaja ning kirjasõna vahendaja

Albrecht Sutor

1691-1758

Estofiil, eestikeelse kirjasõna vahendaja

Kolm viimast puhkavad sealsamas kiriku juures, B. G. Forseliuselgi on nüüd sümboolne kalm, millele saab tänulik eesti rahvas lilli asetada.

Päev varem avati Kavandus Ignatsi Jaagu sünnikülas mälestuskivi, mille teksti koostas professor Sulev Vahtre: "KAVANDU KÜLA. Selles põlises külas sündis eesti talurahvakooli üks asutajaid, Forseliuse seminari kasvandik Kambja köster ja koolmeister IGNATSI JAAK, u. 1670-1741. Kambja kool sai sovhoosilt kingiks kolm Endla Tuutma vaskplaati "Rahvakooli algus" Anti välja esimesed Ignatsi Jaagu medalid : EDA ISPRAVNÕI (Laiuse), ALMA JÄÄR (Otepää), AIME KAHK (Ülenurme), ENDLA KALDVEE (Kambja), VILMA KRÜNALD (Puhja), AGNES-ASTA MARAND (Nõo), URVE RIDBECK (Padise), ASTA ROOSIPÕLD (Põltsamaa), LAINE SANGERNEBO (Tartu 1.KK). Heino Mägi soovitusel sai medali ka Kambja kooli 1987 aasta parim lõpetaja RIINA SULE kui Ignatsi Jaagu elutöö potentsiaalne jätkaja. Hiljem ei ole õpilasi enam sel viisil tunnustatud, küll aga on neid võimalik 1988.aastast alates autasustada "Suure Kuldtukatiga" silmapaistva koduloolise tegevuse eest.

Konverentsil "300 aastat talurahvakooli Eestis" esinesid prof. Lembit Andresen, Ilje Piir, Ain Kaalep, Heino Mägi, Hilja Neumann, Leili Kesas, Helve Anton. Isamaalise etenduse andis üliõpilaste teater "Valhalla" Tehti kokkuvõtte kooliteemalisest ekliibrisekonkursist.

Jätkuv kooliaastapäevade tähistamine üle Eesti tugevdas ülevat ühte-kuuluvustunnet, näitas suurt huvi oma ajalooliste juurte vastu ja oli ilusaks tunnustusavalduseks esiisadele hariduse poole püüdlemise eest. Tõdeti, et koolide ajalugu vajab edasist uurimist, haridusteemaline vanavara talletamist ja ekponeerimist tulevaste põlvete jaoks. Siit ka ettepanek luua (talu)rahvakooli muuseum. 1988.a. märtsis peeti ses asjas taas Tartus nõu. Haridusjuhid, teadurid, muinsuskaitse- ja muuseumitöötajad, kooliajaloolased, 300-aastaste koolide esindajad võtsid agaralt sõna: Ilmar Kopso, Raivo Nisu, Kalju Luts, Endel Laul, Ferdinand Eisen, Trivimi Velliste, Reet Made, Leho Männiksoo, August Solo, Helmut Piirimäe, Henn Käämbre, Paul Lehestik, Kalju Teras, Madis Linnamägi. Ülevaade nõupidamisest on ilmunud "Nõukogude Õpetajas" 9. aprillil 1988.a. artiklis "Meid kutsus kooliajalugu" Mõned väljavõtted sellest: pedagoogikamuuseumi direktor Ilmar Kopso rääkis, et muuseum tegutseb VÕT-i kabinetina, kogutakse peamiselt kirjalikke materjale ja mälestusi, esemelite säilikutega jaoks puuduvad ruumid. (Nüüd kannab muuseum Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumi nime). M. Linnamägi tegi ettepaneku **asutada rahvakooli muuseumile toeks B. G. Forseliuse nime kandev selts**, millesse koonduksid kooliajaloolased, kodu-uurijad ja sellest huvitatud asutused ja organisatsioonid ning koolid. Selts peaks populariseerima Forseliuse pärandit ja tema ajastut, kooliajalugu, õpetajakutset, jätkama uurimistööd, kirjastama aastaraamatut jne. Arutelu käigus soovitati liituda muinsuskaitse seltsiga (A. Solo), jääda "12 Kooli Klubiks" et perspektiivis saada seltsiks (L. Männiksoo), nimetada klubi ümber seltsiks (K. Teras). Ajaloodoktor H. Piirimäe arvates on selts loomulikum, sest ühendab laiemat ringi, kus igaüks saab ennast rakendada. Forseliuse nimi ei sea piire, sest nimi ei pea kõike ära ütleva (H. Käämbre). Lõpuks jääd selle juurde, et rahvakooli muuseumi ja seltsi küsimustes moodustagu "12 Kooli Klubi" ise asutamist ettevalmistav komisjon: Kambjas leiti olevat muuseumile soodsad tingimused, eriti toeka põllumajandusmuuseumi läheduse tõttu.

"12 Kooli Klubi" hakkas asutamiskomisjoni ülesannet täitma ja kutsus juurde veel Tartu Pedagoogilise Kooli, August Solo, Ferdinand Eiseni, Lembit Andreseni, Endel Laulu, Sulev Vahtre, Heino Mägi, Ilmar Kopso ja Tiit Viilebergi.

Seltsi põhikirja koostamisel andsid häid nõuandeid E. Laul ja F. Eisen. L. Andreseni soovitusel on loodud nõunike institutsioon, mis on ennast väga hästi õigustanud. Kollektiivsete liikmete kõrval (koolid, asutused, ühingud, seltsid, kogudused ...) võivad seltsi kuuluda üksikisikud, personaalsed ja juriidilised toetajaliikmed.

Kui põhikirja projekt valmis sai, tuli mõelda **asutamispäevale**. Tahtsime seltsi asutavat kogu kokku kutsuda 24. veebruaril, kuid loobusime siis **22. veebruari 1989. aasta** kasuks, et suure ettevõtmise

õnnestumise nimel mitte liigselt repressiivorganeid üles ärritada. Tõsi, neil oli niigi palju tegemist, sest just 1989. aasta 24. veebruaril heisati taas sini-must-valge lipp Toomemäe tähetornis suure rahvahulga vaimustuse saatel. Seltsi nõunikuks valitud professor Aleksander Loit Stockholmi Ülikoolist oli üks tähetornist kõnelejaid.

Asutamine sai teoks Tartu Pedagoogilises Koolis Enn Liba juhatamise all. Põhiettekanne oli prof. Lembit Andresenilt (vt. käesolev väljaanne), kaasettekanded Endel Laulult ja Madis Linnamäelt. Osalesid peaaegu kõigi rajoonide esindajad, koos oli 150 inimest, asutuste ja organisatsioonide kõrval oli asutaval kogul 72 kooli. Võeti vastu põhikiri (registreeritud EV Haridusministeeriumis 20. novembril 1990.a. ja programmi teesid, valiti juhatus ja nõunikud, seltsi esimeheks sai Arnold Rüütel.

OLEV TOOMET,
peatoimetaja

B.G.FORSELIUSE SELTSI I METSAKOOL JA SELTSI LIPU ÕNNISTAMINE OTEPÄÄL 12. - 16. VII 1990

B. G. Forseliuse Seltsi suvise metsakooli idee hakkas seltsi juhatuse liikmete peades idanema juba 1990. a. veebruaris. Seoses järjekordse, Eesti XXI Üldlaulupeo läbiviimisega koostati varakult ka metsakooli kavad ja tehti vastavad ettevalmistused. Kohe peale laulupidu ja ülemaailmseid eesti õpetajate päevi asuti neid plaane tegelikkuses realiseerima. Kuidas kõik välja tuli, sellest siis nüüd veidi lähemalt.

"Me peame oma Kääriku metsakooli kokkutulekut sellesama sümboli all, mille all toimusid Eestis ka viimased ülemaailmsed eesti noorte päevad. See tähendab, et meiegi sümboolses pesas on samuti kolm muna. Või teiste sõnadega öeldes tahame ennast mõistetavaks teha nii kohapeal, läänes kui idas. Loomulikult kuna see on esimene kokkusaamine Forseliuse Seltsi metsakoolis, siis tahame me teadvustada kõigile osavõtjatele, nii õpetajatele kui ka õpilastele esmajoones ühtekuuluvuse tunnet. Teiseks tahame vastavalt meie programmi põhieesmärkidele anda põhirõhu Eesti kooli ajaloo küsimustele. Ja kolmandaks kuulata ära paljude õpilaste kodu-uurimistööd, esmajoones Otepää keskkoolist kui meie koolide kodu-uurimistegevuse ühest põhikantsist. Muidugi oleks Kääriku suvekooli kõige ilusamateks hetkedeks laupäeval, 14. juulil kell 15.00 Otepää kirikus toimuv B.G.Forseliuse Seltsi lipu piduliku õnnistamise tseremoonia. Samuti on midagi väärt meie poolt korraldatavad ekskursioonid paljudesse Lõuna-Eesti kultuuriloolistesse paikadesse.

Nii tutvustas tegevesimees Madis Linnamägi 14. juuli 1990. a. Eesti Raadio "Kultuurikaja" saates B.G.Forseliuse Seltsi I metsakooli.

Suvine metsakool viidi läbi põhiliselt Valgamaal, Tartu Ülikooli Kääriku spordibaasis ajavahemikul 12. 16. juulini. Osavõtusoovi olid avaldanud 120 õpetajat ja õpilast enam kui kahekümnest seltsi kuuluvast Eestimaa koolist. Osa lubasid võtta ka Riia Eesti Seltsi sügisel loodava keskkooli õpilased ja õpetajad, samuti huvilised Moskva Eesti Seltsist. Esimesed olidki juba varakult kohal, teisi ei olnud aga veel peasündmuse ajaks, st lipu õnnistamiseks Otepää kirikusse pärale jõudnud. Kahjuks ei olnud seekord osalemas ka välis-eesti koolide õpetajaid ning õpilasi, kuigi mõned neistki olid tulla lubanud. Positiivse erandina oli aga kohal aastail 1941 - 1942 Kambja koolis koolijuhataja ametit pidanud härra Elmar Saarepere koos abikaasaga (tollal meil koolijuhte direktoriteks ei nimetatud, nagu seda nüüd tehakse). Nüüd alaliselt Austraalias elav vana koolimees lõi aktiivselt kaasa mitmes metsakooli ürituses ja tutvustas korduvalt kohalolijaile nii austraalia eestlaste kultuurielu kui ka sealse koolihariduse saamise eri tahke ja võimalusi. Kõik see oli kohalolijaile väga huvitav

Mida siis B.G.Forseliuse Seltsi I metsakooli töö raamides üldse ära tehti? Nii nagu plaanid koostatud

olid, nii nad põhiliselt ka ellu viidi. Ei suutnud tööd segada ei vihmahood ega ka mõned muud väikesed äpardused ja tõrked kavade elluviimisel

Metsakooli kokkutulek algas 12. juuli hommikul osa kogunejate ühise väljasõiduga Tartust. Käärikule tuldi põhiliselt üle Kambja, kus tutvuti seal 1987. aasta suvel alguse saanud rrahvakooli memoriaaliga, mis rajati Kambja kooli 300. aastapäeva juubelipidustuste ajal. Hiljem on memoriaali veelgi täiendatud ja korrastatud.

Käärikule saabudes peeti kõigepealt lõuna ja siis algasid alternatiivsed tegevused. Kes soovis, võis kätt proovida lilleseadega. Neid oligi üsna palju. Kes aga tahtsid oma keha vaevata, said võimaluse Helve Antoni juhatusel teha jalgsimatka Otepää kõrgustiku kõrgeimale tipule Kuutsemäele (217 meetrit merepinnast). Helve Anton on Otepää maastikukaitsealaga sageli tegemist teinud ja korduvalt tema kohta ka ajakirjanduses sõna võtnud. Seepärast oli ta matkajuhina igati omal kohal. Enamus kokkutulnutest, eriti aga nooremad ja kergejalgsemad valisidki tegevuseks matka Kuutsemäele.

Sama päeva õhtupoolik kulus metsakooli lipu heiskamisele ja tervitustele seltsi juhtkonna ning kokkutuleku organiseerijate poolt. Peale kokkutuleku lipu pandi lehvima ka mitme kohale tulnud kooli lipp.

Avaloengu pidas õhtu eel kõigile kokkutulnutele Eesti Vabariigi Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi kooliajaloo sektori juhataja Endel Laul teemal "Eesti vanem kooliajalugu ja koolitraditsioonid" Sellest ettekandest saadi teada hulgaliselt ka seni vähem tuntud fakte nii Eestimaa koolide kaugelt üle kolmesaja-aastasest minevikust kui ka huvitavat teavet meie tänapäeva koolide elust, tegevusest ja pürgimustest. Oli ju loengu autor ise meie 1989. a. ilmunud ning senise mahukaima ja kompetentseima koolialase teose, nimelt "Eesti kooli ajaloo" esimese osa tegevtoimetaja..

Avapäeva lõppu mahtus veel tutvustamisõhtu osavõtjate poolt esitatud taidlusnumbritega, samuti diskoring, mis oli põhiliselt küll kokkutulnud õpilaste päralt. Kuid ega koolmeistridki päriselt kõrvale ei jäänud.

Teine metsakooli päev oli juba varastest hommikutundidest alates pühendatud matkadele ja ekskursioonidele. Suurem hulk osavõtjaist siirdus reisile Võrru ja Haanjamaale, väiksem, kohale jäänud grupp piirdus matkadega Kääriku ümbruses. Lisaks veel etteasteid meie tuntud pedagoogidelt ja kooliajaloolastelt ning ka sportlikku tegevust neile, kes just sellest huvitatud olid. Huvilisi leidis seegi kord. Küllap olid selle põhistiimuliks Kääriku rohkearvulised ja heas korras spordirajatised. Õhtul aga külastas kogu taaskogunenud seltskond Otepää Rahvateatris selleks puhuks spetsiaalselt esitatavat Teuvo Pakkala "Parvepoiste" etendust.

Kolmas metsakooli päev sai tervenisti pühendatud Otepääle ja selle ümbrusele. Siin jagus kõige enam tööd Valgamaa koolinõunikule ja endisele kauaaegsele (tervelt 33 aastat!) Otepää Keskkooli direktorile Heino Mägile. Ta on ka üle meie vabariigi tuntud kui üks entusiastlikumaid ja viljakamaid koolide kodu-uurimusliku tegevuse organiseerijaid ning korraldajaid Otepääl ja kogu vabariigis, kui mitme Valgamaad ja Otepääd tutvustava teatmeteose autor ning lõpuks ka kui suurepärase Otepää Keskkooli koduloomuuseumi rajaja. Paljud metsakooli ekskursioonigrupid liikusid eraldi Otepääl, tema ümbruses, Pühajärvel ja mujalgi. Saadi kuulda, kuidas siinkandis toimus 20. (v.k.j.8.) septembril 1841 aastal kohalike talupoegade ülestõus, mis hiljem sai nimeks "Pühajärve sõda" nähti ära ülestõusu paika tähistav tohutu mälestuskivi-mürakas, mida Heino Mägi juhatuse all tõmbasid omal ajal kohale kolm suurt linttraktorit, vaadati üle ka Pühajärve sõjatamm. Käidi ära endises Pühajärve mõisas (Heiligensee, Wollust), praeguses Pühajärve puhkekodus ja selle pargis, vaadati luuletaja, laulu "Õrn ööbik" sõnade autori, Gustav Wulf-Õie (1.I.1865- 9.I.1946) viimset kodu (1941 - 1946) kauni Nüpli järve ääres (praegu tema majamuuseum), tutvuti Otepää linnamäega ja temaga seotud ajaloo faktidega ning üleliidulise suusasportibaasiga (kohalikus kõnepruugis "Pentagon"). Saadi teada eesti rahvusliku ärkamisaja ühe juhi Jakob Hurda (22.VII. 1839 - 13.I.1907) väga mitmekülgsest tegevusest rahvusliikumise ühe organiseerijana, rahvalaulude kogumistöö üldjuhina ja pastorina (Otepääl 1872 - 1880), vaadeldi tema 150. sünnijuubeli puhul püstitatud mälestusmärki Otepää kirikumõisa ees (tollal Otepää sovhoosikeskus). Saadi andmeid Otepää kihelkonna elanike poolt Eesti Vabadussõjas langenutele 1928. aastal püstitatud ja pärast sõda purustatud ning 1989. aasta esimesel poolel taastatud mälestusmärgi ja selle taasavamise kohta 15. juulil samal aastal.

Loomulikult tulid Otepää kiriku ees seistes eraldi jutuks ka kaks bareljeefi, mis paigutati siia juba 1934.

a. suvel - 4. juunil 1884. aastal kirik õnnistatud Tartu Eesti Üliõpilaste Seltsi sini-must-valge lipu 50. aastapäeva puhul. Kuuldi selle lipu kujunemisest Eesti rahvus- ja riigilipuks, aga samuti ka nende sündmuste mälestuseks loodud bareljeefide püstitamistest, lõhkumisest ning taastamisest. Mõlemad bareljeefid (autor Voldemar Mellik) asetati kiriku otsaseinale, peasissekäigu kõrvale üle poole sajandi tagasi, purustati ja kaeti tsementmüüritisega 1950. aastal, taastati (kunstnik-rekonstrueerija Matti Varik tegi oma töö tasuta) 1988 -89. aastail rahva annetuste varal ja õnnistati taas sisse 15. juulil 1989. aastal seoses Jakob Hurda 150. sünniaasta juubelipäevadega Otepääl. Mõistagi vaadati veel ka samas, kiriku peasissekäigu parempoolsel seinal asuvat Jakob Hurda bareljeefi, mis avati kuu aega varem, nimelt 17. juunil 1989. aastal Otepää vaimuliku laulupäeva ajal. Siis õnnistati sisse ka kaasaegne Otepää linna lipp, valge-pruun-kollane, karupeaga lipp, mis nüüd alaliselt Otepää lipuväljakut kaunistab.

Õpilastele ja õpetajatele eriti oodatud sündmuseks kujunes Otepää Keskkooli koduloomuuseumi ning kooli käsitöönäituse külastamine. Muuseumi loomist võime vist küll nimetada Heino Mägi teiseks elutööks (keskkooli juhtimise kõrvale), nii suurepäraseid, paljutahulised ja ulatuslikud on selle väljapanekud ning kogud. Põhjalikult peatus siingi õpilaste kodu-uurimistegevusel nii Otepää Keskkoolis kui ka kogu Eestis ajaloolane Endel Laul. Ta tõstis esile külastatava muuseumi originaalsust ja unikaalsust, selle loomise ning tegevuse käigus teostatud sadade uurimistööde kõrget taset ja suurt teaduslikku väärtust, aga ka muuseumi loomise ning tööaja kõrvalt tehtu ainulaadsust vabariigis, mis tervikuna väärrib tõepoolest vaid kõige kiitvamaid sõnu. Peale selle andis Endel Laul õpilastele ja õpetajatele palju kasulikke ning asjalikke nõuandeid koolide kodu-uurimistegevuse edukaks jätkamiseks. Üldse oli B.G. Forseliuse Seltsi aktiivse liikme ja nõuniku Endel Laulu tegevus metsakooli tööpäevade sisustamisel kõikjal mujalgi väga tänuväärne.

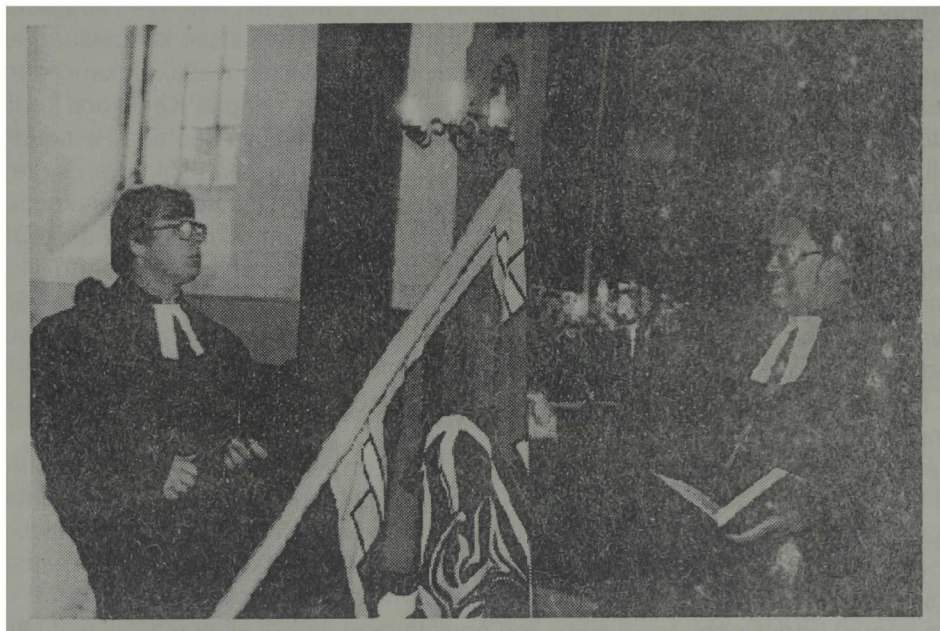
Väga hea mulje jättis ka Otepää Keskkoolis välja pandud õpilaste käsitöönäitus. Selle eest oldi tänulikud kõigile asjaosalistele õpetajatele, eriti aga näituse peakorraldajale, õpetajale ja kunstnikule ühes isikus, Tiiu Maasikale. Loomulikult olid näituse kandvamateks osadeks kunstitööd.

Kolmanda päeva põhiürituseks ja kogu metsakooli töö naelaks sai B.G.Forseliuse Seltsi lipu ja veel nelja seltsi kuuluva kooli lipu pidulik õnnistamine sama päeva pärastlõunal Otepää kirikus. Järgides üle saja aasta vanust traditsiooni, toodi seltsi lipu õnnistamine täiesti sihiteadlikult just Otepäele. Otepää kirik oli piduliku talituse alguseks üsna parajal määral inimestega täidetud. Lisaks metsakooli tööst osavõtjatele olid sündmusele kaasa elama tulnud ka paljud otepäälased ja Otepää külalisedki. Lipu õnnistamisel osalesid B.G.Forseliuse Seltsi aseesimees Madis Linnamägi ja järgmised seltsi juhatuse liikmed: Nõo Keskkooli õpetaja Arvo Saar, Tartu Pedagoogilise Kooli direktor August Solo, endine Otepää Keskkooli direktor ning praegune Valgamaa koolinõunik Heino Mägi, endine kauaaegne Nõo Keskkooli direktor Kalju Aigro ja endine kauaaegne Valgjärve 9-kl kooli direktor Olev Toomet. Seltsi nõunikest oli mõistagi kohal Endel Laul. Piduliku talituse viis läbi B.G.Forseliuse Seltsi juhatuse liige, Eesti Vabariigi Ülemnõukogu saadik, Urvaste koguduse pastor Villu Jürjo koos Otepää kirikuõpetaja Jüri Stepanoviga.

Võimsad oreliheliid kuulutasid tseremoonia avatuks. Kahe vaimuliku juhtimisel toodi kiriku altari ette B.G.Forseliuse Seltsi lipp ja temaga koos veel nelja kooli Nõo Keskkooli, Maarja Keskkooli, Kambja Ignatsi Jaagu Kooli ning Paide Keskkooli lipud. Moodustus lippude rivi ja auvalve, algas jumalateenistus. Selle vahepaladena esitasid Otepää Keskkooli õpilased isamaalisi laule ja muusikakooli õpilased viiulipalasisid. Vahelduseks kõlas veel oreli- ja instrumentaalset muusikat ning taas isamaalisi laule. Muidugi lauldi ka Eesti Vabariigi hümnit, samuti sai iga lipp vardasse sümbolise hõbenaela.

Piduliku tegevuse lõpetuseks pidas Villu Jürjo kiriku kantslit jutluse. Rääkides võimu ja vaimu ning ilmaliku ja vaimuliku hariduse vahekordadest, ütles ta muu hulgas järgmist: "Tänases Eestis ei ole enam ühtegi seadust, mis mingil kombel piiraks kiriku tegevust. Aga sellest on vähe. Ning me igaüks peame enestelt küsima, kas suudame nõnda kiiresti astuda ühest maailmast teise? Sest kahjuks on kooliharidus alati olnud peamiseks teeks ka inimvaimu juurde ja iga uue võimu tõesid on kõigepealt propageerinud kooli mõnikord neid omaks võttes, mõnikord vastu tahtmist. Ja tõesti igasse põlvkonda on tema liikmete kooliaeg jätnud oma jälje. Me kõik peame enestelt taas küsima: kas nüüd, kui väline sund on meilt võetud, kui me ei pea kartma, et ühte sõna valesi öeldes jääme ilma leivata - kas me kõik koos suudame nüüd üldse muutuda? See on üks meie elu tähtsamaid küsimusi - nii igaühele eraldi kui kõigile

koos. Ja selleks, et leida vastuseid, selleks et leida jõudu vastuseid saada ning anda, oleme me uurinud ja kirjutanud oma ajalugu. Me oleme leidnud, et meie tänase päeva juured on minevikus, sajandite taga. Ja me tahame avastada seda järjepidevust, mida meie isad ja mida meie vanaisad on õigeks pidanud ning mida omal ajal õppinud.

Lippude õnnistamine Otepää kirikus 14. VII 1990. Kambja Ignatsi Jaagu Kooli lippu õnnistab Villu Jürjo, Jüri Stepanov on valmis hõbenaela lipu vardasse lööma.

Me tahame, et meil oleks sild minevikku jälle leitud. On suur rõõm sellest, et Eestimaal on rohkem kolmesaja aasta vanuseid koole, kui seda on kogu ülejäänud Nõukogude Liidu territooriumil. See on meie uhkus, see on meie jõud.

Aga me peame teadma ka seda, et haridus on antud kõikide jaoks. Ka see haridus, mida me nüüd tutvustame, see haridus, mida me pühitseme, on organiseeritud maakeelne koolitarkus. Varem oli ju ka avatud haridust, kuid kellele? Hiljem piirid ei hoidnud seda enam. Sest mitte asjata ei peeta kahekümnenenda sajandi tsivilisatsiooni sümboliteks just neid maid, mis ei teinud vahet inimeste, rahvuste ja rasside vahele. Inimesed, eriti noored inimesed, omandasid hariduse ükskõik millises Euroopa suures riigis, kas Rootsis või Saksamaal, Itaalias või Prantsusmaal. Ja nad läksid laiali üle kogu maailma.

Need teadjad noored inimesed olid kodukooliõpetajad, kandes igale poole, ka meie Maarjamaale, tolle aja eesrindlikes koolides liikunud tõdesid ja ideesid. Aga samal ajal need kooliõpetajad ka õppisid kohalikku keelt. Ja sellepärast on meil hoopis varasest ajast olemas meie eesti keele näiteid, tunnistusi sellest, et meie rahva keel ja meel olid tugevad, et nad olid olemas ja meie lapsi kasvatati nõudma teadmisi, tarkust; ja veel enam kasvatati neid nõudma tõde.

Sest ma ei taha tarkuse ja tõe vahele panna võrdusmärki. Need on tihti mõisted erinevatest asjadest. Sest inimesele, kes teab, kui palju patte võib olla, võib samal ajal olla teadmata ja tundmata tõde. Ja teinekord ka inimene, kellel küll kooliharidust vähe, võib elukoolist ometi olla saanud väga hinnatud tarkusi ja ka tõdesid. Seepärast tuleb öelda, et tee otsijad tõe juurde on alati hinnatud. Ja hinnata tuleb alati just neid, kes janunevad tõe järele - nõnda kui piiblist tuntud karjane kadunud lammast hindas. Võibolla on seda kõike täna veel vara näha, võibolla see kõik toimib veel halvasti. Aga meie rahvas, meie

koolid rõõmustavad selle üle, et koolid on nüüdsest ajast teel mitte ainult tarkuse, vaid ka tõe juurde. Ja see ongi see, mida meie kõik tahame!"

Lippude õnnistamisele järgnes seltsi juhatuse vastuvõtt Otepää restoranis, kus Madis Linnamägi tänas kõiki ürituse korraldajaid ja selles osalenuid. Linnapea Jaanus Raidal aga avaldas oma vastukõnes soovi, et ka selles suvekoolis osalenuite ja üldse õpilaste-kodu-uurijate hulgast sirguks tulevikus aktiivse eluhoiakuga, entusiastlikke ning oma kodukohta sügavalt armastavaid töötajaid nii Otepää linna kui ka kogu Otepää puhkemajandustsooni tarbeks. Pärast seda lauldi Heino Mägi üldjuhatuse all ning tema akordioni saatel Gustav Wulf-Õie ja Karl Rammi "Õrna ööbikut" ning Otto Grossschmidti "Pühajärve valssi". Vastuvõtul viibis ka Otepääl puhkav Soome konsul Eestis proua Eija Kauppi.

Kääriku metsakooli töö jätkus veel 15. ja 16. juulilgi, mil programmis oli skautide, gaidide, noorkotkaste ja kodutütarde mitmesugust tegevust, sporti ja ujumist ja mõned muudki ettevõtmised. 15. juuli kell 19.00 toimus aga B.G.Forseliuse Seltsi esimese metsakooli ametlik lõpuõhtu koos karnevaliga, kus muusikat tegid Otepää oma rahvapillimängijad. Seegi oli huvitav, sest sellise muusika järele ei saa mitte just tihti tantsida.

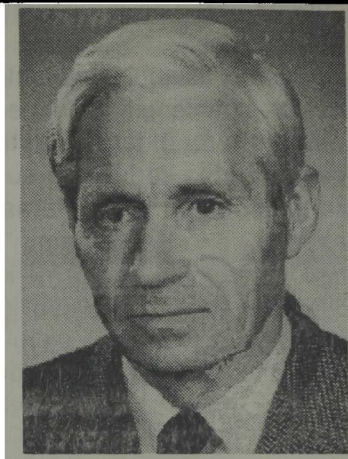
Viimasel kokutuleku päeval, 16. juuli keskpäeval, langetati kokkutuleku lipp, tehti lõppkokkuvõtted ja autasustati aktiivsemaid ning sportlikumaid osavõtjaid metsakooli tunnistustega. Avaldati arvamust, et seltsi poolt korraldatud suvised kokkutulekud peaks muutuma iga-aastaseks traditsiooniks. Vahetati aadresse ja meeneid, sooviti üksteisele head suvepuhkuse jatku ning sõideti puhanuna-kosununa ja rikastatult uute muljete ning teadmistega kodudesse laiali.

Valgjärvel, 16. - 18. VII 1990. a.

Avaldatakse esmakordselt.

SULEV VAHTRE,
Tartu Ülikooli professor.

ESIMESI HARITUD EESTLASI.
Ettekanne Tartu Ülikooli aastapäeval.

300 aastat tagasi, aastal 1690 alustas uuesti tööd rootsiaegne Tartu ülikool. Sel puhul toimus pidulik jumalateenistus Maarja kirikus, mille ligiduses me ka praegu asume. Jutluse pidas pastor *C h i l i a n R a u s c h e r t*. Tema jutluse aluseks oli Saalomoni õpetussõnade 2. peatüki -- tarkuse õpetamise tasu -- 1.- 6. salm, mis on pühendatud tarkuse ja mõistuse ülistamisele. Seesama Rauschert, rahvuselt sakslane, pärit Lõuna-Saksamaalt, oli pikka aega Sangaste kirikuõpetaja. Ta oli väga kõrgel arvamusel eesti talurahva tahtest ja võimekusest kirjatarkuse omandamisel. Paar aastat varem oli ta kirjutanud eestlaste kohta:

" Eesti rahvas on nagu sööt, millel võsa peal kasvab ja mis head vilja võib kanda, kui võsa ära raiutakse ja välja juuritakse."

" Kui teised mitte virgad ei ole, siis jooksevad neist talupojad Jumala sõna tundmises aega mööda ette." Jne.

Rauscherti arvamused rajanesid kauaaegsel suhtlemisel eesti talupoegadega, kes omalt poolt suhtusid temasse sügava lugupidamisega. Isegi tema keldipärane eesnimi *Chilian* sai Sangaste koguduses poisslaste meelisnimeks, kõnepruugis mugandudes suupärasemaks *Kiili Jaaniks*. On tähelepanuväärne ja vahest tänapäevalgi meile nagu etteheitena kõlav see võõramaalase sügav usk eesti rahva andekusse, milles me ise sageli sugugi nii kindlad ei ole.

* * *

Sel ajal kui *Chilian Rauschert* Sangaste kirikus jumalasõna kuulutas ja kaugele üle oma kihelkonna piiride tulemusrikkalt koolielu edendas, oli eesti koolipõllule võsa kasvanud juba üle nelja ja poole sajandi. Kehtivates sotsiaalpoliitilistes oludes oli eestlaste pääs teaduse ja hariduse lätetele olnud ülimalt raske. Ometi mitte täiesti võimatu. Ka nendel aastasadel, XII - XVII, olid eestlased jõudnud hariduse, sealhulgas ka ülikoolihariduse omandamisele. Tavaliselt tõi see kaasa võõrandumise oma senisest keskkonnast, ülemineku uude, oma rahvale võõrasse, isegi vaenulikku miljösse. Kuid kas olid nende inimeste püüdlused ja saavutused siiski täiesti kasutud oma rahvale? Mõtleme näiteks xXVI sajandi kuulsale kroonikule, Tallinna Pühavaimu eesti koguduse õpetajale *B a l t h a s a r R u s s o v i l e*, kes tõenäoliselt oli eestlane, teenis tões ja vaimus oma kogudust ja tõi oma "Liivimaa provintsi kroonikaga" balti kroonikakirjutusse täiesti uusi jooni. Seda võib seletada just krooniku päritoluga. Need jooned rikastasid tolaegset kirjandust ja sellisena meie vanemat kultuurilugu.

Keskaegne teadus ja haridus oli ülekaalukalt usuline, selle kandjaks vaimulik seisus. Kooliõpetust korraldas kirik. Niisiis kõneldes tolaegsest haridusest, seostub see vältimatult kirikuga, kuni XVI sajandini katoliku kirikuga.

* * *

Kuidas oli aga ristiusuga ja selle leviku algusega Eestis? Praegu teame arheoloogiliste, keeleteaduste ja kirjalike allikate najal juba üsna hästi, et see kõik sai alguse mitte alles vägivaldse kristiniaseerimisega

XIII sajandi algupoolel kui selle viisid läbi saksa ja taani ristisõdijad ning nende preestrid, vaid juba tunduvalt varem. Ja XIII sajandi alguse ristisõjaski kõlas mõõgatärina kõrval ka jutluse hääl.

Sedamööda kuidas meie muinasaja lõpusajanditel (X, XI, XII) ristiusk edenes ja Skandinaaviamaades ning Venemaal ristiusuks sai, hakkas see ka Eestis järk-järgult tuttavaks saama, kas siis siin liikuvate välismaalaste või võõrastes maades käivate eestlaste vahendusel. Eesti ei olnud muust maailmast isoleeritud, asus ta ju suurel rahvusvahelisel liiklus- ning kaubateel Ida ja Lääne vahel. Eestlased olid kõigepealt põlluharijad oma kodumaal, kuid nad retklesid tihedalt ja ajasid kaubaasju ka Läänemerel. Nende rännuteed ulatusid Novgorodi, Kiievisse, võib-olla ka keskaja suurde kultuuririiki Bütsantsi.

Arheoloogid on kindlaks teinud ristiusu mõjutusi meie muinasaegsete esivanemete matmisviisides ja hauapanustes, mis ei saanud tekkida üleöö ja mis osutavad muutustele mõttemaailmas.

Kirjalikest allikatest, antud juhul Breemeni toomherra Adami (Aadama) kroonikast teame, et 1070 aasta paiku tegutses Rootsi toleaegses keskuses Birkas piiskopina abt Hiltinus ehk piiskopina Johannes, kelle oli piiskopiametisse määranud Breemeni peapiiskop Adalbert. Tema kirikuprovintsi kuuluvaks oli arvatud ka Baltikum. Samalaadne teade Eesti kuulumisest Rootsi kirikuvalduste hulka pärineb ka aastast 1120.

Rohkem ja konkreetsemalt, ehkki kokkuvõttes ka väga lünklikult teame Taani, nimelt Lundi peapiiskopkonna (Lund kuulus tollal Taani alla) taotlusest levitada ristiusku Eestis XII sajandi keskpaigast peale. Lundi peapiiskop Eskil Põhjamail, pühitses Prantsusmaal Sensi vastses katedraalkirikus benediktlaste Montier-la-Celle kloostrimunga Fulco arvatavasti 1167 aastal eestlaste piiskopiks.

Miks nii kaugel Eestist ja kaugel Taanistki? See tulenes Taani juhtivate kirikutegelaste tihedatest sidemetest Prantsusmaaga. Mitmeid taanlasi õppis Pariisi ülikoolis, seal tekkis omaette Taani koloonia.

Peapiiskop Eskil oli isiklikult tuttav paavst Hadrianus IV-ga, kes oli paavstiks 1154-1159, kui ka selle järglase Aleksander III-ga (1159-1181). Hadrianus ise oli enne paavstiks saamist legaadina viibinud Skandinaavias 1150-1153. Ta asutas seal Trondheimi peapiiskopkonna, valmistas ette Uppsala muutmist peapiiskopkonnaks, mis sai teoks 1164. aastal. Nii oli kõigis kolmes Skandinaavia riigis loodud kindel kiriklik keskus. Selliste sammudega liitusid suundumused ida poole. 1155. aasta paiku toimus esimene ristiretk Soome. Kogu üldirütuse raamesse langebki Fulco nimetamine eestlaste piiskopiks.

Fulco oli tõenäoliselt skandinaavlane, vahest taanlane. Kirjanduses leiduvad vihjed tema võimalikust eesti päritolust ei ole allikates kinnitust leidnud, pigem räägivad olemasolevad teated niisuguse võimaluse vastu. Kuid selles suures poliitikas, mille niidid ulatusid Taani, Rootsi, Norrasse, Prantsusmaale ja Itaaliasse, tõuseb siiski üks eestlane lausa ühe peategelasena esile. See oli munk Nicolaus kellest kõneleb üks spetsiaalselt tema isikule pühendatud paavst Aleksander III bulla. Jutt on bullast, mis kuulub Aleksander III nn. Tusculanumi kirjade hulka (*Tusculum, Tusculanum* on praegune *Frascati* Rooma lähedal. Antiikajal oli selle ligidal Cicero suvekodu. Ülekantud tähenduses vaikne maakoh, kuhu eemaldutakse linnaelu kärast ja askeldustest). Bulla on dateeritud 9. septembriga, aastaarv puudub. Uurijate arvates oli see 1171 või 1172, Ameerikas töötava eesti soost ajaloolase Peep Peeter Rebase värske arvamuse kohaselt aga pigem aastal 1173.

Bulla on adresseeritud Trondheimi peapiiskopile ja endisele Stavangeri piiskopile Amundile. Selles soovitatakse väga tungivalt anda auväärsele eestlaste piiskopile Fulcole, kes kavatseb selle rahva ümberpööramise raskused oma peale võtta, abiks munk Nicolaus, et Fulco võiks lõpule viia nii suure heateo ja kutsuda see rahvas jutlustamise teel Jumala tundmisele ja ristiusu teenimisele. Nicolause kohta on paavst saanud teada (*ut accepimus*), et ta on sünni poolt selle rahva hulgast (*qui de gente illa est oriundus*) ning usklik ja suursugune mees (*virum religiosum atque discretum --- acc.*).

Tegemist on seega siis soovituskirjaga, milles Nicolausele asetatakse väga suuri lootusi. Kirjast nähtub, et Nicolaus oli tuntud ja soliidse mainega mees. Kirja adresseerimisest Norra kõrgvaimulikele järeldub, et Nicolause elukoht oli Norras ja nimelt Stavangeri piirkonnas. Kuivõrd teine adressaat on endine Stavangeri piiskop, tuleb arvata, et Nicolaus oli isiklikult seotud Amundiga. See annab alust pidada teda Amundi hoolealuseks, kelle toetusel ta oli mungaks koolitatud.

Stavangerist on XII sajandi teisel poolel teada ühe kloostrile olemasolu, mille täpsem asukoht on teadmata. Võimalik, et see oli linna läheduses Utsteinis asunud Püha Laurentiuse augustiinlaste konvent, mis ürikutes dokumenteeritud küll alles 1280. Võib-olla oli see Nicolause õppimis- ja töötamiskoht. Kuidas sattus Nicolaus Stavangerisse, on täiesti lahtine. Midagi ootamatut selles pole, eriti silmas pidades

Stavangeri asukohta Norra loodenurgas suure meretee ääres Põhjamere rannikul.

Kas Fulco ka tõepoolest Eestis käis, seda allikais otseselt öeldud ei ole. Tekstidest võib seda siiski üsna kindlalt järeldada. Varasema arvamuse järgi oli Fulco Eestis kahel korral aastail 1169 ja 1178. Eesti vanema ajaloo teenekamaid uurijaid Paul Johansen paigutas oma suuruurimuses "*Nordische Mission...*" (1951) Fulco Eestis viibimise ajavahemikku 1172-1177. P. P. Rebane on aga esitanud seisukoha, et Fulco saabus koos kaupmeestega Eesti läänerannikule 1171. aasta kevadel ja lahkus siit hiljemalt 1172. aastal.

Ühes on uurijad võrdlemisi üksmeelel: Fulco missioon ei andnud märgatavaid tagajärgi. Allikais on nimetatud eestlaste vaenulikkust. P. Johanseni arvates ei olnud Fulco ka ise eriti tugev ega ka laia haardega isiksus. Kui õigeks osutub P. P. Rebase arvamus, et Fulco oli Eestis aastail 1171-1172 ja et paavsti bulla pärineb 1173. aastast, siis asetuvad sündmused loogiliselt sellisesse järjekorda, et Fulco missioon Eestisse erilisi tulemusi ei andnud, seda kavatseti jätkata ja tugevdada põlisrahva hulgast pärineva maineka munga autoriteediga. Uus misjonikäik Eestisse jäi aga vististi toimumata. Ei leitud vajalikku poliitilist toetust ega materiaalseid vahendeid. Taani siseolukord (võitlus kiriku ja kuningavõimu vahel) ei soodustanud ürituse jätkamist ja nähtavasti jäi Nicolausel misjonitöö kodumaal tegemata. Sellega teated temast lõpevad.

Munk Nicolaus on esimene nimeliselt teadaolev eestlasest katoliku vaimulik. Vaevalt oli ta aga üldse päris esimene ja ainus sel ajal. Paavsti huvisfääri sattumine ja selle fikseerimine ning säilimine kirjalikus allikas on mõneti juhuslik. Et võis olla teisigi, sellele osutab otseselt Norra Olav Püha legend, mis kõneleb eesti soost noormeestest, kellest üks võtnud hiljem osa ristimiskäigust Eestisse ja teinud oma kaitsepatrooni nimel tööd uue õpetuse heaks oma kodumaal. Viimane võib olla ühendatud Nicolausega, võib aga ka mitte olla.

* * *

Natuke rohkem kui 30 aastat pärast Nicolaust kohtume taas ühe eestlasega, kes omandas kõigiti kõrgetasemelise katoliikliku hariduse. Läti Henrik jutustab oma kroonikas (X, 7), kuidas Holmi liivlased, kes 1206. aastal olid asunud ulatuslikule pealetungile saksa ristisõdijate vastu oma vabaduse eest, võtsid kinni oma preestri J o h a n n e s e raiusid tal pea maha ja tükeldasid ülejäänud keha liigehaaval. Teised preestrid korjasid tema keha ja luud kokku ja piiskop Albert mattis nad toomkapiitli osavõtul Riia toomkirikusse.

Märtrisurma surnud liivlaste preester oli sama kroonika järgi eestlane, pärit Virumaalt, lapsepõlves paganate (leedulaste?) poolt vangi viidud. Piiskop Meinhard, kes suri aastal 1196, oli ta vangipõlvest vabastanud ja ilmselt märgates nooruki häid vaimuandeid, saatnud ta Segebergi kloostrisse kroonikapäraselt pühi teadusi õppima.

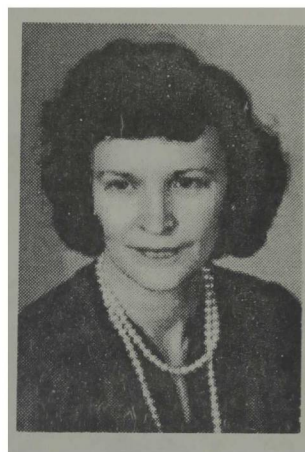
Segebergi klooster Lüübeki lähedal oli augustiinlaste-koorihärrade konvent, millel oli suur osa Baltimaade kristianiseerimisel. Seal pärines Meinhard ise, seal elas piiskop Alberti vend Rotmar, arvatavasti sai seal 1204.-1205. aastal ettevalmistuse liivlaste missiooniks kroonik Läti Henrik ise. Kroonik teab tunnustada, et Johannes tegi õppimises väga häid edusamme (*plurimum profecisset*). Seejärel reisis Johannes piiskop Alberti seltsis Liivimaale arvatavasti 1205. aasta kevadel ja pühitseti siin preestriks. Ta ristis Holmi kihelkonnas palju liivlasi, kuni teda tabas juba nimetatud saatus. Misjonitöö Liivimaal oli muutunud mõõgamisjoniks ja Johannes osutus oma hõimurahva vaenlaste leeris olevaks.

Haridus, mille preester Johannes ja varem munk Nicolaus olid omandanud, oli selle aja mõõdupuuga mõõtes kõrgest klassist. Õpetus kloostrites, nn. klostrikoolides oligi toomkoolide kõrval enne ülikoolide teket nii madala kui ka tolleaegse kõige kõrgema hariduse andjaks, eriti aga niisugune nagu Segebergis. Ülikooli oli tollal Euroopas alles üksikuid.

Lõpetuseks tahaks antud teemaga seonduvalt viidata arheoloogilistele leidudele, mis näivad osutavat ka kirjatarkuse tundmisele muinasaegses Eestis. Eesti alalt nagu naabermaadeltki on leitud rauast rõngasteravikke XI-XIII sajandist, mille otstarve ei ole praeguseni selge. Neid on peetud omaaegseteks kahvliteks, aga viimasel ajal kaldub üha rohkem arheoloogide selle poole, et need olid kirjutuspulgad. Tundub, et meie teadmised muinaseestlaste suhetest kirjatarkusega võivad üsna oluliselt täieneda ja pilt sellest kõigest võib asetuda senisega võrreldes tunduvalt uude valgusesse.

ILMUNUD: "Universitas Tartuensis" 7 XII 1990, nr. 35.

NELLY LEHTSAAR /VIIK/,
Risti kooli emakeele õpetaja (1953-1960)

HARJU MAAKONNA RISTI PÕHIKOOLI AJALOOST

Enne kooli ajaloo juurde asumist heidaks pilgu Risti ümbruse minevikule. Andmed asustusest ulatuvad päris kaugele. Esimesed asulad on ürikutes märgitud esmakordselt aastaga 1211. Need on Paeküla (Pates), Hattu (Attol), Kõmmaste (Kymnsestkylse), Kirikküla (Külasalu, ka Cullensele) on märgitud aastaga 1284. Englema, ka Änglema, küla on esimest korda mainitud 1402.aastal, mil nimetati seda Enghenen. Esimesed külad tähistasid 1961.a. asutamise 750-ndat aastapäeva.

Risti kirik ehitati umbes 1500.a. Kirikumõis oli Aruküla s. Huvipakkuvad on andmed Risti kihelkonna mõisate kohta 1880-ndate aastate alguses. Ristikirikumõis - suurusega 103 tiinu, elanikke 15. Risti mõis - 4016 tiinu, elanikke 522. Mõisa omanik Reinhold von Mohrenschildt. Ristimõisa juurde kuulusid veel karjamõisana Valgma ja Kõmmaste. Hattu - 5461 tiinu, elanikke 641. Siia juurde kuulus ka Pae. Mõisa omanik Adolph von Ramm. Vihterpalu - 9354 tiinu, elanikke 943. Vihterpalu juurde kuulus ka Kurkse (144 tiinu, elanikke 191). Mõisa omanik Julius von Ramm. Risti kihelkonnas oli 1881.a. 4496 elanikku.

Ristikooll on aegade jooksul töötanud vaheaegadega, kuid algus langeb ühte talurahvakoolide ametliku algusega Eestimaal. See oli 17. sajandil 1687. aastal kui Liivimaa maapäeval võeti vastu otsus täita visitatsioonikorraldust (1633) kirikute kontrollimise ja koolide asutamise kohta. Samasugune korraldus anti ka Põhja-Eesti kohta.

Risti kool asutati 1684. aastal Bengt Gottfried Forselius poolt, kelle isa oli soome või soome-rootsi päritoluga pastor ja kultuuritegelane Johann Forselius. Ta teenindas Harju-Madise ja Risti kihelkonda. Sealsamas rannakülas sündiski arvatavasti 1660.a. B.G.Forselius, kes pühendas oma lühikese elu nii kodukandi (Harju-Madise ja Risti) kui ka kogu Eesti hariduselu arendamiseks. Teadaolevate andmete järgi oli B. G. Forselius juba üliõpilasena seotud koolitööga, esialgu oma isa töökohas Harju-Madisel ja Ristil, kus ta oma õemehe pastor Gabriel Herliniga aastatel 1683-1684 õpetas tasuta ligi 50 eesti poissi. Nii asutati Risti kihelkonnas Harju-Madise kihelkonnakool 1684 ja Risti mõisakool 1684.a.(EAA, f. 1187,n. 2,s.372, l.339).

Esimesed õpetajad Risti koolis olid B. G. Forselius ja tema õemees Gabriel Herlin. Rahvakoolide rajamisel sattus B. G. Forselius vastuollu kohaliku aadliga, kes ei tahtnud koole toetada. Mõisnikud ei soovinud tööjõu "raiskamist" õppimise huvides ja talurahva laste õpetamist peeti isegi ohtlikuks võimaliku mässuvaimu esilekutsumise kartusel. Tuli võidelda suurte majanduslike takistustega, sest mõisnikud keeldusid koolimajade ehitamiseks palke andmast. Koolimaadeks eraldati kõige kehvamad kohad, koolmeistri palgaks olid sageli juhuslikud annid. Rahval ei olnud majanduslikke võimalusi oma laste kooli saatmiseks. Forselius leidis oma algatusele toetust konsistooriumide ja üksikute pastorite, kuid ka Rootsi absolutistliku riigi poolt, kes nõudis lugemisõskuse juurutamist

Harjumaa Risti Põhikool ehitatud 1930. Eestvaade.

protestantismi huvides. Sellest tingitult oligi majanduslik olukord Harju-Madisel ja Ristil parem, sest Karl XI korraldusega rajati koolid ning peeti koolmeistrit ülal. Tolleaegne kool oli muidugi vaid katekismusekool, kus õpetati usuõpetust, kirikulaulu, lugemist ning vähesel määral ka kirjutamist ja rehkendamist. Forselius aga ennustas, et kord saabub aeg, mil siin maal ei leita ühtegi terve mõistusega inimest, kes ei oskaks lugeda.

Forseliuse poolt rajatud Ristikool töötas aastatel 1683-1684. 21. juunil 1688 teatas Harju-Madise ja Risti pastor Gabriel Herlin Forseliusele, et Ristil on tema kulul ehitamisel koolihoone koos korstna ja headest laudadest katusega. See hoone saab valmis vähimagi kahtluseta sügiseks. Forseliuse varajane surm muutis siin paljugi. Harju-Madise ja Risti koolides oli ligi 50 õpilast. Peale koolipoiste oskasid raamatut lugeda Harju-Madisel 60 ja Ristil 84 isikut, sest õpetati ka kodus ja kui lapsed karja lähetsid, õpetaksid nad üksteist (EAA, f.1187, n.2, s. 372, l.1338-1339).

Risti kiriku abiõpetaja Laurensius teatab Risti kiriku visiteerimisel 21. augustil 1694, et ei olevat raha koolmeistri palkamiseks. Ta oleks ise nõus kooli pidama, kui talle selle eest makstakse (EAA, f. 1187, n.2, s.5168, l.189).

Risti ja Harju-Madise pastor J. Aulinus teatab Risti kiriku visiteerimisel 29. septembril 1707.a., et Harju-Madisel ja Ristil õpetavad köstrid lapsi oma majades, sest koolimaja pole ehitatud. Mõlemad köstrid on saanud riigikassast 50 hõbetaalrit aastas laste õpetamise eest, kuid alati ei saanud seda korralikult kätte. Risti köst r J a c o b paluvad, et talle endine õppetasu tagasi antaks, siis tahtvat ta oma tegevust rootsi ja eesti laste õpetamisel hoolsalt arendada. Tubli sepana hankis Risti köster endale head lisateenistust. Visiteerimise juures viibinud piiskop käsib mõlemal köstril uuesti kooli pidama hakata, lubades taotleda Tallinnas kindralkubermangu kammerhärralt köstrite tasu väljamaksmist. (EAA, f.1187, n.2, s.5172, l.6).

18. saj. algusest algas põhiliselt koduõpetuse periood, st. töötasid ajutised külakoolid või pühapäevakoolid. 1726. aastal pastorite andmetel lugemisoskuse kohta oskasid Harju-Madisel ja Ristil 2706 elanikust lugeda 200.

18. saj. teisel poolel algas uus koolielu elavnemine. Anti välja seadused, mis kohustasid alustama üldist talurahva laste õpetamist. Avaldatud seaduste järgi võisid vanemad, kes oskasid lugeda ja tundsid katekismust, oma lapsi kodus õpetada. Nende laste jaoks aga, kellel puudusid õppimisvõimalused kodus, pidi vähemalt 5 adramaa suurune mõis asutama kodukooli. Et aga kodu ja mõis ei kaotaks laste tööjõudu, oli õppetöö kestuseks ette nähtud aeg mardipäevast lihavõtteni. Seaduses soovitati talupoegadest koolmeistrid vabastada mõnest mõisakohustusest. Mõisnikud, kes ei asutanud koole, pidid kirikukassasse maksma kümme taalrit. Igalt kihelkonnalt nõuti kihelkonnakooli asutamist ja koolmeistri ametisse määramist. Keskvõimu poolt anti välja täiendavaid kooliseadusi. Seaduses esitati suuremaid nõudmisi koolmeistritele ja nõuti, et laste koolmeistriteks ei võetaks kõlvatuid hulkujaid ega härraste või kirikuõpetajate teenijaid, vaid neid, kellel on tarvilik lugemisoskus, korralikud, kained ja auväärased eluviisid ning kellelt võib oodata tarvilikku usinust ja usaldust noorsoo õpetamiseks. Samuti nõuti, et koolmeistrid tegelgu ainult koolitööga ning õppetöö ajal ei või neid kasutada teotegemiseks ega muuks tööks. Ka koolmeistrite kutsealane tegevus paranes, samuti kutsealane ettevalmistus.

18. saj. 60.-80-ndate aastate koolireformidega pandi talurahva lastele õppimiskohustus. Väljavõtte järgi 1787/88.a. talvel tegutsenud küla- ja mõisakoolidest töötas Harju-Madise ja Risti kihelkonnas Risti kool mille asutamisaastaks oli märgitud 1785.

Järgmised andmed Risti kooli kohta ulatuvad 19. sajandisse, kui moodustati vallakoolid. Esimesena alustas tööd Risti vallakool 1857 aastal. Need andmed on võetud õpetaja Tõnu Kalmi kirjast 1863.a., kus ta teatas, et ta töötab selle koha peal juba 6 aastat. Kirikuõpetaja aruannetes koolide kohta on kooli asutamise aastaks 1863. Koolil puudus alguses oma maja. Klassiruumiks kasutati ühte tuba, millel puudus põrand. Kooli üks esimestest õpilastest jutustab, et kõik õpilased ei mahtunud laua äärde, osa õpilasi mängis vahepeal liiva sees põrandal. Ka kirikuõpetaja andmete järgi oli koolimaja viletsas olekus. Esimene õpetaja oli kohaliku kiriku kellamees Tõnu Kalm. Ta pidas kooli üksi. Koolis käisid tüdrukud ja poisid koos. Kooli nimekirjas oli 100 last, kes 9-ndast aastast kuni leerini pidid koolis käima. 13 poissi õppisid koolis lugema ja kirjutama, Teised õppisid lugemist ja laulmist. Kool alustas tööd mardipäevast ja lõpetas jüripäeval. Õpetaja ise osaks ainult maakeelt, s.o. eesti keelt, mida ta kõstri juures oli õppinud. 1866/67 aastal käisid 13 poissi koolis 4 päeva, aga tüdrukud ja vahekooli lapsed 1 päev nädalas. Kooli tööd kontrollis kirikuõpetaja, kes märkis ka oma aruandesse õpilaste õppeedukuse. Nii on märgitud, et lugeda oskasid 1866/67.a. kevadel hästi 27 last, keskmiselt 31 last. Matemaatikat ja kirjutamist õppisid koolis ainult 10 poissi.

1868.a. oli Risti vallakooli õpetajaks Kustas Tompu. Kool töötas ikka edasi kihelkonna majas, mille kohta on tähendatud, et see oli halvas olukorras. Selle õpetaja ajal käis rohkem päevi nädalas koolis 12 poissi ja ka juba 5 tüdrukut, teised käisid ühe päeva nädalas koolis. Kustas Tompu kohta on öeldud, et ta võiks koolis paremini töötada, aga tal puudub tahe töötada. 1870.a. lahutati Risti ja Madise kihelkond. Risti kiriku jaoks jäi nüüd eraldi kirikuõpetaja. Õpilaste arv koolis kasvas ja vana kihelkonnamaja jäi kitsaks. 1873. aasta 24. augustil arutasid talitaja ja volinikud, et koolile tuleks uus maja ehitada. Talitaja pidi alandlikult paluma puid kooli jaoks mõisalt. Koolimaja ehitust alustati 1874.a. Kool alustas tööd uues majas 1875.a. Kool töötab selles majas ka praegu. Selles oli üks klassiruum 4 aknaga, ühes maja otsas oli õpetaja jaoks üks tuba, köök ja sahvver, teises otsas oli õpilaste jaoks riidehoid. Õpilased käisid iga päev kodust kooli. Õpetajana asus 1872.a. tööle Kustas Treumann. Selle õpetaja kohta ütleb kirikuõpetaja, et ta töötab rahuldavalt. 1877-1880 töötab õpetajana Tommas Neuvald. Kool asub nüüd uues majas. Seetõttu on öeldud kooli kohta, et ta on heas seisundis.

1880.a. on Risti koolis õpetajaks Jakob Rosenvald. See õpetaja on oma ettevalmistuse saanud Tallinnas H. Janseni koolis. Tol ajal nõuti õpetajalt ka vene keele oskust, sest koolidesse seati sisse vene keel. Samuti olid õpetajad kui kohapealsed paremad kirjutajad ka vallakirjutajad. Vallas oli vaja vene keele oskust. Jakob Rosenvald asuski tööle kooliõpetajana ja oli ühtlasi ka vallakirjutaja. Koolis õppisid poeg- ja tütarlapsed. Laste käest maksu ei võetud, kool oli tasuta. Koolis õppis sel ajal 49 poega ja 48 tütarlast. Päriskooli lapsi oli 40, vallakoolis käis 57. Õpetus koolis oli 3-aastane. Õpilased ei olnud klassideks jaotatud. Kool oli eestikeelne. Õpetati usuõpetust, lugemist, kirjutamist, geograafiat, vene

keeles natuke kirjutamist ja lugemist. Õpiti ka koorilaulu. Õpetaja Rosenvaldil olevat olnud suur perekond, õpetaja palk oli väike selle ülalpidamiseks. Õpetajal oli klassis olnud tööpink. Lapsed olid rehkendanud, neid oli kontrollinud üks parem õpilane. Õpetaja muidugi kuulas seda pealt, ise oli töötanud tööpingil ja teinud puutööd.

Risti kool töötas 3-klassilise koolina 1918. aastani.

Peale Risti vallakooli, mis asutati 1857.a.. töötasid Risti kihelkonnas veel Padise-Audevälja vallakool (1859), Hattu vallakool (1862), Vihterpalu vallakool (1861), Nõva vallakool (1863), Suure Pakri saare kool (1865) ja Väike Pakri saare kool (1865).

Risti algkool avati 1920.a. järgmiste koolide ühendamise teel:

Risti evangeelse luteriusu vallakool, Hattu evangeelse luteriusu vallakool, Kurkse eesti-rootsi ühendatud kool ja Risti apostliusu kihelkonnakool.

Risti evangeelse luteriusu vallakool on asutatud 1857.a. (EAA,f. 2569) Risti ja Kõmmaste laste jaoks. Et aga teisi koole lähedal ei olnud, siis käisid Risti koolis ka Kurkse, Hattu ja Vilivalla lapsed. Seetõttu nimetati kooli kihelkonnakooliks.

Venekeelsed andmed Risti mõisa vallakooli kohta on andnud vallasekretär J. Ermek ülevenemaalise ühepäevase algkoolide loenduse ajal 18. jaanuaril 1911.a. Need on järgmised.

Eesti, Eesti kubermang, Padise vald, Risti küla kahest külast, kooli kaugus kirikust üks verst. Postiaadress: Paldiski Risti vallakool, Padise vald. Koolitüüp vallakool, allub Rahvahariduse Ministeeriumile, segakool, klasside arv 1, jaoskondade arv 3, õppekursuse kestus 3 aastat, tasuta. Usuõpetust annab kooliõpetaja M. V r i d l e r, õpetajaid 1 (mees). Õpilaste arv 18. jaanuaril 1911.a.: poisse 11 tüdrukuid 20, kokku 31 puudus 1.

1910.a. koolikursuse lõpetanud täielikult 8 poissi, 1 tüdruk.

1909/10.õ.a. algas 15. oktoobril, lõppes 10. aprillil, vaheaegu ei olnud, õ.a. kestus 128 päeva. Tundide arv päevas 6, nädalas 33, laupäeval 3 tundi.

R u u m i d: Oma hoone, puust, katus õlgedest, hoone maksumus 400 rbl. Hoone ehitatud spetsiaalselt.

Ruumide arv: klasse 1, teisteks vajadusteks 1 tuba, õpetaja jaoks 1 tuba ja köök.

Klassi pikkus (arssinates) 11 1/4. Laius 10 2/3. Kõrgus 3 7/8. Põrandapinda 120, õhku 465 arssinat kuubis, aknaklaasi 7 6/7 Kooli kõrvalhooneid 1, lastele koht mängimiseks värskes õhus ja.

M a a d ajutiselt kasutada 260 kv. (nisu). Õpetaja ja õpilased ei tööta seal maal.

kooli juures ei ole r a a m a t u k o g u.

Õ p p e v a h e n d i d: 2 geograafia seinakaarti, 6 pilti kokku 20 rubla.

Koolis on täiendav õppetöö täiskasvanutele õpetajaid 1, õpilasi 30. Pühapäevakooli ei ole, loenguid ei ole. Lisaained: laulmine.

Õ p e t a j a M. V r i d l e r i t ä i e n d u s a n k e e d i l e. Internaati ei ole. Lähim arstipunkt 25 versta kaugusel. Ruumid õppeasutuse jaoks ei ole kohased.

P u u d u s e d klass liiga lai ja aknad asuvad mõlemal küljel. Ventilatsioon: õhuaknad. Pesemisnõusid ei ole. Käimla: külm, ei rahulda, väljaspool. Õpetaja 1 tuba. Lisavajadused: töötab ainult 1 õpetaja, kes annab kõiki aineid.

A n d m e d õ p e t a j a k o h t a: Mihhail Mihhailov V r i d l e r, talupoeg.

Vallaline. Haridus: 1909.a. lahkus pedagoogilisest klassist enne lõpetamist. Sai koduse hariduse. Kas omab tunnistust: ei.

Mitu aastat on üldse õpetanud: pool talve ja selles koolis 1 nädal. Nädalas 33 tundi. Kas kasutas puhkust 1910.a. ei. Põhipalk aastas 130 rubla. Lisapalk 50 rubla. Õpetajal on korter. Ka suvel elab koolimaja juures. Usk: evangeelne luteri. Emakeel: eesti keel.

I n s p e k t o r i a n d m e d: Õpetaja põhipalk 189 rubla.

Ruumide remondiks: 66.50.

Kindlustus: 4. 40.

Küte, valgustus: 44.80.

Teenijale: 7.50.

Raamatud, õppevahendid: 1.75.

Kokku: 319.95 rubla.
Valla summadest: 188.45
Eraisikutelt, aktsiaseltsidelt: 25.50
Kokku: 313.95

(ERA, f. 733., nim. 188, s. 125, l. 67- 68.)

Risti kool töötas kuni 1918. aastani 3-klassilisena. Eesti Vabariigi ajal oli koolis 6 klassi. Kooli juhatajana töötas üle kahekümne aasta **H i l d a R a n d m a** kes põgenes peale Eesti okupeerimist Rootsi. Rootsis töötas ta õpetajana ja praegu on 88 aastat vana ning elab Stockholmis. Ka tolleaegne õpetaja **A l m a K a l m** põgenes Rootsi. Tema lapsed ja lapselapsed külastasid meie kooli 1991.a. suvel.

1940. aastast sai koolijuhatajaks **A r n o l d T a r e m a a** kes oli sel kohal 20 aastat.

Õpilasmaatru põhjal õpetati **1940/41.** aastal järgmisi **õppeaineid:** eesti keel, vene keel, konstitutsioon, Nõukogude Liidu Nõukogude Eesti majandusgeograafia, matemaatika, loodusõpetus ja tervishoid., kudumine, joonistamine, naiskäsitöö, laulmine, võimlemine, kodumajapidamine, aiandus, talupidamise üldõpetus.

1942/43. õ.a. asendus vene keel saksa keelega, õppeainetest olid muidugi kadunud ka konstitutsioon ja Nõukogude Liidu majandusgeograafia. Direktorina töötas **A. Taremaa** abikaasa **M a r t a T a r e m a a**, kuna Arnold Taremaa oli mobiliseeritud vene sõjaväkke.

Alates 1946. aastast kandis kool Risti Mittetäieliku Keskkooli nime ja koolis oli 7 klassi. 1958 – 1970 oli siin Risti 8- klassiline, 1970 1991 Risti 9- klassiline kool.

Praegu töötab kool **Risti Põhikooli** nime all, koolis on 9 klassi ja 127 õpilast. Koolitöö toimub kahes majas. 1930. a. ehitatud majas ja 1875. a. ehitatud algkooli majas. 1960-ndatel aastatel tehti koolis kapitaalremont pandi sisse veevärk. Vahepeal oli veel kooli kasutuses Risti kiriku koguduse maja, seal oli kaks algklassi ning ka töökoda. Praeguseks on koguduse maja antud kogudusele tagasi. Kooli töökoda asub 1,5 km. kaugusel sovhoosi töökoja ruumides.

Kuna kooli majad ei vasta nõuetele, on pidevalt taotletud uut koolimaja. Meie kool aga asub nn. "ääremaal" siis ei ole aastate jooksul leitud ehitamisvõimalust. Kord ei ole olnud raha, kord ei ole olnud ehitajat. 1980-ndatel kui oli väikeste koolide sulgemise kampaania, taheti kool koguni kaotada ja ühendada Padise kooliga. Kooli ja lastevanemate ägeda protesti tulemusena jäi see plaan muidugi teostamata.

30. mail 1985.a. toimunud nõupidamisel, millest võtsid osa kooli direktor, sovhoosi juhtivad töötajad, ENSV haridusministri asetäitja K. Luts, Harju rajooni haridusosakonna juhataja E. Kasemaa, ehitusosakonna vaneminsener K. Õunapuu, otsustati:

1. XIII viisaastaku esimeseks ehituseks Harju rajoonis jääb Risti 8-kl. Kool (1991).
2. Projekteerimistöodega alustada hiljemalt 1989.a. Kui avaneb võimalus, siis alustada projekteerimistöodega varem.
3. Sovhoosil leida aasta jooksul sobiv koht.
4. Sovhoosil kindlustada ehitus tehnoorkudega.
5. Sovhoosil leida võimalus kooli olemasoleva baasi korrastamiseks ekpluateerimise perioodil.

Protokollil on peal ENSV haridusministri K. Lutsu kinnitus 4. juunist 1985.a.

Praeguseks on valminud projekt ja tööjoonised, ka ehitaja oleks olemas, kuid pole raha.

1991/92.õ.a. alustas kool tööd väga viletsates tingimustes. Puudus on ka ajaloo ja eesti keele õpetajatest. **Praegu** töötavad koolis **järgmised õpetajad:**

1. **E l g i E h r b a c h** -- algklasside õpetaja, töötanud Risti koolis 34 a. lõpetanud Tallinna Ped. Instituudi pedagoogika ja algõpetuse eriala.
2. **I l s e H e i n** -- algklasside õpetaja, töötanud Risti koolis 20 aastat, üldine staaz 28 aastat. Lõpetanud Tallinna Ped. Intituudi.
3. **V a l d a H e i n s o o** -- üldine staaz 37 aastat, neist Ristil üle 20 aasta. Lõpetanud Tallinna Ped. Instituudi, algklasside õpetajana.
4. **Ü l l e D e l l m a n n** -- töötab esimest aastat joonistamise õpetajana. Lõpetanud kunstikallakuga keskkooli.
5. **L i i a P õ h j a k a s** -- töötanud Risti koolis 9 aastat, meie oma õpilane. Lõpetanud Tallinna Ped.

Instituudi algklasside õpetajana.

6. **Sirje Rifk** -- tööstaaz 12 aastat, vene keele ja inglise keele õpetaja. Lõpetanud Tallinna Ped. Instituudi vene keele ja kirjanduse õpetajana.

7. **Jüri Sakjas** -- töötanud kogu aja Ristil, 27 aastat kehalise kasvatuse ja tööõpetuse õpetajana. Lõpetanud Tallinna Ped. Instituudi kehalise kasvatuse ja internaatkooli kasvataja kutsega.

8. **Õivi Targamaa** -- õppealajuhataja, tööstaaz 36 aastat, neist Ristil üle 30 aasta. Lõpetanud Tallinna Ped. Instituudi algklasside õpetajana.

9. **Margot Teinema** -- eesti keele ja kirjanduse õpetaja, staaz 4 aastat. Lõpetanud Tallinna Ped. Instituudi eesti keele ja kirjanduse erialal.

10. **Maire Ülevärva** -- matemaatika ja füüsika õpetaja, töötab meie koolis esimest aastat, üldine staaz on aga 9 aastat, meie oma õpilane. Lõpetanud Tallinna Ped. Instituudi matemaatika-füüsika erialal.

11. **Marina Ojajurm** -- harrastusjuht -- töötab esimest aastat, keskharidus.

12. Direktorina töötab alates 1974. aastast **Eha Päiv**, tööstaaz 34 aastat, enne seda töötanud 15 aastat. Lõpetanud Tallinna Ped. Instituudi pedagoogika ja algõpetuse erialal.

Risti koolis on töötanud veel lühikest aega direktoritena:

Hillar Pruul enne 1960. aastat; **Vello Juurik** 1964-1966, hiljem asus tööle Saku Keskkooli direktorina; **Voldemar Kondratjev** 1966-1969, praegu töötab Harju Maakonna Raasiku Põhikooli direktorina; **Jaan Allast** 1969-1974, praeguseks manalamees.

Koolis töötab skaudi ja gaidi organisatsioon. Kiriku juures töötab pühapäevakooli noorem ja vanem rühm. Kuna meie vallas on elanud rannarootslasi ja meil on olnud ka rootsikeelne kool, siis leidsime endale rootsikeelse sõpruskooli Soomest Oitbacka kooli näol.

ILJE PIIR,

Nõo Realgümnaasiumi õpetaja

SULEV VAHTRE,

Tartu Ülikooli professor

IGNAT(S)I JAAGU ELUKÄIK

Kaks aastat tagasi möödus 300 aastat Bengt Gottfried Forseliuse seminari asutamisest. Nüüd on juubelijärg jõudnud nende koolide kätte, mille esimesteks õpetajateks olid Forseliuse kasvandikud, kes viisid vaimuvalguse tuhandetesse talutaredesse. Seoses sellega on viimasel ajal mitut puhku juttu olnud Forseliuse küllap kõige tuntumast õpilasest Ignati (Ignatsi) Jaagust, kelle Forselius koos Pakri Hansu Jüriga 1686. aastal Stockholmi kaasa võttis, et demonstreerida Rootsi kuningale Karl XI-le oma töö edukust ja eesti talupoiste vaimset võimekust (Karl Salmistu. Millal tähistada Unipiha kooli juubelit? "Edasi" 1. XI 1986; Ivar Jõesaar. Kutsus lapsi lugema. -- "Edasi" 5.XI 1986. Toim. märkus.)

Eriti on põhjust Ignati Jaaku meenutada kodupaigas Kambjas. Kambja kooli direktori Madis Linnamägi algatusel on tekkinud mõte püsivamalt märkida Jaagu mälestust, paigutada ka väärikas mälestuskivi tema sünnikohta. Tänuväärne kavatsus, seda enam õigustatud, et kauaaegse Kambja köstri ja koolmeistri elu ning tegevuse tähtsus ei piirdu pelgalt lähema ümbrusega, vaid sellel on märkimisväärne koht kogu eesti vanemas kultuuriloos.

Heites siinkohal põgusa pilgu kõster Jaagu eluloole, peame kõigepealt ütleva mõne sõna allikmaterjalidest ja vanematest käsitlustest, milles orienteerumine ei ole eriti lihtne. Põhilised andmed Jaagu elukäigust sisalduvad Kambja pastori Albrecht Sutori kirjas Tartu-Võru ülemkirikueestseisjale 23. märtsist 1734, mille 1845. aastal avaldas trükis nimekas baltisaksa õigusajaloolane Friedrich Georg von

Bunge. Kirja originaal on kaotsi läinud. Trükiväljaannegi küllalt vähe tuntud. Kiri on kirjutatud Jaagu kaitseks: Palupera mõisnik kapten Rennenkampff algatas ja tema lesk jätkas katseid muuta Jaak uuesti oma pärisorjaks. Seepärast on üsna üksikasjaliselt kirjeldatud "minu kõstri" (nimepidi pole kirjas Jaaku nimetatud) päritolu, õppimist Forseliuse juures ja teenistuskäiku. Kuna väljanõudmine puudutas ka lapsi, siis on kirjas esitatud andmeid nendegi kohta. Sutor tuli Kambjasse 1719. aastal, seepärast tuleb pidada ülimalt tõenäoliseks, et teated varasema aja kohta sai ta Jaagu enda käest. Kellelt teiselt pidanuks Sutor neid siis veel küsima, kui mitte asjaosaliselt.

Sutori kiri on ühtaegu kesksemaid allikaid Forseliuse seminari tegevuse kohta, jäänud aga mõnigi kord uurijate poolt, ka seminari viimase juubeli puhul ilmunud kirjutistes, otseselt kasutamata. Kaugelt rohkem on tuntud Villem Reimani pikem artikkel Forseliusest Eesti Üliõpilaste Seltsi Albumis III(1895). See vahendab üldiselt õigesti Sutori kirja ja muid allikmaterjale, mis aga ei tähenda, et kirja algteksti võiks jätta arvestamata.

Jaagu Kambja-teenistuse algallikaks on Kambja kirikuraamatud, mis pole sõjatules hävinud, vaid asuvad Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus Kambja koguduse fondis. Kaduma on juba Põhjasõja ajal läinud vanimad raamatud, säilinud aga meetrika alates aastast 1719, kirikukroonika, visitatsiooniprotokolle jm., milles on olulisi andmeid Jaagu ametitegevusest, perekonnast ja lähimast tutvusringkonnast. Mõned sissekanded meetrikaraamatus on arvatavasti kirjutatud Jaagu käega.

1899. aasta kalendris "Sirvilauad" (ilmunud EÜS-i väljaandel Tartus 1898) avaldas Villem Reiman kirjutise "Ignati Jaak" mis esimest korda tutvustas laiemale lugejaskonnale Jaagu nime ja elulugu ning jäi pikemaks ajaks selle küsimuse kõige autoriteetsemaks käsitluseks. Artikkel rajaneb Sutori eelnevalt vaadeldud kirjal, kasutatud on arhiivimaterjale, mainitud ka Kambja kirikuraamatuid, mida V Reiman tundis Kambja tolleaegse pastori Johann Renniti vahendusel. "Sirvilaudade" kirjutise alusel andis ülevaate Ignati Jaagust Martin Lipp oma "Kodumaa kiriku ja hariduse loo" II raamatu 1 andes 1898. V Reimani siiras ja südamlikus toonis artikli populariseerivat tähtsust tuleb hinnata kõrgelt, arvestades aga seejuures, et artikkel õigupoolest on pigem ilukirjanduslik pala, milles teadaolevad ja enamuses usaldusväärsed faktilised andmed on läbi põimitud autoripoolsete kujutluspiltidega.

Tarvilik on eraldi peatuda Jaagu nimel. V Reimani ja M. Lipu eeskujul läks käibele nimekuju Ignati Jaak ja nii on seda kasutatud tänapäevani. Kambja kirikuraamatus seisab aga kindlalt *Ignatsi Jaak* või selle teisendid, mitte kunagi ilma s- (või z-ta). Kõige rohkem on Jaagu nime ristimismeetrikas, sest köster oli kogu kihelkonnas populaarne vader. Mõnigikord märgitakse lihtsalt köster või Küster. *Ignatsi, Ignatzi* kõrval esineb veel *Ignatze*. Ajapikku on Ignatsist saanud juba perekonnanimi: Jaak Ignats. Jaak Ignatz (harvemini), kirjutatuna isegi ilma eesnimeta: Köster Ignats. Pole kahtlust, et nii soovis pruukida nime mees ise.

Ei tahaks kergekäeliselt soovitada loobumist pikaajalisest Ignati traditsioonist, kuid õigem oleks ilmselt ka tänapäeval kas *I g n a t s i J a a k* või *J a a k I g n a t s*.

Jaagu sünnidaatum on teadmata V Reimani arvamust -- umbes 1670. aasta -- võib pidada küllalt tõepäraseks. Kindlalt on teada sünnikoht, täpsemalt, sünniküla Kavandu, mis tollal kuulus Otepää kihelkonna Palupera mõisa alla, kiriklikult on alati olnud Kambja kihelkonnas.

Küsitav on Karl Salmistu 1. nov. "Edasis" toodud väide nagu sündinuks Jaak koobaselamus Jursa järve ääres. Kirjalikes allikates see kinnitust ei leia. Kavandu küla oli põlisküla, mis sai raskesti kannatada Liivi sõjas, veel hävitavamalt Poola-Rootsi sõjas XVII sajandi algul, mil jäi täiesti tühjaks ja asustati pärast kaugemalt, Mõnistest ja Põhja-Lätist Koivalinna alalt (Trapenest) tulnud talupoegadega. Nendest aegadest võis alguse saada ja võib ka tõele vastata pärimus küla esimeste asukate elamisest koogas. Jaagu sünniajal oli küla aga uuesti tihedasti rahvastatud. Palupera mõisa kirjeldusraamatu järgi oli 1684. aastal Kavandu külas 24 peret, peremeeste hulgas Ingnas (kindlasti Ignatsi teisend) *P e d o j a I n g n a s s S i m o n*, kes võiksid olla Jaagu lähissugulased.

Forseliuse seminari paistab Jaak olevat astunud kohe selle tegevuse algul 1684. aastal. Võib oletada, et Kambja poiste kooliminekut soodustas kultuurilembeline kirikuõpetaja Andreas Virginius, eesti kirjakeele teenekas arendaja. Nimeliselt on Kambja kihelkonnast teada veel Jaagu kaks koolivenda, *L a b b i A n d r e s* Haaslavalt ja *K o l g a M ä r t i* Tomas Vana-Kuustest. Rootsi reisi ajaks oli Jaak kaks aastat õppinud ja kooli lõpetanud.

Rootsi kuninga ees käimine oli muidugi suursündmus. Kuningas jäi rahule mõlema poisi lugemis- ja

laulmisoskusega ning kinkis oma käega kummalegi kuldtukati. Rootsi reisile elas kaasa kogu kihelkond, eriti koduküla, ja võis Sutori sõnadel selle toimumist veel ligi 50 aastat hiljem tunnistada. Kindlate tunnismeeadena, kui neid tarvis peaks olema, pakkus Sutor kolme Palupera mõisa alla kuuluvat talupoega: S a g i J ü r r i, K r i s k a T o t s S ä g i P e e b.

Pärast Rootsist tagasitulekut on Jaak Sutori kirja järgi töötanud õpetajana kolm aastat Rõngu koolis, edasi 1693. aastal ühe aasta Otepääl. See on üks segasem koht Jaagu eluloos, sest tekib tervelt nelja-aastane lünk, millest pole midagi teada. Otepääl on Jaak raskesti haigeks jäänud ja sunnitud olnud koju tagasi pöörduma. Tervenenu õpetaski ta 1695.aastal Kavandus. Unipiha kooli alguseks seda küll ei saa lugeda. 1696. aastal siirdus Jaak uuesti Otepääle, kus tegutses koolmeistri ja köstrina 1699. aastani. Otepää pastoriks oli tollal Andreas Virginiuse mitte vähem nimekas poeg Adrian Virginius. 1699. aastal õpetas Jaak jälle kodukihelkonnas Kambja kirikumõisas, 1700. aastal Kambja külas, 1701. aastal Unipiha külas.

Millal sai Jaagust Kambja köster ja koolmeister, selles lähevad andmed mõnevõrra lahku. Sutori kirja järgi oli see 1704. aastal, usutavamaks võib aga pidada varasemat 1720. aasta visitatsiooniprotokollis leiduvat märget, et Jaak oli ametis olnud juba 18 aastat, niisiis 1702. aastast peale. Võibolla sai 1702. aastal alanud ametipidamine Põhjasõja oludes tõsisemalt teoks alles 1704. aastast peale, kui sõjategevus Kambja ümbrust enam ei puudutanud. Igatahes jäi Jaak nimetatud ametikohta nüüd pidevalt täitma ligemale 40 aastaks ja on seda teinud eeskujulikult, teenides nii pastori kui koguduse üldise lugupidamise. Sutor, kes andis Jaagule läbinisti positiivse hinnangu, oli ise tegev eestikeelse kirjasõna koostamisel, võttes osa Uue Testamendi ja lauluraamatu väljaandmisest. Sutori ja Jaagu perekondlikest sidemetest kõneleb kas või fakt, et üks Jaagu poegadest ristiti Albrechtiiks ja ristiisa oli Sutor ise.

1720. aastal võis Jaak konstateerida, et ta oli juba andnud õpetust 500-600 lapsele. Meetrikaandmed kinnitavad Lembit Andreseni arvamust, et Jaagu juures käidi koolmeistri ametit õppimas ka väljastpoolt Kambja kihelkonda. Jaagu usin töö hariduspõllul oli peamine ja kaalukas argument Palupera Rennenkampffide nõudluste vastu, mis lõppesid viimastele edutult. See oli nimetamisväärne saavutus ajal, mil aadli võim ja omavoli olid kõrgpunktis.

Oma ametit pidas Jaak peaaegu surmani. Alles vahetult enne seda hakkas teda asendama Tartu linnakoolis õppinud poeg Carl. Jaagu surmadaatum on pikka aega kirjanduses antud valesti. V Reiman väitis oma "Sirvilaudade" kirjutises, et Kambja kirikuraamatuist ei selgu täpsemalt Jaagu surmaaeg, ja oletas sellena umbes aastat 1744. 27. nov. 1898 "Postimehes" avaldas küll J. Rennit õienduse õige surmadaatumiga, samuti esitas õige daatumi M. Lipp, need jäid aga tähele panemata ja üldiselt läks käibele aastaarv 1744. Viimane esineb ka ENE esimeses trükis (märksõna "Kavandu"). Kaheldamatult on õige Kambja surmameetrikas suurema käekirjaga esile tõstetud sissekanne -- wanna köster Jaak Ignatz suri 1741 aasta mais. Kuupäevad meetrika selles osas puuduvad, kuid kuna Jaagu surm on registreeritud sel kuul surnud 13 inimesest kolmandana, siis langeb see ilmselt maikuu algupoole.

ILMUNUD: "Edasi" 25. I 1987 nr. 20.

Ferdinand Eisen

EESTI RAHVAKOOLI JA EESTI AJAKIRJANDUSE OSA EESTI RAHVUSE KUJUNEMISEL.

Iga rahva ja rahvuse kujunemise ajalooline tee on olnud isepärane alates juba nende hõimude eelajaloost ja vanemast ajaloost, kus neid on omalt poolt kujundanud nii loodus kui on ka naabrid neile oma jäljed jätnud. Selline kujunemise eripära kestab läbi uuemate ajajärgude, läbi nende aegade võimumeeste, sotsiaalsete vapustuste vaimsete hoovusteni välja. Rahvad konsolideeruvad

omanäolisteks rahvusteks veel praegugi maailma eripaigus.

Eesti rahva ja rahvuse kujunemise tee, mille hämaraid eelajaloolisi aastatuhandeid siin mõistetavalt ei puudutata, on meile teadaolevatel sajanditel olnud vägagi keeruline ja vaevaline. Seda on mõjutanud mitmesugused tegurid, millel on olnud kõige erinevamad osad selles protsessis. Väga suurt osa, võib küll liialdamata öelda, et otsustavat osa on siin etendanud **kaks tegurit**. -- Esiteks, **eesti rahvakool**, mis tõi meie rahvale kirjaoskuse. Teiseks, **tärgav eesti ajakirjandus**, mis toetus rahva kirjaoskusele ja tõi maarahva oma seisundi tõelisemale tunnetamisele, aegamisi oma identiteedi tunnetamisele ning ka võitlusele selle eest.

Rahvakooli idee tuli meie maale **reformatsiooni**ga, konkreetselt, **luterliku Rootsi riigivõimu** ajal. Selles lähtuti eesmärgist tuua usu dogmad, selle käsud ja keelud rahvahulkadele lähemale, kui seda oli teinud katoliku kirik. Rahvast hakati lugema õpetama, et see jõuaks vahetult usuliste põhidogmade nõuete tundmisele luterluse vaimus, mis oli Rootsi riigiusk. Varasemaid katseid eesti lastele-noortele lugemist õpetada tegi ju ka katoliku kirik Poola valduste alal, kuid see oli mõeldud katoliku vaimulike ettevalmistamiseks kohaliku rahva hulgast, kuid mitte rahvale üldise kirjaoskuse andmise eesmärgil.

Muidugi oli rahva **lugemõpetamise**, s.o. rahvakooli eesmärk reformatsiooni tuleku aegadel selleaegse olukorra ja arusaamade kohaselt kitsalt määratletud usuvagaduse sisendamine ja ühtlasi maaisandate vastu kuulekuse kasvatamine. Ometi avasid Rootsi võimud nii objektiivselt ukse rahvaharidusele meie maal, ehkki see jäi siis kitsaks ja lävepakk talurahva jaoks veel kõrgeks. Kuid kirjaoskus hakkas meie rahva ajaloos varsti iseseisvat osa etendama katekismuse tuupimisest jõuti ajalehtede ja kalendrite ning ka ilmalike raamatute juurde.

Eesti rahvakooli arengu tee on alates 17 sajandist, millest peale võib üldse kõnelda rahvakoolist siin maal, olnud üldse vaevaline. See on kulgenud läbi tõusude ja mõõnade, laastavate sõdade ning nälja-aastate ja võimuvahetuste. Koolihariduse eesmärgid ja ulatus on meie maal olnud võõraste vallutajate ja peremehetsete määrata, nii nagu nad seda oma ajaloolises ja seisuslikus piiratuses mõistsid. Siin on ristunud Rootsi riigivõimu ja baltisaksa mõisnike, Vene tsaaririigi võimude ja saksluse, luterliku kiriku ja aadli huvid ning sihitootlused. Kirjaoskuse omandamist piitsutas oma eesmärkidel tagant luterlik kirik, kes rootsiaegse kirikuseaduse põhjal, mis jäi peale Põhjasõda Eesti- ja Liivimaal kehtima, keeldus neid inimesi, kes katekismust lugeda ei osanud, armulauale ja laulatusele võtmast.

Nii koolide ja koduõpetuse vahendusel ning kiriku survele levitatud ja levinud kirjaoskus hakkas vähehaaval maarahva elus suhteliselt iseseisvat rolli etendama, mida selle pisku pakkujad omal ajal ei osanudki ette näha. Emakeelse katekismuse ja piibli kaudu leiti tee ka emakeelse kalendri ja ajakirjanduse juurde kõigist sellest tulenevate tagajärgedega maarahva sotsiaalses ja kultuurilises arengus ning rahvusteadvuse kujunemises. See oli tee rahvusliku ärkamiseni.

Kirjaoskus levis siin maal, nagu teada, üsna **laialdaselt ja märksa varasematel aastakümnetel**, kui mitmete teiste rahvaste juures seda võis täheldada. Nii oli XIX sajandi keskpaiku kirjaoskus Eestis 70-80%, aga 1897.a. ülevenemaalise rahvaloenduse andmeil oli kirjaoskajaid Eestimaal juba 95% ja Liivimaal 92% elanikkonnast.

Kirjaoskuse **peamine levitaja** maarahva hulgas oli **talurahvakool, millele rajas aluse B. G. Forselius** koolmeistrite seminari asutamisega Tartus 1684. aastal. Seminari lõpetajad läksid kihelkondadesse laiali maarahva lastele kirjaoskust õpetama. Kuna B.G. Forseliuse ja tema koolivõitlejate töö on kirjanduses laialdaselt käsitletud, ei ole siin tarvis selle juures lähemalt peatuda.

Põhjasõja ajal hävis suuresti Forseliusest pärinev koolivõrk. Rahva kirjaoskus aga siiski ei läinud kaduma, see säilis suuresti koduõpetuse najal. Vene tsaaririigi võimud suhtusid oma vallutuste esimestel aastakümnetel talurahva koolide loomisesse täiesti ükskõikselt, tõrjuval seisukohal talurahva koolide suhtes olid baltisaksa mõisnikud. Küll aga püüdis luteriusu kirik, mis pidas kinni rootsiaegsest kirikuseadusest, aegajalt taastada talupoegade kooliõppust, konkreetselt leeriõppust katekismuse ulatuses ühes vastava lugemisoskusega. Alles XVIII sajandi teisel poolel kindralkuberner G. Browne'i poolt antud nn. koolipatendid panid maarahva koolide loomise liikuma.

Suure tõuke rahvakoolide edasisele arengule andis teise, **kõrgema astme rahvakoolide - kihelkonnakoolide loomine**, millega alustati **XIX sajandi algul**. Kihelkonnakoolide tekkimisele panid kindlama aluse 1816. ja 1819.a. talurahvaseadused, mille alusel kihelkonnakoolid **Liivimaal** oma

arengus said hoogu 1830-ndatel aastatel.

Põhja-Eestis aga loodi kihelkonnakoolid küll aastakümneid hiljem, kuid seal täitsid taolisi rolli 1830-40-50-ndatel aastatel töötanud õpetajate seminarid. Siitpeale hakkas külakool/vallakool saama põhjalikuma kirjaoskusega koolmeistreid kihelkonnakoolidest ja Põhja-Eestis ka seminaridest. Talupoeglikku mahajäänud külla hakkasid ilmuma ärksamad ja haritumad pead koolmeistrite, vallakirjutajate ja üldse teise astme talurahvakooli lõpetanute näol. Nad levitasid rahva hulgas kirjaoskust küll koolide, küll koduõpetuse kaudu. Nii hakkas 1830-40-ndatel aastatel laialdasemalt arenema rahvakoolide võrk, hoolimata mõisnike vastuseisust.

Muidugi pidid ja püüdsid kihelkonnakoolid ja toleaegsed seminarid vastavalt kehtivale olukorrale oma õpilasi kasvatada kroonukuulekuse ja sügava usuvagaduse vaimus. Nende kasvandike kohuseks peeti omakorda maarahva järelpõlve kasvatamist leppimuses oma maapealse olukorraga ja kuulekuses mõisavanematele. Kuid ometi sirgus maarahvale hulk eestimeelseid koolimehi ning eesti seltside esindajaid, kellel oli suur osa rahvusliku teadvuse kujundamises ja tärkavas kultuurielus.

19. sajandi 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndatel aastatel laienes ja stabiliseerus talurahvakoolide võrk, s.h. ka kihelkonnakoolide võrk. Täiustus ka kooliõpetuse sisu külakoolis hakati kirjutamist ja rehkendamist õpetama. 70-ndatel aastatel jätkus hoogsalt talurahvakoolide areng, mida soodustas ka eesti maarahva iseteadvuse kasvamine.

Kuid eesti talurahvakoolide areng ei saanud toimuda sugugi ühtlases tõusujoones. 1860. aastal algasid baltisaksa kohalike võimude poliitikas põliselanike saksastamise püüded, mis väjendusid eriti koolipoliitikas. Mõned baltisaksa ideoloogid väitsid, et kohalike elanike saksastamisega olevat isegi hiljaks jäädud, nt. Liivimaa peapiiskop F. Walter Tartu Ülikooli prof. C. Schirrek, maanõunik O. V. Grünwaldt jt¹ 1860-ndatel aastate keskel viidi paljudes kihelkonnakoolides sisse saksa keel õppekeelena ja 1870-ndate aastate algul mindi juba üldiselt kihelkonnakoolides üle saksa õppekeelele. Kohati keelati kihelkonnakoolis ka vahetundides emakeeles rääkida. Aga loodetud tulemusi saksastamine ei andnud. Eesti rahvusliku liikumise juhid J. Hurt ja C. R. Jakobson astusid ägedalt välja saksastamise vastu.

Selle vastu suundus kohe ka venestamise laine. 1886-87 a. allutati Baltimaade koolid Venemaa haridusministeeriumile; kõikides koolides kehtestati õppekeeleks vene keel, kusjuures ainult esimeses ja teises klassis lubati algul veel emakeelt kasutada. Jällegi pidid õpilased vahetunnil omavahel suhtlema võõrkeeles seekord vene keeles. Hakati looma uusi teise astme talurahvakooli ministeeriumi kooli, muidugi vene õppekeelega. Asutati vene õigeusu kihelkonnakooli. Ka see eesti rahva ümberrahvastamise üritus, mis koos üldise range haldusliku venestamise survega kestis 30 aastat, ei suutnud põlisrahva suhtes püstitatud peamist eesmärki saavutada ega väärata eesti rahvuse kujunemist. Eesti rahvakool ja emakeelne kirjaoskus kõige sellest tulenevaga olid oma ajaloolise ülesande juba pöördumatult täitnud.

Rööbiti kirjaoskuse andmisega õpetas rahvakool lapsi ka laulma, mis asetis siis kõigepealt usuõpetuse ja kiriku teenistusse. See uus laulmise viis püüdis muidugi esivanematelt päritud regivärsilist rahvalaulu välja tõrjuda, mis küll tervenisti ei õnnestunud. Kuid selle kõrval hakkas kõlama kihelkonnakoolist vallakooli jõudnud koorilaul, mis alguses oli kutsutud saatma palvusi ja elavdama igavaid kirikuteenistusi, aga omandas ajapikku iseseisva kultuurilise tähenduse meie rahva elus.

Kihelkonnakoolides pandi rõhku laulmise ja nooditundmise õpetamisele. Tugeva muusikalise ettevalmistuse oma aja kohta andis J. Cimze juhitud Valga kihelkonnakoolmeistrite ja köstrite seminar, kus said ettevalmistuse hulga meie kihelkonnakooli õpetajaid ja tuntud muusikamehi (J. Kapp, J. Erlemann, J. Eglon, A. Thomson, A. Arras jt.). Kihelkonnakoolide lõpetajad, saanud ettevalmistuse laulmises ja noodiõpetuses, tõid laulmise õpetamise küla/vallakoolidesse. Neist kujunes kohalike täiskasvanute laulu ja mängukoorida juhte.

Põhja-Eestis, kus kihelkonnakoore oli vähe, oli nende mõju tunda vaid üksikutes kohtades nagu Simunas, Jõhvis, lisakul, Jüril. Põhja-Eesti andis koorijuhte ka 1856. aastal asutatud Kunda seminar, kus muusikaõpetus, eriti koorilaul oli heal tasemel, õpetaja Wilhelm Tugles-Douglas² 1870-ndatel aastatel loodi Põhja-Eestis mitmeid uusi kihelkonnakoole, mille ümber hakkasid varsti kujunema ka laulukoorid ja orkestrid.

Nii jõudis koorilaul koolist täiskasvanuteni, sellele seltsisid mängukoorid. Kõigepealt kujunesid laulu- ja

mänguseltsid kihelkonnakoolide ümber. Lastekoorid ja kohalike täiskasvanute koorid kujunesid ka vallakoolide juurde. Lastekooridest võrsus järelkasvu täiskasvanute kooridele. Sagedamini hakkas puhtvaimuliku repertuaari kõrval kostma ka ilmalik repertuaar.

Meie rahva koorilaul ja pillimäng võttis alguse küll saksa eeskujudest, kuid arenes võimsaks rahvust kujundavaks iseseisvaks teguriks. Meie maa kultuuripilti ilmutavad laulupäevad laulupeod. Meie laulupidude algatajateks said õieti laste laulupeod, mille ettevalmistuse raskused lasusid rahvakoolil. **Esimene teadaolev lastelaulupidu** on toimunud **1855.aastal Põlvas**, kus selle korraldajaks ja juhiks on olnud Põlva köster-kooliõpetaja David Donner³. Lastelaulupidusid toimus enne 1869.a. üldlaulupidu mujalgi (1866.a. Türi kihelkonnas Allika mõisas, 1867.a. Viljandis, Kõpus, Väandras, 1869 Põltsamaal). Uue tõuke ja hoo sai kohalike lastelaulupidude ja täiskasvanute laulupäevade korraldamine peale esimest üldlaulupidu. Nii toimusid laulupeod 1869-1870 a. Tarvastus, Kursil, Kärus, lisakul, Põlvas ja mujal⁴. Siitpeale algas järgnevatel aastatel kohalike laulupidude ringkäik lastekooride osavõtul üle maa. Sekka lõi pasunakoore, mille arv kasvas hoogsalt eriti 1880-ndatel aastatel. Vaimuliku muusika kõrval saavad eluõiguse ka ilmalikud koorilaulud ja orkestripalad. 1876.a. oli teise üldlaulupeo ettevalmistuse komitee registreerinud 78 lastekoori ja 81 mängukoori, mis ei ole kaugeltki nende üldine arv⁵.

Talurahva põliseks kooskäimise kohaks oli neil aegadel olnud ikka kõrts. Nüüd kujunesid kõrtsi kõrval rahvale tähtsaks kokkusaamise kohaks laulukoor ja orkestri harjutused kooli juures. Seal arutati ka valla kogukonna küsimusi, rahvusliku liikumise päevaküsimusi, vaieldi Jakobsoni ja Janseni-Hurda leeri üle, nende ajalehtede üle. Sellised kokkutulekud kujunesid omalaadi talurahva poliitilise kooli kolleteks.

Koolmeistrid ja nende hulgast tõusnud maarahva seltsielu eestvedajad, kes olid tulnud peamiselt kihelkonnakoolidest ja seminaridest, **mõjutasid otsustavalt selle rahva iseteadvuse kasvu, olid rahvusliku ärkamisaja peamisi ettevalmistajaid ja selle liikumise kandjaid**. Esimesel üldlaulupeol moodustasid vallakoolmeistrid koos kihelkonnakooliõpetajatega peaegu poole kõigist lauljatest Eesti Kirjameeste Seltsi asutajatest oli 2/3 kooliõpetajad aga seltsi liikmetest moodustasid nad pool⁶. Kaalukas osa oli koolmeistritel ka Eesti Aleksandrikooli idee propageerimisel. Eesti Aleksandrikooli abikomiteede koosseisus oli valla koolmeistrid 15%, kihelkonnakoolide õpetajaid ca 10%, vallakirjutajaid 8,9%, kellest esimesed ja viimased olid tulnud peamiselt kihelkonnakoolidest⁷. Koolmeistrid osalesid agaralt ka rahvaluule kogumisel; nad moodustasid ligikaudu poole neist, kes J. Hurdale rahvaluule materjale saatsid⁸. Ärksama osa talupoegadestki moodustasid kihelkonnakooli lõpetanud.

Ehkki seda liikumist saatis rahvuslike jõudude lõhenemine, aitas seegi omakorda selgitada ja piiritleda maarahva kujunemist eesti rahvaks ja rahvuseks.

Nii levis kooli kaudu maarahvas kirjaoskus ja uus laulukultuur, võrsus ka seltsielu oma mitmekesisuses. Seda protsessi toetas ja saatis **eestikeelne kirjasõna**, mis omakorda toetus arenevale kirjaoskusele ja omandas oma kindla koha meie rahva arengukäigus.

Eestikeelset kirjasõna oli ilmunud varemgi, enne kui rahvakool jõudis maarahvale lugemisõpetamiseni. Need olid hädises maakeeles koostatud sakslastest pastorite jaoks kui abiraamatud tööks maarahva kogudustes, näiteks S. Wanradi -J. Koeli katekismus (1535), G. Mülleri jutlused (1600-1616), Heinrich Stahli "Käsi- ja koduraamat" (1632), mis sisaldas Lutheri väikese katekismuse. Et trükiti suurel arvul, siis võib järeldada, et see oli mõeldud ka eestlaste jaoks, nagu sellele viitab ka raamatu pealkiri. Ilmus piibli esimeste tõlgete katseid. Raamatuid siis ikkagi juba loeti, peamiselt linnades elavate eestlaste poolt. Tallinnas ilmus ka eestikeelseid aabitsaid⁹. Talurahvakoolile ja kirjaoskusele pani õieti aluse B. G. Forseliuse juhitud seminar (1684-1688); seminaris ettevalmistuse saanud koolmeistrid kandsid kirjaoskust maarahvasse. Siitpeale hakkas kirjaoskus laialdaselt levima ja see jäi püsima ka läbi suure sõja- ning katkuaastate, seda suuresti koduõpetuse teel.

Enne kui esmase lugemise omandanud talupoeg võis küündida eestikeelse ajalehe lugemiseni, oli tema **esimeseks lugemisvaraks katekismus**, mille jaoks ta õieti lugema õpetatigi. Katekismus sai ka maarahva peamiseks lugema õppimis-õpetamise õpikuks. XVII sajandi lõpul ja XVIII sajandil hakkas eesti keeles ilmuma rohkesti katekismusi ja üldse vaimulikku kirjandust. Varsti sügenes maarahva lauale **eestikeelne kalender** teatavasti ilmus esimene selline 1731 aastal. Siitpeale hakkas kalender

maarahva elus tähtsat osa etendama. Kalendris oli peale usuliste palade juba ka ilmalikku kirjasõna vajalikke nõuandeid põllutöö kohta, tervise hoidmise kohta, märgiti mitmesuguseid tähtpäevi, toodi teadmisi ka laiast maailmast. Kalender kujunes maarahvale tarvilikuks käsiraamatuks. XIX sajandi algul hakkas eesti keeles ilmuma ka **raamatuid**, esialgu küll vaimulikke siis moraliseeri vaid ilmalikke kuni populaarteaduslike väljaanneteni, millest eriti väärib märkimist Fr. R. Kreutzwaldi "Ma-ilm ja mõnda..." (1848-49).

Nii käis eesti rahva hilisemas kujunemisloos kool kirjaoskuse ees ja ajakirjandus tuli tema ellu selle järel, rahva kirjaoskuse alusel. Vahepeal oli muidugi katekismus, mis jäi ikka ajalehte ja juurde siginenud kalendrit ning muud lugemisvara saatma, tõrjumata üksteist välja. Muidugi piiras talupoja vaesus nii raamatute kui ajalehete lugemist.

Nagu kinnitab J. Peegel oma raamatus "Eesti ajakirjanduse algus"¹⁰ oli eestikeelne ajakirjandus kohe oma ilmumise algusest peale talurahvale määratud kuid ei kajastanud veel tema huve ega võinudki siis seda teha, vaid püüdis teda ikka õpetada. Esimeste eestikeelsete ajalehete-ajakirjade kokkupanijad ja väljaandjad olid sakslased, nagu P. E. Wilde ja A. W. Hupel Põltsamaal ilmunud "Lühikesed õppetused" (1766), G. A. Oldekop ja J. P. v. Roth "Tartomaa rahva Näddali Lehte" (1806) väljaandjad. Need kaks lühikest aega ilmunud ajalehte sisaldasid peamiselt õpetlikke jutte, mida lehe väljaandjad arvasid talurahvale vajaliku olevat, talurahvast manitsetakse sõnakuulelikkusele, mõistlikule elule, usulisele vagadusele, aga samuti hoitakse ebausust, joomise eest, jagatakse arstlikke nõuandeid, lisaks veel väiksemaid teateid kodumaa ja väljamaa kohta ning lühikesi sõjasõnumeid. Aga talupoja viletsat olukorda ja tema huve see ajakirjandus ei peegeldanud.

Suur samm edasi talurahvale määratud ajakirjanduse alal oli juba eestlase O. W. Masingu "Maa rahva Näddala Lehe" ilmumine (1821-1823). Toetudes J. Peegli uurimustele tuleb nentida, et ka see ajaleht oli põhiliselt õpetlik, kuid eelkäijaist palju sisukam ja mitmekesisem, nii et seda väljaannet on õigusega nimetatud rahva valgustajaks. Siin ilmus peale ebausust ja vaimupimeduse vastu ning usuvagadusele manitsevate artiklite kirjutisi ka külakoolide vajaduse kohta. Käsitlemist leidsid talurahvale vajalikud ja arusaadavad majandusküsimused, nõuanded põlluharimise ja tervishoiu alalt, ka kirjutisi geograafilistel ja ajaloolistel teemadel. Aga talupoja rasket elu mõisaorjuses siiski ei puudutatud. See ei olnud veel võimalik. Masing pidas vajalikuks talupoja teadmiste ringi laiendamist, kuid oli arvamusel, et maarahvas peab endastmõistetavalt jääma oma seisusse ja mitte pürgima sellest kõrgemale. Sestap ei tõsta ta oma ajalehes ka poliitilise üheõigluse küsimust. Poliitilisi nõudmisi ei esitatud veel üldse; neid ei võimaldanud tsensuur ja lehe kirjutaja enda vaatedki ei ulatunud selle arusaamiseni. Ajalehe rahvapärane keel kergendas lugemist; selle ilmumine omakorda levitas ja parandas talurahva lugemisuskust. O. W. Masingu leht oli eeskujud andjaks järgmistele eesti ajalehete taotlejatele. Selle lehe lugejaskond võis muidugi olla veel väga piiratud.

Peale Masingu "Nädalalehe" seismajäämist (1823) tekkis eestikeelses ajakirjanduses vaheaeg, kuna korduvate palvete peale luba uute ajalehete asutamiseks ei antud. Seda tühja kohta eesti ajakirjanduses 1839-40ndatel aastatel aitas täita eestikeelse raamatu kui lugemisvara ilmumine; nende hulgas olid tähtsal kohal kalendrid. Ilmusid Fr. R. Faehlmanni, Fr. R. Kreutzwaldi, J. Sommeri (Suve Jaan) ja teiste jutustused. 1850-60ndatel aastatel suurenes tublisti külakoolide arv, neis tugevnes õppetöötase, mille tõttu laienes ja süvenes maarahva kirjaoskus. Selle alusel võis ka 1850ndast aastast peale eestikeelne trükiteodang rohkesti kasvada, kuni 50 trükist aastas. Sisult oli see vägagi eripalgeline, sõltuvalt autorite selleaegsetest arusaamadest ja ka trükkali huvidest, ning selle mõju maarahva kujunemisele oli erinev. Kuid maarahva lugemisuskust ja lugemisharjumust aitas see edasi arendada ja süvendada.

Eestikeelse ajakirjanduse 34-aastane vaheaeg, mis algas O. W. Masingu "Nädala-Lehe" ilmumise lõppemisega 1823. aastal, lõppes 1857. aasta juunis J. V. Jannseni poolt Pärnu Postimehe väljaandmisega. Siitpeale algab **eestikeelse ajakirjanduse pidev ilmumine**. Oma rahvaliku keele ja maheda tooni tõttu leidis "Pärnu Postimees" varsti tee talurahva laiate hulkadeni, kus kirjaoskus oli juba märksa levinud. Siin leidsid kajastust ka talurahvast huvitavad küsimused, tema elu-olu ja vajadused, muidugi tsensuri valvsa silma all. Selle lehe ja hilisema "Tartu Postimehe" kaudu arendas Jannsen suurt ajaloolise tähtsusega tegevust Eesti rahvusliku

ärkamise ja enesete ostamise edendamisel. Meenutagem siin kas või Vanemuise Seltsi asutamist (1865), esimese üldlaulupeo organiseerimist (1869), Eesti Põllumehe Seltsi asutamist (1871). Tema, Jannsen, võttis maarahva nimetuse asemel tarvitusele **eestlase** nimetuse.

J. V Jannseni "Postimehe" kõrvale kerkis oma "S a k a l a g a 1875 aasta märtsis käremeelne C. R. J a k o b s o n , kes astus julgelt võitlusse baltisaksa mõisnike vastu, õ h u t a s r a h v u s l i k u v ä ä r i k u s e t u n n e t soodustas rahvusliku teadvuse tugevat kasvu. Seni poliitiliselt kõrvale surutud **maarahvas tõmmatakse ajakirjanduse kaudu poliitilistesse arutlustesse ja vaidlustesse.**

1880ndate aastate algul eestikeelne ajakirjandus mitmekordistus, sellesse tuli K. A. Hermann ("Tartu Postimehe" toimetaja), A. Grenzstein ("Olevik"), J. Järv ("Virulane"), J. Kõrv ("Valgus"). Ägenes vaidlus ajakirjanduse veergudel olid ju erinevad arusaamad ja võitlused eestlaste ärkamisaegsete tegelaste hulgas. Nendes vaidlustes küpses eesti rahva rahvuslik eneseteadvus ja identiteedi tunne. Selles oli oma osa nii Jannseni-Hurda kui Jakobsoni suunal, nende ja nende järgijate vahelisel võitlusel.

Eestikeelne ajakirjandus muutus reaalseks jõuks, mis pani rahvahulgad aktiivselt arutlema, seisukohta võtma ja ka teatud suunas tegutsema; seda pidid nii või teisiti arvestama ka baltisakslus ja vene riigivõimudki. Meil on hilisemal ajal antud erinevaid, lausa vastukäivaid hinnanguid kord ühele, kord teisele suunale ja nende esindajatele, tunnistades rahva käekäigule ühte ainult progressiivseks, teist aga kahjulikuks, mis on aga olnud sõltuv peamiselt andmisaja valitsevast poliitilisest orientatsioonist. Need suunad ajaloos on üksteist küll teravalt arvustanud, kuid ka ühtlasi üksteist korrigeerinud ja mingil määral täiendanud. Nende vaidlustes ja heitlustes ilmnenu edasiviiv ning positiivne on meie rahva sellisena uude sajandisse toonud. Siinjuures tuleb arvestada ka erinevate kultuurimõjude ristumise ja integreerumise protsessi, milles koolidel ja ajakirjandusel on olnud oma osa.

* * *

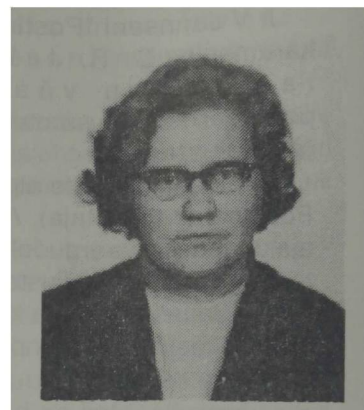
Progressiivne on tulnud meie rahva ellu ja tema arengut ning kujunemist mõjutanud ajaloos väga vastuolulisel teel, sageli kui võimalolijate otseste taotluste kõrvalseaatus, mis aga hakkas sellisena algajalt iseseisvalt arenema ja uut sisugi omandama, muutudes rahva edasise arengu oluliseks positiivseks teguriks. Ajalugu on tunnistuseks, kuidas ühtede või teiste võimumeeste poolt püstitatud eesmärkide ja tarvitusele võetud abinõude kiuste on objektiivne ajalooline tulemus otse vastaspoolusteks kehastunud, objektiivne ajalookulgu on teinud siin oma korrektiivne, mida meie rahva arengus tuleb kõrgelt hinnata. Selles on suur osa olnud eesti rahvakoolil ja ajakirjandusel.

Tallinnas, nov.-dets. 1994.

KASUTATUD ALLIKAD.

1. **Speer, Helmut 1936. DAS BAUERNSCHULWESEN IM GOUVERNEMENT ESTLAND VOM ENDE DES ACHTZEHNEN JAHRHUNDERTS BIS ZUR RUSSIFIZIERUNG.** Tartu, S. 285.
2. **Neumann, Mihkel 1928. KUNDA SEMINAR JA TEMA KASVANDIKUD.** Tartu, lk. 13-14.
3. "Inland" 29.VII 1857, nr. 30.
4. **Põldmäe, Rudolf 1969. ESIMENE EESTI ÜLDLAULUPIDU** Tallinn.
5. "Eesti Postimees" 14. III 1876, nr. 48.
6. **Tuglas, Friedebert 1958. EESTI KIRJAMEESTE SELTS.** Tallinn, lk. 76.
7. **Kruus, Hans 1939. EESTI ALEKSANDRIKOOL.** Tartu, lk. 230.
8. **EESTI RAHVA MUUSEUMI AASTARAAMAT IX-X, 1933/34, lk. 20.**
9. **Andresen, Lembit 1993. EESTI AABITS REFORMATSIONIST ISESEISVUSE AJANI.** Tallinn.
10. **Peegel, Juhan 1966. EESTI AJAKIRJANDUSE ALGUS.** Tallinn.

MONIKA TOPMAN,
Eesti Muusikaakadeemia õppejõud

TALLINNA KONSERVATOORIUMI ESIMESED PäEVAD.
Ettekanne Tallinna Konservatooriumi 75. aastapäevale
pühendatud konverentsil 23. IX 1994

Kandugem täna mõttes tagasi septembrikuusse 75 aasta eest. Möödaks olid arutlused Eesti Muusika Osakonna ja Estonia Seltsi juhatustes, komisjonide ja kuratooriumi ettevalmistav töö. Möödaks olid ka vaidlused ajakirjanduses, mille käigus tuli tõestada kõrgema muusikaõppeasutuse loomise vajadust ja võimalikkust isegi sellistele muusikutele, nagu seda oli Konstantin Tüürpu. Aastatepikkune unistus oli teoks saamas.

5. septembril 1919 ilmus "Päevalehes" kuulutus :

" Tall. kõrgem muusikakool

"Estonia" ruumides

(sissekäik Vene turu poolt otsast)

Sisseastumise eksamid algavad 15. septembril.

Õpilaste üleskirjutamine algab 8. septembril.

Õpetuse algus 29. septembril.

Esiialgu avatakse järgmised spetsiaalklassid:

klaver, orel, muusika teooria, laul, viiul, cello ja kõik puhkpillide klassid.

Sisseastumise juures on järgmised paberid tarvilikud:

1) ristimise täht, 2) koolitunnistus (üleüldise hariduse).

Õppejõudude nimekirj ilmub lähemal ajal.

Lähemaid teateid antakse kooli kantseleis iga päev k. 10 - 1.

Kuratorium."

Soovijaid oli palju -- ligi pooltuhat. Vastavalt "Tallinna Kõrgema Muusikakooli ajutisele põhjuskirjale" kontrollis 3-liikmeline komisjon sisseastujate muusikalist andekust ja elementaarset muusikalist kirjaoskust. Erialaeksamitel 23.- 27. septembrini arvestatigi peamiselt muusikalisi eeldusi, sest nii esitatav repertuaar kui ka mängustiil olid tihti allpool arvustust.

Kool alustas tööd M. Lüdigi andmeil 452 õpilasega. Ajakirjandusest on läbi jooksnud teinegi arv -- 383. Nagu võibki arvata, olid enamuses klaverimängijad, keda oli üle 250, kuid ka laulu ja viiuli erialad olid esindatud küllaltki arvukalt. Puhkpillide, tsello, kontrabassi, orel ja kompositsiooni alale astus vähem õpilasi. Iseloomustades tulemusi, märgib direktor Mihkel Lüdigi:

"Eksamitel on head muusikaannet avaldanud 50 protsenti kõigist õpilastest, 5 prots/enti/ ülihead, 45 prots/enti/ rahuloldavat."

28. septembril 1919, kell 5 peale lõunat toimus "Estonia" kontserdisaalis Tallinna Kõrgema Muusikakooli avaaktus. Avakõne pidas kooli kuratooriumi nimel kuratooriumi esimees, insener Georg Hellat. Põhjendades kõrgema muusikaõppeasutuse vajalikkust, tõi ta esile ühe välismaalase lausunud mõtte, et "nii palju muusikat kui Eestis ei tehta ühelgi maal, aga niipalju h a l b a muusikat kui Eestis ei tehta ka ühelgi maal".

Direktor Mihkel Lüdigi selgitas kooli eesmärgid, tutvustas pedagooge ning andis ülevaate sisseastumiseksamite tulemustest.

Järgmisel päeval algas õppetöö. Tallinna Kõrgem Muusikakool alustas tööd 32 õppejõuga. Need olid:

M i h k e l L ü d i g - direktor, S a m u e l L i n d p e r e - inspektor, kes õpetas ka üldteooriat, P e e t e r S ü d a - kompositsiooni, orel ja teoreetiliste ainete õppejõud.

Klaveri alal oli õppejõude 13: A l i c e S e g a l, S i g r i d H ö r s c h e l m a n n (A n t r o p o f f), G e r t r u d R u c k t e s c h e l l (K a p p), H e l m i M o h r f e l d t (V i i t o l), A l i c e K e l c h e n, I r m g a r d J ü r v e t s o n, E r i k a F r a n z, S i n a i d a B a k a n o v s k a, M a r g a r e t e F i n k, V a n d a S a a r m a n n, V l a d i m i r P a d v a, V a n d a L e i m a n, M a t h i l d e V i s n a p u u.

Kaks viimast õpetasid üldklaverit.

Laulu erialal asusid tööle: Mathilde Lüdigi-Sinkel, Galina Nasimova, Emmeline Hellmann ja keegi A. Maltsev, kes aga peagi kadus.

Keelpille õpetasid: Johannes Paulsen, Eddy Bullerian, Alfred Papmehl viiuli erialal, Raimond Böcke tsello alal, Ludvig Juht kontrabassi erialal.

Puhkpilliõpetajaid oli kolm: Anton Schutinsky (flööt), Bernhard Lukk (klarnet) ja Julius Vaks (trompet).

Üldteoreetilistes distsipliinides olid õppejõududeks: August Topman, Georg Reder, Leonhard Neumann ning alates II semestrist ka Adolf Vedro.

Peab ütleva, et juba järgmisel aastal õppejõudude koosseis mõneti muutus. Osa nooremaid lahkus enamasti enesetäiendamise otstarbel. Nende asemel aga asusid tööle Venemaalt opteerunud endised Peterburi konservatooriumi professorid: pianistidest Artur ja Theodor Lembad ning metsasarvekunstnik Jaan Tam. Lisaks neile saabusid veel klaveripedagoog Peeter Ramul Moskvas ja endine Astrahani muusikakooli direktor Artur Kapp. Viimane võttis üle manalasse varisenud Peeter Süda kompositsiooniõpilased.

"Põhjuskirja" alusel moodustus kooli struktuur spetsiaal- ja "kõrvalistest" klassidest. "Spetsiaalklassid" olid 5-aastase õppeajaga "muusikateooria ja loomine" klaver, orel, laul, viiul, tsello ja harf ning 3-4 aastase õppeajaga ülejäänud orkestripillid.

"Kõrvalised klassid" kujutasid endast muusikalisi üldaineid, kusjuures teoreetilise aine kursus kestis ühe aasta, praktiliste ainete puhul võis aeg olla pikem. "Kõrvaliste klasside" läbimiseks oli kindel järjekord. Iga aine lõppes eksamiga. Kursused kui niisugused puudusid. (Siin võime leida teatud ühisjooni meie praeguse ainesüsteemiga.)

Üldainetest olid kõigile erialadele kohustuslikud algteooria ja solfedzo, esteetika ja muusikaajalugu ning üldklaver (muidugi välja arvatud klaveri erialal). Lisaks sellele oli klaveri-, viiuli- ja tshello õpilastele kohustuslik kammermuusika klass, teistel orkestripillidel transponeerimine ja orkestriklass. Lauljate "kõrvalised klassid" olid plastika, ooperi- ja kooriklass ning itaalia keel. Kõige rohkem üldmuusikalisi aineid oli komponistidel: klaveriklass, partituuri klass, instrumentatsiooni ja juhatamise klass, kammermuusika ja ooperiklass, esteetika ja muusikaajaloo klass.

Mis puutub õppeprogrammidesse, siis need pole kahjuks säilinud, kuid võib arvata, et eeskujuks olid Peterburi, ehk ka Moskva konservatooriumi programmid.

Vastavalt "ajutisele põhjuskirjale" sündis Kõrgema Muusikakooli "ülevalpidamine" järgmistest sissetulekutest:

1. Õpilaste õpperahadest,
2. "Estonia" seltsi abirahadest,
3. Riigi ja omavalitsuse abirahadest,
4. Kõrgema Muusikakooli heaks annetustest ja pärandustest,
5. Kõrgema Muusikakooli heaks toime pandavatest kontsertidest, ettelugemistest, näitemüükidest, pidudest jne.

Tegelikkus näitas, et erilisi "abirahasid" kuskilt ei saadud, ka "annetuste ja päranduste" peale ei saadud lootma jääda. Küll aga korraldati õpilasoõhtuid, mitmesuguseid kammermuusikaõhtuid kooli õppejõudude osavõtul ja isegi mõned peod ning näitemüügid. Esimene õpilaskontsert toimus 21 detsembril. Ajalehekuulutusest ("Kaja" 20.12.19) saame teada, et esinesid "pr. Helmani, prl. Hirschelmanni, prl. Segali, prl. Kelcheni, pr. Lüdigi-Sinkeli, prl. Mohrfeldti, hr. Bulleriani ja hr. Padva õpilased."

Kontsertidele ei müüdnud pääsmeid, vaid teatati kuulutuses: "Sisseminek vabatahtliku ande eest kooli heaks." Hiljem, 1923. aastal lisati juurde ka annetuste alammäär 25 marka. Tõenäoline, et nad puudustkannatavatele õpilastele. Muide, nagu võime lugeda kavalehtedelt, olid kooli algaastail "kiiduavaldused ... juhatuse poolt keelatud"

Siiski jäid kooli ainukeseks kindlaks sissetulekuks õppemaksud. Kahjuks puuduvad mul täpsed andmed esimeste tööaastate Kõrgema Muusikakooli perioodi õppemaksude suuruse kohta. Tõenäoline, et nad palju ei erinenud Konservatooriumi algaegade omadest. Igatahes maksid 1923. aastal enamike erialade õpilased aastas 8000 marka, ainult puhkpilliklassides, kus õpilasi vähe, oli õppemaks madalam 5000

marka. Neil õpilastel, kes kuulasid ainult teoreetilisi aineid, mis oli võimalik erandjuhtudel - kooli juhatuse loal- tuli tasuda 6000 marka. Oli olemas ka nn. vabakuulajamaks 12 000 marka aastas. Seda maksid need, kes külastasid tunde, ilma et pidanuks sooritama sisseastumis- ja vaheeksameid.

Lisaks õppemaksule olid sisse seatud ka nn. "eksamirahad" millele 1924. aastast lisandus "registreerimismaks" 100 marka. Need summad läksid nn. "Õpilasabi" kassasse ja olid määratud puudustkannatavatele andekatele õpilastele toetuse andmiseks, samuti laenudeks.

Lõpuks pisut ka ruumidest, milles meie Kõrgem Muusikakool tööd alustas. Nagu eespool kuulutustest nähtus, toimus õppetöö "Estonia" ruumides. Täpsustuseks tahaksin siin ära tuua ühe juba üle veerandsaja aasta mulla all oleva professori kunagisi meenutusi. Need ulatuvad küll pisut kaugemale päris algusaegadest, kuid arvan, et nende lõpuosa võiks huvi pakkuda.

Selgituseks märgiksin veel eelnevalt, et ruumid, millest juttu tuleb, olid Esimese maailmasõja ajal sõjaväehaigla käsutuses. Ja veel. Juba kooli asutamisel oli nimeks kavandatud "konservatoorium" Nii nimetasid seda ka toonased õppejõud, kuigi ametlik nimi oli Kõrgem Muusikakool.

Niisiis, kuulakem, mida meenutas 1950-ndate aastate lõpus professor August Topman:

"Ruumid olid uhked. Konservatooriumi keskmeks oli "Estonia" kontsertsaal. Seal anti isegi mõned tunnid. Kontsertsaalil oli üks kõrvalruum üks väike tuba ja üks väike jalutusruum. Kui kontsertsaal haigemaja oli, see väike tuba eraldati kindlama vaheseina abil teistest ruumidest. (Plaani järgi oli see daamide tuba lakkide kohendamiseks.) Seal oli kõrvalruum. Fuajee oli haigemajal operatsiooniruumiks. Neist ruumidest sai esimesest konservatooriumi kantselei ja teisest ruumist üks klass.

Poodiumi kõrval oli üks ehituse ajal ettenähtud nn. proovisaal, mis proovideks osutus liialt pisikeseks. Ka see oli konservatooriumile klassiks. Siis oli poodiumi taga veel üks nn. solistideruum. Ka see sai konservatooriumile klassiks. Kontsertsaali rõdu jaoks olid mõlemil pool ehitatud riietusruumid. Ka need said klassideks.

Neljandama korra pääl kumbagi pool rõdu riietehoiu ruumide pääl /olid/ väikesed 3-toalised korterid. Ühte neist kasutas omal ajal Eesti Rahva Muuseum. Teisel pool oli kasiino uksehoidja korter, aga ka seal olid vahepeal konservatooriumi klassid.

Neljandama korra peal oli veel üks kaunis pikk ja kitsas tuba. Haiglal oli seal pesuladu. Kui haigla oli ära kolinud, sai selle EMO /Estonia Muusika Osakonna/ koor endale. Oli klaver poodiumil, oma sada tooli jne. Seda ruumi kasutati konservatooriumi teooria- ja klaveritundideks. Seal olid ka eksamid.

Oli veel üle vahekoja üks suurem tuba klaveriga. Ka seal oli konservatooriumi klass. Aga selles vaheruumis asus konservatooriumi esimene orel, kahe manuaaliga, pedaaliga, kummaski manuaalis oma register vilesid. Ka pedaalil oma register vilesid. Selle oreli ehitas sinna Terkmann Peeter Süda nõuete kohaselt. Oreli mootor, et mitte segada mängu, oli paigutatud läbi seina põõningule.

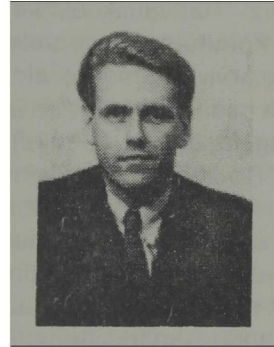
1922.a. veebruaris kolis konservatoorium sealt välja oma uude majja Müürivahe 12. Sissekäik sellesse kõrgemasse õppeasutusse läks sel ajal läbi keldri. Majal oli kaks korda, esimesel korral üks suurem klassituba, kus peeti ka konservatooriumi orkestri harjutusi professor Paulseni juhatusel, mõned klassiruumid, kantselei, direktori kabinet jne. Tähtsam punkt selles majas oli suur raudahi trepist üles minna koridoris. Koridori seintel olid riidevarnad õpilaste üleriie jaoks. Kõik õpilased tulles kõigepealt soojendasid end selle ahju juures. Seal vaieldi ka mitmed muusikalised vaidlused. Paulseni ja Pappmehli õpilased /vaidlesid/ oma õppejõudude üle. Paulseni õpilased olid väga uhked oma õpetaja üle. Pappmehli õpilased lõpetasid vaidluse sellega, et ütlesid: "Meie õpetaja mängib viiulit labakinnastes paremini kui teie oma.

Teisel korral oli ka suur klass, kus ka teooriatunnid /toimusid/, nagu ka alumisel korral, ja terve rida väikesi klasse. Klassid olid võrdlemisi pisikesed, õhuvaesed, igas klassis oli üks raudahi. Neid klasse võib veel praegusel ajal seal näha. Mahaarvatud raudahjud, mida kahjuks enam ei ole, sest mugav oli minna keskmiselt jahedasse klassi sooja ahju juurde.

Konservatooriumi kõige lõunapoolsemas otsas teisel korral oli ka üks natuke suurem klassiruum. Seda kasutati laulutundideks (peamiselt Aino Tamm). Ka selles klassis oli õhupuudus suur, tunde anti lahtise õhuakna juures. Majale järgnes seal lõunapool külge endine linnamüür kõrge mullavall. See oli väga otstarbekas. Kõik koolilapsed talvel lumise ajaga ronisid sinna mäe otsa ja lasid sealt liugu oma koolikottide peal või ilma. See laulutundide ja liumäe lähedus oli kasulik ka muusikakultuurile, sest need liulaskjad jäid lauluklassi akna kohta mäe otsa seisma ja nende näod ulatusid õhuakna kohale. Tegid

kõik hääleharjutused mäe otsas järele. Hiljem direktor Tamme juhtimise ajal insener Zeren ehitas maja suuremaks, hävines ka see kaunis liulaskmise võimalus. Majale tuli uusi ruume juurde. Konservatoorium sai ruumikamaks. Sissekäik toimus lõunapoolt maja otsast, mis oli küll kah kaunis madalas, aga siiski mitte just läbi keldri. Sellega oli palju romantilist kaduma läinud."

KARL- JOHANNES NAANURI,
B. G. Forseliuse Seltsi asutajaliige

AJALOO ÕPETAMISEL KASUTATUD TÄIENDAVAST ÕPPEKIRJANDUSEST JA -VAHENDITEST EESTI KOOLIS 1918 - 1940

Emakeelsete ajalooõpikute kasutusele võtmine Eesti koolis lõi ajaloo õpetamiseks mitmesuguste õppevahendite ja abinõude vajaduse, et äratada õpilaste huvi ajalooalaste teadmiste vastu. 1923. aasta lõpul toimunud esimesel ajalooõpetajate kongressil üks vastuvõetud resolutsioonidest nõudis, et õpperaamatu kõrval tuleb töökoolis kõige suuremat rõhku panna ajaloolisele koolikirjanduse (allikate kogud, lugemikud jne.) kasutamisele. Kodumaa ajaloo rõhutati vajadust viia rahva hingele lähemale kultuuriline element ja lähema ümbruse ajaloo tundmaõppimise vajadus. Kongress pidas vajalikuks koduse lektüüri, referaatide, ajalooalaste ekskursioonide, ajalooalaste kollektsoonide kogumist ja teisi näitlikustavaid ning õpilastes ajalooalast huvi äratavaid meetmeid.

Lihtsamaks võimaluseks oli kasutada olemasolevaid ilukirjanduslikke teoseid nagu Ed. Bornhöhe "Tasuja", A. Saali "Aita" ja "Vambola", Ed. Vilde "Mahtra sõda" jt. T. Algma märkis tööjuhistes, et neid raamatuid oli vähestes eksemplarides ja õpetajal tuleks vajalikke üksikuid kohti ette lugeda tunnis. Näit. G. Flauberti "Salambost" lugeda iseloomulikke kohti palgasõdurite ja kartaagolaste elust, linnade piiramise viisidest ja lahingutest.

Kahekümnendate aastate emakeele lugemikes leidis ajaloo õpetamisel sobivat saateainet. M. Nurmiku "Kolmas lugemik" (1923) neljandale õppeaastale sisaldab (lk.98-164) Kreeka ajaloo kohta mitmeid materjale - Kreeka muinasjumalate ülevaade, müüdi Prometheusest, Heraklese 12 vägitööd, Argosõitjad, Trooja sõda, Odysseuse eksisõidud. Sama autori "Neljas lugemik" (1924) sisaldab "Seitse maailma imet" koos illustratsioonidega (lk. 153-168) ning silmapaistvate teadlaste (G. Bruno, Galilei, Newtoni, Franklini jt.) elulood. Samas leidub katkend Jensenite teosest "Jääliustik" (lk.261-273 " Esiaja inimene"). M.Kampmanni "Kooli lugemisraamatu" 1. ja 2. osas on vastav materjal eraldatud alajaotuse "Kodumaa muinasloos ja ajaloo". Selle lugemisraamatu 2. osas (7. täiend tr. 1920) leidub lisamaterjali Eesti ajaloo käsitlemiseks teemast "Muistsed eestlased" kuni Eesti Vabadussõjani (lk. 252-313). August Raud "Kirjanduslooline lugemik" IV jagu (1925) 8-ndale õppeaastale annab ülevaated Indias, Pärsias ja Kreeka eepostest, Rolandi laulust jt. vanema ajaloo käsitlemiseks vajalikke materjale.

Ka hilisemates emakeele lugemikes leidis ajaloo õpetamiseks sobivat saateainet. E. Martinsoni "Kirjandust koolile" (1929) 2-es osas on silmapaistvate isikute elust ja tegevusest artikleid, näit. Johann Heinrich Pestalozzi, Thomas Alva Edison, Luther Burbank, Johann Gutenberg jt. J. Parijõe, G. Reiali ja A. Vaigla "Eesti koolilugemik" 6. klassile (1938) sisaldab huvitavat materjali: - katkendeid A. Kivikase teosest, M. Raamoti mälestused "Majapidamiskool Sahkapuul" jt. Samas lugemikus on avaldatud dokumentaalset materjali, näit. "Üle raskuste tähtede poole" (K. Pätsi kõnest raamatuaasta avamisel 1935.a.). "Kindralleitnant Laidoneri, Sõjavägede ülemjuhataja päevakäsk pärast Vabadussõda Tallinnas palmipuudepühal 28. märtsil 1920. aastal". E. Amburi koostatud "Eesti keele lugemik" algkooli 5. ja 6. klassile (1941) sisaldab rohkesti Eesti ajaloo matrejale, nagu kolonel Partsi "Lahingud Voldis", Ed.

Grossschmidti "Julius Kuperjanov lahingus" "Esimesed tunnid vabastatud Tallinnas" jt.

Ajalooõpetaja ja emakeele õpetaja pidid oma töökava kooskõlastama ajaliselt nii, et vastavad teemad oleksid mõlemas aines enam-vähem ühel ja samal ajal käsitlemisel. Alati siiski iga teemat nii kooskõlastada ei saanud. Pealegi oli emakeele lugemikes materjal lünklik. Eriti vanemates klassides oli hädavajalik spetsiaalseid lugemikke kasutada, samuti muid materjale, et ajaloo õpetamine muutuks õpilastele huvitavaks ja arusaadavaks.

Mitmed kirjastused alustasid vastava kirjanduse väljaandmist, mis hõlbustas õpetajate tööd. Juba 1920.a. ilmus "Rahvaülikooli" kirjastusel G. Maspero "Vana Egiptus" 1924. a. said koolid Mari Auli tõlkes ja vajalike kommentaaridega lugemiku "Vana Idamaa" Carl Sarap: "Odamees" kirjastuselt. Kogumik sisaldas Egiptuse, Mesopotaamia, Babüloonia jt. vanade riikide ning rahvaste ajaloo dokumente. Ajaloo lugemikena olid kasutamiseks sobivad ka J.C.Andrä ja R. Schneideri järgi Anna Haava tõlgitud "Greeka muinaskangelased" (2. tr. 1922) ja "Rooma muinaskangelased" (2. tr. 1922) ning M. J. Eiseni tõlgitud A. W. Grube "Rooma vanem ajalugu" (1922). Lugemikuna oli mõeldud ka Emma Assoni koostatud "Suur Prantsuse revolutsioon" ("Noor- Eesti" 1923). Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmus Hans Kruusi toimetusel ajaloolaste dokumentide kogumik -- "Eesti ajaloo lugemik" (1. osa 1924, 2. osa 1926, 3. osa 1929). Lugemik sisaldab dokumente Eesti ajaloo kohta vanematest aegadest kuni 19. sajandi lõpuni, kokku 173 dokumenti ajaloo algallikaid ca 700 leheküljel. Kõik dokumendid on varustatud lühikeste kommentaaride ja märkustega. Algallikatest koosneva kogumiku väljaandmine andis õpilastele võimaluse iseseisvalt tulla vajalikele järeldustele ja arusaamisele ajaloo käigust.

Kolmekümnendate aastate teisel poolel ilmus Johannes Adamsoni toimetusel ja kirjastus "Loodus" väljaandel "Ajaloo lugemik alg- ja keskkoolile" mis koosnes üksikutest vihikutest. Ühtlase kujundusega vihikud olid varustatud illustratsioonide, küsimuste ja ülesannetega loetu kohta. Selles sarjas ilmus 7 vihikut kolmelt autorilt. Leo Anveltilt: nr. 1 "Egiptuse templeis ja hauakambreis" (1935), nr. 2 "Igapäevasest tööst Vana-Egiptuses" (1935) ja nr 5 "Keskaegne külaelu Lääne-Euroopas" (1936); Johannes Adamsonilt nr.3 "Olümpia pidustused Vana-Kreekas" (1935) ja nr. 4 "Kreeklaste sangarlik võitlus pärslastega" (1935) ja L. Freibergilt nr. 6 "Julius Caesar" Linda Vilmreilt nr 7 "Linnaelu keskajal" Johannes Adamsoni toimetatud lugemik koosnes põhiliselt jutustustest, kuhu oli põimitud algallikatest katkendeid ning varustatud piltidega.

Teistest lugemikest ilmusid põhiliselt vanematele klassidele määratud lugemikud: H. Pärtel ja E. Roos "Üldajaloo lugemik" 1. vihik. "Vana-aeg" (EKS, 1933); G. P. Ney "Antiikkultuuri ajalugu" (EKS, 1937).

Viimaseks lugemikuks vaadeldaval ajajärgul oli V. Alttoa "Ajaloolugemik" 1 osa algkooli 5. klassile (1940).

Ajaloo lugemiku nõuetele vastasid ka teataval määral M. Nurmiku toimetatud "Tuli ja rattad I" (1932), mis sisaldas vesteid tehnikakultuuri ajaloost, ja "Tuli ja rattad II" mille sisuks oli leiutiste ajalugu. Raamatus "Saagu valgus" oli ülevaade lõkkevalgusest elektrivalguseni.

Lisaks käsitletud lugemikele ilmusid ka mõningad teised "teosed" mis osutusid ebateaduslikeks ja plagiadiks, kuigi neid reklaamiti algkooli ajaloolugemikena, näiteks "Ürginimene" (1925).

Kahekümnendate aastate teisel poolel töötas Eesti kirjanduse Seltsi ajaloo toimkond välja ajaloolase kirjanduse väljaandmise programmi, mis sisaldas ajaloo lugemike ja -atlaste väljaandmise kõrval biograafilise seeria kava noorsoo jaoks. See programm sisaldas rohkem kui 100 ajaloo silma paistnud tähtsa isiku eluloo. Selle kava realiseerimisele asutigi "Suurmeeste elulugude" (SE) sariväljaandega. Aastatel 1929-1940 ilmus sarjas 56 nimetust eri autoritelt. Nende hulgas oli väljaandeid, mis sobisid keskmisele koolieale (Amundsen, Edison, Gromwell, Hurt, Poska jt.), kuid leidis ka selliseid, mis leidsid lugejaid gümnaasiumide lõpuklassides (Augustinus, Adam Smith, Kierkegaard jt.).

"Töökooli" kirjastus alustas väljaannet "Vaimusuurused" millest ilmus 3 väikest vihikut elulugudega Yrjö Karilase sulest: nr.1 "Sokrates ja Diogenes" (1929), nr. 2 "Tule ja raua mees George Stephenson" (1930) ja nr. 3 "Kaks roomlast" (1933), mis sisaldas Cicero ja Caesari elulood. Tervikuna see väljaanne meie kooli kasvavate vajaduste jaoks jäi liigagi tagasihoidlikuks katsetuseks. Mõnevõrra parem oli sama autori "Vallutajaid, leiutajaid, avastajaid" (soome keelest tlk. M. Lepik, "Noor-Eesti" 1933).

Küllaltki suure tähtsuse omas noortele määratud eluloolise kirjanduse loomisel kirjastusühisus "Kooperatiiv" (hiljem "Kooli-Kooperatiiv") põhiliselt noorsoole määratud sariväljaandega "Eesti rahvuslikud suurmehed" (5 sarja aastatel 1935-1940), mis sisaldas silmapaistvate Eesti ühiskonnategelaste,

väejuhtide, kirjanike ja kunstnike elulugusid. Nendes sarjades ilmus 29 elulugu (Villem Reiman, Ernst Pöder, Jaan Adamson, August Weizenberg, Eduard Vilde, Jüri Vilms, Julius Kuperjanov, Anton Irv, August Kitzberg, Mattias Johan Eisen, Mihkel Martna, Johan Köler, Lydia Koidula, Amandus Adamson, Juhan Liiv, Mihkel Veske, Jakob Hurt, Peeter Pöld, Konstantin Päts, Johan Laidoner, Johan Pitka, Ants Laikmaa, Johann Voldemar Jansen, Jaan Poska, Carl Robert Jakobson, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Friedrich Robert Faehmann, Bengt Gottfried Forselius, Jaan Tõnisson).

Kooliuuenduslik liikumine kolmekümnendate aastate algul andis tõuke ajaloo tööjuhiste ja töövihikute loomiseks. Ühtlasi hakati sellega realiseerima 1931.a. toimunud ajalooõpetajate III kongressil esitatud nõudeid ajaloo aine paremaks õpetamiseks. Suurema leviku osaliseks said Toomas Algma (a-ni 1934 Adamson) tööjuhatused, töövihikud ja ajalooõpik J. Parijõelt "Möödunud ajad jutustavad" mis ilmusid kordustrükkides. J. Parijõgi avaldas 1931.a. eraldi vihikutena "Tööjuhatusi ajaloos algkooli IV õppeaastale individuaalseks töötamiseks" ja samalaadse väljaande ka V õppeaasta jaoks. Need tööjuhatused suunavad õpilasi lisaks Johannes Adamsoni õpikule "Jutustusi kodumaa ajaloost" kasutama ka V. Tammani "Huvitajat" M. Kampmanni "Kooli lugemisraamatut" H. Kruusi "Eesti ajaloo lugemikku" ja teisi teoseid. On antud isegi konkreetsed leheküljed, mida lugeda. Tööjuhistes on skeeme ja tabeleid ajaloosündmuste kohta, soovitusi piltide ja muu materjali kogumiseks ning õppekäikudeks (näit. maalinna vaatlusvõimaluse korral) jne. Ka T. Algma koostatud töövihikutes 4. 6. kl., mis ilmusid mitmes kordustrükis 1935-1939, on tööjuhised õpilastele.

Hästi on koostatud ka Viktor Ordliku "Ajaloo tööjuhatusi algkooli IV õppeaastale" (1936). Autor rõhutas eessõnas, et juhised on kujunenud tegelikus õppetöös Joh. Adamsoni õpiku "Jutustusi kodumaa ajaloost" 4-nda trüki alusel. Saateaineks juhiti tähelepanu J. Parijõe 4-nda klassi õpikule "Möödunud ajad jutustavad"

Tõsise kriitika osaliseks said A. Udrase koostatud tööjuhised ja eriti tema nn. "ajajoon".

Tegelikele ajalooõpetajatele on alati valmistanud suurt muret õpilaste teadmiste kontrollimine. Kolmekümnendadatel aastatel võeti tarvitusele lisaks suulisele teadmiste kontrollimisele kirjalikud testid. Testidel oli võrreldes teiste kontrollimise meetodite eeliseid: nad võimaldasid kiiresti kontrollida kogu klassi 15-20 minuti jooksul, saada ülevaade sellest, kuidas õpilased on materjali teatud osa omandanud, näit. 5. kl. teema "Muistne Vabadusvõitlus ja ühiskondlikud suhted" Teste ei hoitud saladuses, need olid õpilaste käes ja virgutasid omandama olulist antud ainet, ka ajaloost. Üheks esimeseks testiks oli G. Reiali koostatud "Ajaloo ja kodanikuõpetuse test" AB, 1931.a. Testide koostamisel paistis silma J. Parijõgi, kes 1935.a. avaldas ajalootestid 4. 6. õppeaastani. Igas vihikus oli kaks sarja (AB) ülesannetega, mis koosnesid konkreetsetest isikutest, aastaarvudest, kas küsimustena või lünkadena, mis tulid täita. Testide puudusena võib märkida, et need olid mõningal määral liigselt üle koormatud küsimustega. Teste ei saanud võtta ainsa lähtekohana õpilaste teadmiste, oskuste ja vilumuste hindamisel.

Ajaloo õpetamiseks vajalike atlaste loomist alustas kunstnik Jaan Jensen, kelle töö tulemusena ilmus EKS'i kirjastusel värvitrükis "Eesti ajaloo atlas" (1935). Üldajaloo atlaste tekstilise osa koostas Johannes Adamson ja kaardid joonistas E. Oras. Neist ilmus "Looduse" kirjastusel "Vana-aeg" (1933) sisaldas 15 lk. teksti ja 6. lk. värvilisi kaarte, "Keskaeg" (1934) 23 lk. ja 8 lk. värv kaarte, "Uus-aeg" (1934) 39 lk. ja 16 lk. värvilist kaarte. Laialdast kasutust leidis J. Adamsoni -- E. Orase "Ajaloo-atlas algkoolidele" -- 16 lk. teksti ja 10 värvilist kaarti. Neist viimane kujutas endast piltkaarti "Maailm umbes 1000 a.e. Kr. Seinakaartidest ilmus Harry Moora koostatud "Eesti kaart muistse iseseisvuse-aja lõpul xXIII sajandil" neljavärvilises trükis. Kaardile oli kantud lisaks muistsetele maakondadele 82 Eesti linnuse asukohad.

Märkimisväärsed on "Töökooli" kirjastuse väljaandel ilmunud "Eesti ajaloo pildid" värvitrükis, mõõdus 67x 89 cm klassis demonstreerimiseks. Pildid valmisid kunstnik August Janseni originaaljoonistuste järgi. Sellesse komplekti kuulus 12 pilti: 1. Tare küla. 2. Riis. 3. Muinaslinna vallutamine. 4. Paala lahing. 5. Linna turg Rootsi ajal. 6. Loss ordu ajal. 7. Mõis ordu ajal. 8. Talutare. 9. Pulmad. 10. Ärkamisaja tegelasi. 11. Võnnu lahing. 12. Asutav Kogu. Ajalooõpetajal oli võimalus kasutada A. Tammekannu koostatud suuremõotmelist kooli seinakaarti "Eesti" (1,5 x 2 m) värvitrükis, mis ilmus 1934. a. ja D. Koppeli ja S. Sütti koostatud "Kooli-atlas" väljaandeid.

Võrdlemisi paljudes koolides olid kasutusel stereoskoobid. Koole varustas stereoskoop-piltidega Viljandi fotoäri J. Riet. Nendes leidsid pildid nagu "Üleüldine Eesti laulupidu Tallinnas 12. 13. 14. juunil 1910"

"Kuressare loss" "Tallinn. Wiru uulits. Käesoleva sajandi algul" Rohkesti pildimaterjali tundide näitlikustamiseks pakkus Parikaste fotoalbum "Eesti" mis sisaldas 104 pilditahvli. Parikaste fotoäri pildivihikud "Tallinn. Eesti Vabariigi pealinn" "Varemed ja lossid" I-II andsid ettekujutust ajaloolistest ehitustest. Eesti Rahva Muuseumi väljaandena ilmus fotokomplekt "Raamatuaasta postkaardid" (1935), mida kasutati koolides Eesti kultuuriloo käsitlemisel ajalootundides.

Mitmed kirjastused avaldasid ajalooõpikutele saateainena sobivaid ilukirjanduslikke teoseid, memuaare ja mälestusi ning noorsooraamatuid. Mõningad näited: Z. Topelius "Velskeri jutustused" 1kd. (1923), 2.kd. (1924); V. Hugo "Jumalaema kirik Pariisis" (1924); E.-M. Remarque "Läänerindel muutuseta" (1929); K. Vilks "Tapani Lõtingi seiklused Põhjasõja ajal" (1932); R. Haggard "Madalmaade vabadusvõitlus" (1932); S. Ivalo "Viiburi plahvatus" (1934); H. Beecher-Stowe "Onu Tommi onnike" (1936); H. Sienkiewicz "Ristirüütlid" 1.-2.kd. (1936) ja "Quo vadis" (1933, 2.tr. 1939); V.v.Heidenstam "Karl XII sõjakaaslased" (1937); L. Rann "Sõda" (1937); E. Grossschmidt (E. Suursepp) "Pealuu märgi all" (1935) ja "Suures heitluses" (1937); M. Metsanurk "Ümera jõel" (1934) ja "Tuli tuha all" (1939), E. Kippel "Issanda koerad" 1 -2.kd. 1938); H. Visnapuu "Saatana vari" (1937) ja paljud teised teosed.

Kokkuvõtteks tuleb märkida, et vaatamata lühikesele ajale suudeti vaadeldud ajavahemikul mitme kirjastuse (EKS, "Loodus" "Kooli-Kooperatiiv" jt.) aktiivsel kaasabil lisaks õpikutele luua palju täiendavat kirjandust ja õppevahendeid ajaloo aine edukaks õpetamiseks Eesti iseseisvuse tingimustes.

IVIKA MAIDRE,
Riigi Muinsuskaitseameti
Ida-Virumaa inspeksiooni juhataja

JAMBURGI MAAKONNA EESTI ASUNDUSTE KIRIKU- JA HARIDUSELU XIX SAJANDI TEISEST POOLEST 1905. AASTANI

19. sajandi Eesti ajaloo üheks märksõnaks on väljarändamine. 1830. aastatest alates võib jälgida mitut ümberasumislainet, kuid laia kõlapinna omandas protsess 19. sajandi teisel poolel 1860. aastatel. Kui senini oli seadusandlus liikumisvabadust piiranud, siis 1863. aasta passiseadus võimaldas ka soodsamate elamis- ja teenimistingimuste otsimist.

XIX sajandi teise poole väljarändamist põhjustasid kodumaa majandustingimused: alanud oli üleminek raharendile ja talude päriseksost, eesti talupoegi kimbutas maapuudus, kõrged rendi- ja ostuhinnad. Samuti sõltus emigratsioon põllusaagikusest. Venemaal oli aga veel vabu maid, mida sai osta ja soodsatel tingimustel rentida.

Kui balti aadelkond püüdis talupoegade väljarändamist peatada, mis siiski vastupidist efekti saavutas, siis Venemaa talupoegade vabastamisel pärisorjusest 1862. aastal tekkis siin tööjõu nõudlus. Samuti laiendas Venemaa oma piire ja soodustas uut aladel asundustegevust.

1860. aastatel Venemaale väljarändamisliikumise peasuunaks kujunesid Volga-äärsed alad ja Krimm, kuid paljude jaoks oli sealne kliima sobimatu ning puudusid ka säästud pika reisi ettevõtmiseks. Nii asusid eestlased massiliselt ümber ka Eesti- ja Liivimaa naaberkubermangudesse. Suhteliselt lihtne oli pääseda Peterburi kubermangu ja selle läänepoolseimasse, Jamburgi maakonda, mis piirnes Eestimaa kubermanguga. Balti raudtee avamisega 1870. aastal saavutas väljarändamine Peterburi kubermangu tipu 1870.-1880. aastatel. Jätkuva ümberasumise tulemusena moodustasid eestlased 19. sajandi lõpul ja sajandivahetusel Venemaa elanikest juba küllalt märkimisväärse osa.

Uus väljarändamise tõus tekkis 1905-1907. aasta sündmuste järel, mil eelnevatele põhjustele lisandusid ka poliitilised. Samuti soodustas asundustegevust Stolõpini agraareform (1906-1917) ning sel perioodil sai põhiliseks väljarändealaks Siber.

1917. aastaks oli Venemaal välja kujunenud arvukas ja majnduslikult tugev eestlaskond. Neist eestlastest on laiale lugejaskonnale kirjutanud L.Võime Eesti ajaloo õppevahendis peatükis "Väljarändamine ja väliseestlased"

Praktiliselt uurimata teemaks on Ingerimaa eestlased. Eestile kõige lähem Ingerimaa osa oli Peterburi kubermangu Jamburgi maakond. Käesolevas töös on allikmaterjalidena

kasutatud seni uurimata semstvoarhiivi, publitseeritud statistilisi ülevaateid ja ajakirjanduses avaldatut. Kokkuvõtliku pildi sajandivahetuse eestlaskonnast annab 1897 aasta rahvaloendus, mille andmetel elas seal, Narva välja arvatud, 10 640 eestlast. Eestlased olid venelaste järel suuruselt teine rahvusgrupp. Sünnikohana domineeris Eestimaa kubermang. Põhiosa eestlastest olid noored ja tööelised, sooliselt oli naised rohkem kui mehi. Jamburgi maakonna majanduselu orienteerus Peterburile. Liikluse tuiksooneks olid Narva-Peterburi maantee ja 1870. aastast Balti raudtee. Raudtee ja maantee ümbrusse asus ka enamik sisserännanud eestlasi. Kaheteistkümnest vallast tuleks eestlaste rohkuse poolest ära märkida Gorski, Jastrebinski, Opolje, Knazjevo, Jablonetsi ja Vruda vallad. Elanike põhiline tegevusala oli põllumajandus. Väljakujunenud suurtööstus oli vaid Narvas.

Jamburgi maakonna eestlaste kultuuri- ja kirikuloo ning kooliolude mõistmisele aitavad kaasa kirikuasutuste materjalid. Sai ju üheks väljäärännanud eestlasi koondavaks ja identiteeti lalalhoidvaks põhiteguriks **kiriku- ja kultuurielu**.

Nii 1882. aasta revisjoni kui rahvaloendusmaterjalid kinnitavad enamiku eestlaste kuulumist luterliku kiriku alla. Eestlased moodustasid osa või terve koguduse Narva, Jamburgi Moloskovitsa ja Kattila (Kotlö) Soikino-Novassolka (Novosselki) luterlikes kirikukihelkondades.

19. sajandi keskel käisid **Narva linna** ja ümbruskonna rootslased, soomlased ja eestlased 1805. aastal valminud **M i h k l i k i r i k u s**.² 1859. aasta paiku kuulus kogudusse 1069 eestlast ja soomlast³, harukogudused paiknesid Kuzemkinos (Kozemkinos) ja Korovinosis. Kuzemkinos eestlastele pidas tavaliselt kahe- kolme nädala takka jumalateenistust ja andis soovijatele armulauda soome õpetaja V. Bippieni. Korovinosis aga ehitati kooskäämise kohaks kabel, mis õnnistati 1865. aasta 3. oktoobril ja mille puhul nii saksa- kui eestikeelset jumalateenistust peeti.⁴

Narva Mihkli kirikus pidas eestlastele aastatel 1860-1863 teenistusi abiõpetaja Paul Loppenowe. Peale viimase lahkumist sai pastoriks F. G. Tannenberg oma ameti kõrvalt saksa Jaani kirikus.

1866. aastal eesti kogudus iseseisvus, makstes üüriraha ja pidades teenistusi keskpäeval peale soome jumalateenistust.

1871 aastast tulid koguduse juurde Kreenholmi eestlased ja 1875. aastast loeti jumalasõna vaheldumisi Narvas ning Kreenholmis, kuid ruuminappus oli suur. Lõpuks ehitati Kreenholmi manufaktuuri kulul Narva lähistele **J u h k e n d a l i A l e k s a n d r i k i r i k**, mis õnnistati sisse 1884. aastal ja sai oma õpetaja.

Narva linnakoguduse jaoks valmis aastatel 1884-1886 1200 kohaga kivist **P e e t r i k i r i k**. Õpetajana teenis edasi F. G. Tannenberg, kes koguduselt palka ei saanud, kõstri sissetulek ulatus samas 560 rublani. Kogudusse kuulusid eestlased Narva kalevimanufaktuurist ja linaketrusvabrikust, Eestimaa kubermangust Olginost ning Jamburgi maakonna Sala ja Lilienbachi mõisatest.⁵

Jamburgi linna ja kolooniate kogudusse kuulus 19. sajandi keskpaiku 158 eestlast ja sakslast. Kooskäämise kohaks sai 1300 rubla eest ostetud katoliku kirikukooli klassituba.⁶ Ajapikku olid katoliiklaste read hõrenenud, üheks põhjuseks olid ka katoliiklaste ja luterlaste abielud.

1860. aastal⁷ osteti juba 4000 rubla eest⁸ aia ja kõrvalhoonetega maja. Laupäeval 1863. aastal 10. märtsil õnnistati siin linna servas Eesti külas 115 kohaga puust Laatsaruse kirikuhoone. Juba 1855. aastast oli Jamburgis teeninud K. Hunnius Narva Jaani kirikust, kes nüüd jätkas köster-kooliõpetajana.⁹

1863. aastal oli siin 5 ristimistalitust, 3 leerilast, 173 armulaualist, 21 laulatust, 5 matust.¹⁰

1866. aastast abistas teenimisel ka köster Käsper. 1868. aastal K. Hunnius suri ja järje võttis üle G. Hoffmeister, pidades kuus ühe saksakeelse ja ühe eestikeelse jutluse.

1872. aastaks oli eestlasi juba nii palju, et loodi eesti kogudusekassa ja 1882. aastal, 10 aastat hiljem, eesti kogudus iseseisvus.

Saksa kogudus jäi kirikuvarade haldajaks, eesti kogudus maksis kiriku kasutamise eest 75 rubla.

Kiriku ja koolielule aitas kaasa kirikunõukogu esimees (aastatel 1870-97) politseimeister E. v. Doepp ja viimase abikaasa G. Hoffmeisteri surma järel 1888. aastal sai hingekarjaseks J. E. R. Hörschelmann.¹¹ Et kirikueluga kõik päris korras polnud, näitab seik, 1898. aastal jäi Jamburgis isegi jõuluteenistus ära, sest õpetaja viibis sel ajal Narvas.¹² 1905. aasta sügisel lahkus J. E. R. Hörschelmann hõõrumiste tõttu hoopis ametist.¹³

Teenistust peeti 2 korda kuus ja 1904. aastal loeti koguduse suuruseks 3250 hinge. Siia alla kuulusid

Jamburgi, Hrevitsõ, Torma, Pustomerza, Manuilovo, Weimarni, Grafskaja Gora, Ljalitsõ, Verino, Domasevo, Gorka, Ivanovskoje ja Redkino mõisa inimesed. Osaliselt ka Tikopisi, Onstapeli, Ragulovo, Paraloska, Dagmarovka, Juznovo, Jamskovitse, Opolje, Gurlevo, Litizino, Valja, Feodorovka, Lopetsi, Aleksejevka, Novasselki, Malli, Killi, Sergovitsõ, Ragovitsõ, Kikeritsõ, Falillejevka, Kaibola, Ratsino, Kamenjagi, Lipnjaki, Jurkino, Sabino eestlased.¹⁴

Lääne-Ingerimaa **M o l o s k o v i t s a** V a l g e k i r i k u 4400-st koguduseliikmest oli eestlasi umbes 2000. Valgekiriku alla kuulusid peamiselt Jablonetsi, Knjazevo ja Vruda valla eestlased. Eraldi eesti asundustena on välja toodud Simititsa, Ljelino-Tsirkovitsa, Kursk, Sumsk, Kadakaküla (Kabatsok), Lopets, Smolegovitsõ, Mokraja Ljedina (Kudrina Virukül), Libina. Valgekirik (Valgekirko, Belaja Tserkov) oli lubjakivist lubjatud seintega 400- kohaline kirik Moloskovitsa raudteejaama läheduses. Ümber kiriku oli väike surnuaed, kuhu eestlasi ja soomlasi maeti. 1877 aastal ehitati annetuse rahadega kellatorn, kuid nii kirik, õpetaja kui ka köster olnud vanad.

Hingekarjase tööd tegi siin rohkem kui pool sajandit (1846-1900) Lääne-Ingerimaa praost K. E. Palander,¹⁵ kelle eesti keele oskust siiski viletsaks peeti.¹⁶ Õpetajal olid ka Soomest tulnud abilised, kes eesti keelt sugugi ei mõistnud ja püüdsid raamatust jutlust lugeda.

Eestlased hakkasid reeglipäraselt jumalasõna saama ühtedel andmetel 1870. aastast,¹⁷ teistel 1874. aastast.¹⁸ 1889. aastal sündis siin 112 eestlast, suri 88, leeritati 37 hinge, laulatati 16 eesti paari.¹⁹ Statistika kohaselt peeti Moloskovitsas aastas 110 teenistust, neist 60 soome keeles ja 42 eesti keeles. Simititsas peeti 8 teenistust, siin käis ka kaks korda aastas Teskovo pastor.²⁰ Siiski tuleb teenistuste arvu väheseks pidada, nii oli 1895. aastal 21 jumalateenistust,²¹ ajakirjanduses mainitakse umbes ühte teenistust kuus.²² Eestlasest koguduseliige maksis aastas 50 kopikat, nii sai pastor Simititsast umbes 200 rubla, mujalt 400 rubla. Võrreldes soomlastega olid eestlaste kiriklike talituste maksud suuremad. Näiteks läks leer soomlastele maksma 45 kopikat, eestlastele 3 rubla, soome paari laulatus 60 kopikat, eestlaste laulatus 3 rubla.²³

Leerimiseks peeti Moloskovitsas ka e e s t i k o o l m e i s t r i t, kes eesti noori sügisel leeritas. Maakonna põhjaosa eestlasi kuulus ka Kattila (Kotlö)-Soikino-Novassolka (Novoselki) kihelkonda. 1896. aastal oli hajusalt olevaid eesti koguduseliikmeid umbes 200,²⁴ 1904. aastal 285.²⁵

K o t l ö s s e ehitati p u u k i r i k juba 1759. aastal, S o i k i n o s s e 1810. aastal, N o v o s e l k i s s e veel 18. sajandil. Teenistusi peeti soome keeles, mõnikord ka eesti ning saksa keeles vaheldumisi kolmes kirikus. 1872-1888 oli siin pastoriks N. Strälman, 1890-1901 J.E. Schwindt.²⁶

Nii kuulus Narvata 1904. aastal luterlikesse kirikukihelkondadesse umbes 5500 eestlast, kuid asunike kokkupuude kiriku ja õpetajaga jäi vägagi harvaks. Kirikus peeti eestikeelset jutlust keskmiselt kord kuus. Õpetaja käis asundustes üks ehk kaks korda aastas ja sellest kujunes sündmus, kus siis aasta jagu kiriklike talitusi ette võeti. Muul ajal püüti ise koos palvetunnis käia, kus koolmeister või mõni muu kirjaoskajam asunik raamatust jutluse, palve või piiblist mõne peatüki ette luges. Ka saadi jumalasõna soome teenistusel.

K o o l m e i s t e r oli asunduses keskne kuju, kes peale õpetamise ka vaimulike talituste ja seltsielu eest hoolt pidi kandma. Koolielu intensiivsus sõltus eelkõige koolmeistrist.

Asundustes olid üheklassilised koolid, kus õppetöö kestis 1 septembrist 1. maini ja kus õpetati 4-6 aastat. Rahvakoolide seaduse järgi pidi nädala õppekava olema järgmine. Usuõpetust oli 6 tundi, vene keelt koos geograafia ja ajaloo algteadmiste õpetamisega 11 tundi, arvutamist 5 tundi, ilukirjutamist 2 tundi, laulmist 3 tundi.²⁷

1870. aasta 22. novembri seadusega allutati l u t e r l i k k i r i k u k o o l rahvaharidusministeeriumile, mis tähendas vene kooliinspektorite võimu alla sattumist. Vaid usuõpetuse andmine oli vähemusrahvuse keeles lubatud. Emakeele õpetamisele piiranguid ei tehtud, kuid usuõpetuse ja emakeele tundide eest pidid lapsevanemad ise maksma.

Kuna Jamburgi maakonnas oli vaadeldud perioodil e e s t i k o o l i d vaid N a r v a s, J a m b u r g i l i n n a s ja S i m i t s a s, oli väga tähtis lugema õpetamine. Mõnes asunduses käisid lapsed ka ette lugemas ja mõne oskajama asuniku käest õpetust saamas. Narvale lähemad asundused saatsid oma lapsi ka Narva eesti kooli. Oli lapsi, kes käisid ka soome kirikukoolis (näiteks Moloskovitsas, Kotlös).

M o l o s k o v i t s a s peeti leerimiseks ka e e s t i k o o l m e i s t r i t, kes siis sügisel noori leeritas.²⁸

J a m b u r g i s said lapsed sel ajal, kui luterlik kogudus katoliku klassitoas koos käis, ka sealse õpetaja poolt koolitatud. Laatsaruse kirikumaja valmimisel kolis ka k o o l ü l e. Sajandi keskpaiku õppis koolis 18 poissi ja 19 tüdrukut, õpetajaks oli köster. Koguduse õpilased maksid 3 rubla, väljastpoolt kogudust 5 rubla aastas.²⁹

Päris emakeelne kool asutati abistamiskassa, korjanduse ning E. von Doeppi rahadega. Maja valmis kooli eestseisja, kaupmees Kruseni käe all ja õnnistati 29. septembril 1881. aastal kell seitse õhtul pastor G. Hoffmeisteri poolt suure osa linnavalitsuse liikmete juuresolekul.³⁰

Kooli asutamisest saadik töötas kooliõpetajana Kunda seminari kasvandik R. R o h t m a n n. Sajandivahetusel oli siin 30 õpilast,³¹ umbes 5 aastat hiljem õppis siin 60 last. kes 3 rubla kooliraha maksid.³²

Osa lapsi käis Jamburgis ka vene algkoolis, mis oli tasuta.

Jamburgi linnas oli vähe eesti noori ja seepärast puudusid ka näiteseltskonnad ja laulukoorid. Alles 1899. aasta 14. veebruaril peeti Jamburgi koolimajas r a a m a t u k o g u heaks naljaõhtu. Kuna pidu oli esmakordne, polnud tulud kuludest eriti suuremad.³³ 1906. aastal oli raamatukogus 600 raamatut, peamiselt romaanid. Raamatukogul oli 20 liiget, kes maksid aastas ühe rubla, teised aga laenutatud raamatute hinnast 10³⁴. Lehtedest loetud enam nädalas kaks-kolm korda ilmuvaid lehti, päevalehtedele polevat aega jätkunud. 1900. aastal tegutses koolmeistri juhatusel ka laulukoor.³⁵

Simititsas palgati juba esimesel asumisaastal (1884. aastal) k o o l m e i s t e r R o t h b e r g, kuid kuna asunikke oli veel liiga vähe, tegi koolmeister mõisakirjutaja tööd.³⁶ 1885. aastal valiti k o o l i õ p e t a j a k s T. U u s t a l u, kes tegi seda tööd 1891. aastani.

T. Uustalu oli sündinud Viru-Jaagupi kihelkonnas põllupidajate perekonnas, õppis kohalikus kihelkonnakoolis, Rakvere "Kalevipoja" koolis ja Tartu Õpetajate Seminaris, mille lõpetas 1884. aastal. Pärast koolmeistri ametit Simititsas pöördus ta tagasi Eestisse ja mõrvati pagulasena Soomes³⁷

S i m i t s a k o o l leidis peavarju mõisa härrastemajas, kuid 1886. aastal põles härrastemaja teadmata põhjustel maha. Lapsed kurtnud: "Pagana kahju, et raibe ära põles, sest hea oli koolis käia, aga nüüd peab kodus tööd tegema.

Nüüd ehitati mõisa ait ümber koolimajaks ja jõulude ajal võis koolitöö jälle alata.³⁸ Uuendatud koolimaja õnnistati 1889. aasta 26. oktoobril Moloskovitsa õpetaja poolt. Jumalateenistuse juures laulis segakoor ja mängis orkester, algatati korjandus oreli heaks.³⁹ Hiljem muretseti Tallinnast 200 rubla eest oreli.

Pärast T. Uustalu oli 1891-1895 koolmeistriks R. P u u s e p p ja 1895-1897 M. O l d e k o p. Töötasuks said õpetajad 10 tiinu koolimaad ja 200-300 rubla palka.⁴⁰

1898. aastal oli õpetaja palk jagatud 26 kooli rahaliselt toetava krundi peale, terve krundi (50 tiinu) omanikud maksid 5 rubla 80 kopikat, poole krundi omanikud poole vähem, 2 rubla 90 kopikat, samuti tuli tuua süld puid ja katta kooli remondikulud.⁴¹ Õpilasi oli 40-60, kooli toetamise asjus olid aga suured lahkkelid tekkinud. Nendelt asunikelt, kes kooli ülevõlpidamise lepingule keeldusid alla kirjutamast, nõuti laste koolitamise eest kuus 1 rubla ja 50 kopikat ja täiskasvanu matmise eest 5 rubla.⁴²

1897. aasta suvi möödus koolmeistrita, oktoobris sai ametisse A. Feldbach, kes tülitsejaid püüdis asjatult lepitada. Asunikud, kes kooli toetamisest ära ütlesid, rajasid enestele uue surnuaia, kooli puhul tuli siiski tasuda iga kuu eest 95 kopikat.⁴³

1899. aastast oli koolmeister A. Solba, kes pani maksma hirmuvalitsuse ja venestamise. Õpetaja ja laste vahekord läks teravaks, kuid venestamise tagajärjel hakkas osa noormehi vene pidudel käima ja vene särki kandma.

1904. aastal sai koolmeistriks eakas P. Kelder, kes õpetas usuõpetust ja eesti keelt. Kool oli selleks ajaks juba viletsas seisus, toetajate ring oli aina ahenenud. Seltskonnaelust P. Kelder osa ei võtnud.⁴⁴ Asunduserahva oma jõududega koolielu enam ei edenenud ja päevakorda tõusis semstvkooli staatuse saamine.

Seltsielu oli kõige aktiivsem Simititsas. Noor rahvas käis rehe all mängimas ning laulmas. J. Lindvestil oli rehealuse külge n ä i t e l a v a ehitatud. 1886. aasta kolmandal nelipühäl esitati kohalikule publikule, mille hulgas ka soomlasi ja venelasi oli, näidend "Virrvarr" Vaheaegadel esinesid kohalik segakoor ja

Eestimaalt Kuusalust piduvõõraks tulnud orkestriliikmed.⁴⁵

1888. aasta 31. juulil etendati "Isaisade viisi" ja "Teie käsu peale, härra leitnant. Laulis Simititsa segakoor ja mängis Peterhofi maakonna Teskovo orkester. Sissetulekud läksid asutatava orkestri heaks.⁴⁶

Oma orkester loodi 1888. aasta lõpul. 14 pilli telliti Saksamaalt Markenhirchenist, kust need Peterburi kaudu odavamalt kätte sai kui poest.⁴⁷

1894. aasta 30. jaanuaril leidis aset lõbus piduõhtu naljalaulude ja pantomiimiga, kus juba kohalik pasunakoor kohaomanik J. Laarmanni juhatusel kaasa tegi.⁴⁸ Pärast kestis tants 3 tundi.

1896. aastal kaalus l a u l u k o o r M. Oldekopi juhtimisel Tallinna laulupeole sõitmist, kuid enne plaanitseti näitemängu ja kontserdiga õhtut, kust ka Peterhofi maakonna koorid osa oleksid võtnud.⁴⁹

Simititsas tärkas ka k a r s k u s l i i k u m i n e, mille ees oli kohapidaja J. Esken⁵⁰ ja sellega liitus üle 20 inimese.⁵¹ Karskusliikumise üle küll nuriseti, et see ainult lõbu pakub.

1900. aasta 30. mail korraldasid karskusühingu asutajad peo, kus oli kavas "Tuhalabida valitsus" ja "Isaisade viisi" Tantsiti viiuli saatel.⁵²

Simititsa rahvas oli erksa vaimuga, J. H u r d a l e saatsid kaastööd M. Janno, M. Odenberg, T Uustalu, J. Esken, M. Mikiver, J. Mikiver, M. Esken.⁵³ Ka Simititsas kohapeal käidi rahvalaule kogumas.

Hoolsasti loeti ajalehti, igas talus käis vähemalt üks leht, loeti kõiki väljaandeid peale "Saarlase" 1884. aastal käis 55 ajalehte ja ajakirja.⁵⁴ Simititsale 4 lähema soome kiriku juures tegutsesid ka l a e n u r a a m a t u k o g u d.

Eesti asunikud olid üpris usinad lehelugejad, näiteks Jamburgi eestlaste seas loeti kõige enam "Valgust".⁵⁵ Gorski valla Aleksandrovskaja Gorka mõisas tegutses aga raamatukogu, kuhu 1898. aasta jõuludeks Tartust 50 rubla eest raamatuid toodi.⁵⁶

Seega sõltus asunduste kiriku ja kultuurielu erksus asunike endi aktiivsusest. Enamasti olid väljarändajad teokad inimesed, kes töö kõrvalt leidsid võimaluse ka kiriku- ja vaimuelust osa saada ja, nagu tõestavad rahvaloenusmaterjalid, üksikute koolide kõrval ise lastele piisavalt kirjaoskust õpetasid. Kirjaoskajate protsent ulatus 73,5-ni.

KASUTATUD ALLIKAD.

1. **Võime, Lembit 1989. VÄLJARÄNDAMINE JA VÄLISEESTLASED.** Eesti ajalugu 2.osa. 19. sajandi lõpust kuni tänapäevani. Kopspektiivne õppematerjal keskkoolile. Koostanud Silvia Õispuu. Tallinn, lk.164-171.
2. **Busch,E.H.1867. ERGÄNZUNGEN DER MATERIALEN ZUR GESCHICHTE UND STATISTIK DES KIRCHEN UND SCHULWESENS DER EV. - LUTH. GEMEINDEN IN RUSSLAND.** Bd. I-II. St. Petersburg/Leipzig, S.72.
3. **Busch, E.H. MATERIALEN ZUR GESCHICHTE UND STATISTIK DES KIRCHEN- UND SCHULWESENS DER EV.-LUTH. GEMEINDEN IN RUSSLAND.** St.Petersburg, S.76.
4. "Perno Postimees" 23. X 1865, nr.43.
5. **DIE EVANGELISCHE-LUTHERISCHEN GEMEINDEN IN RUSSLAND.** Eine historisch-statistische Darstellung herausgegeben von Zentral-Komitee der Unterstützungskasse für evangelisch-lutherische Gemeinden Ed.I:St. Petersburgischer und Moskowischer Konsistorialbezirk, St. Petersburg, 1909,S.95-97.
- 6 **Busch,E.H. 1862. MATERIALEN** S.78.
7. **DIE EVANGELISCHE** S.99.
8. **Busch,E.H. 1862. MATERIALEN** S.78.
9. **DIE EVANGELISCHE** S. 99-100.
10. **Busch,E.H. 1867. ERGÄNZUNGEN** S. 74.
11. **DIE EVANGELISCHE** S. 99-101.
12. "Postimees" 11. I 1899, nr.7.
13. "Postimees" 1. VI 1906, nr. 12.
14. **DIE EVANGELISCHE** - S. 101.
15. Samas, S. 136.
16. "Olevik" 2. I 1890, nr. 1.
17. "Olevik" 23. VII 1897 nr. 30.
18. **DIE EVANGELISCHE**S.136.
19. "Olevik" 2. I 1890, nr. 1
20. **DIE EVANGELISCHE** - S. 136-137.
21. "Olevik" 23. VII 1897, nr. 30.
22. "Valgus" 28. IX 1885. nr. 38.
23. **DIE EVANGELISCHE** S. 137.
- 24 "Olevik" 23. VII 1896. nr. 30.

25. **DIE EVANGELISCHE** , S. 137.
26. Sama, S. 135, 148, 146.
27. "Postimees" 18. VII 1905, nr. 155.
28. "Valgus" 28. IX 1885, nr. 38.
29. **Busch, E.H. 1867. ERGÄNZUNGEN** , S. 75.
30. "Valgus" 27. XI 1884, nr. 55.
31. **Meomuttel, J., köster-kooliõpetaja 1900. EESTI ASUNIKUD LAIALISES VENE RIIGIS. ESIMENE KATSE SõNUMID KõIKIDE EESTI ASUNDUSTE ÜLE TUUA.** Jurjevis (Tartu), lk. 14.
32. **DIE EVANGELISCHE** , S. 101.
33. "Valgus" 2. III 1899, nr. 10.
34. "Postimees" 1. VI 1906, nr. 121.
35. "Postimees" 17. XII 1898, nr. 281.
36. "Pealinna Teataja" 11. V 1916, nr. 107.
37. **VANA KANNEL III. Kuusalu vanad rahvalaulud.** Tallinn, 1938, lk. 36.
38. "Pealinna Teataja" 11. V 1916, nr. 107.
39. "Postimees" 18. XI 1889, nr. 133.
40. "Pealinna Teataja" 11. V 1916, nr. 107.
41. "Pealinna Teataja" 3. VI 1916, nr. 124.
42. "Pealinna Teataja" 11. V 1916, nr. 107.
43. "Postimees" 14. II 1904, nr. 37.
44. "Pealinna Teataja" 12. V 1916, nr. 108.
45. "Olevik" 23. VI 1886, nr. 26.
46. "Postimees" 23. VIII 1888, nr. 95.
47. "Postimees" 18. XI 1889, nr. 133.
48. "Postimees" 7. II 1894, nr. 30.
49. "Olevik" 13. II 1816, nr. 7.
50. "Hommik" 12. I 1907, nr. 12.
51. "Postimees" 13. I 1899, nr. 9.
52. "Postimees" 3. VI 1900, nr. 121.
53. **VANA KANNEL III**, lk. 34.
54. "Virulane" 30. VIII 1882, nr. 34.
55. "Valgus" 7. IV 1884, nr. 22.
56. "Postimees" 27. I 1899, nr. 21.

... Lühendatud väljavõtte: **Ivika Maidre 1992. PETERBURI KUBERMANGU JAMBURGI MAAKONNA EESTI ASUSTUS 19. SAJANDI TEISEST POOLEST 1905. AASTANI.** Diplomitoo. Juhendaja: dots. T. Rosenberg. Tartu, Tartu Ülikool. Eesti ajaloo kateeder. /Käsikiri./

HEINRICH MARK,

Eesti Vabariigi eksiilvalitsuse riigisekretär 1953 – 1971.

GÖTEBORGI EESTI ALGKOOLI DRAMAATILINE ASUTAMISKÄIK

Eesti Algkool töötas Göteborgis juba pagulasperioodi algul. Selle tegevusaeg oli lühike – 24. septembrist 1945 kuni 7. juunini 1946 Otterhällaskola kahes ilusas klassiruumis. Õpilasi oli koolis 80 ja õpetajaid 3. Töötasid kõik 6 klassi, kuid kahes komplektis, kummaski 3 klassi. Katsed jätkata järgmisel õppeaastal algkooli tegevust ei õnnestunud ja peamiseks takistuseks olid kohalik koolide inspektor ja Göteborgi linnavalitsuse kommunistlike linnavolinike vastuseis. Koolide inspektor oli jõudnud arvamusele, et eesti õpilased on täiesti võimelised üle minema rootsi algkoolidesse ja seal õpinguid jätkama.

Göteborgi Eesti Algkooli küsimus kerkis uuesti üles 1958. ja 1959. aastal ja pika töö ja pingutuste tulemusena saadi luba ja toetust ka Göteborgi Eesti Algkoolile. See võitlus oli dramaatiliselt pingerikas kuni 25. maini 1960., mil Rootsi Riigipäeva mõlemad kojad ühisel istungil otsustasid toetuse Göteborgi Eesti Algkoolile võtta riigi eelarvese.

Eesti Komitee esitas juba 14. aprillil 1959. a. Rootsi valitsusele märgukirja, milles paluti eesti algkooli avamist Göteborgis. Märgukirjas paluti avada 9-aastane ühtluskool, kusjuures 1960./61. kooliaastal kool alustaks tööd kolme klassiga. Selles märgukirjas esitas Eesti Komitee kooli asutamiseks kaks alternatiivi. Esiteks palus Komitee võtta kool avaliku koolina Göteborgi linna koolivõrku. Kui aga see moodus ei ole vastuvõetav, siis paluti määrata Eesti Komiteele toetus õpetajatele palkade maksmiseks, et Komiteel oleks võimalus kooli avada erakoolina, nii nagu töötab Stokholmi Eesti Algkool.

Göteborgi linna koolivalitsus võttis selle ettepaneku suhtes eitava seisukoha, nii nagu ta oli seda teinud juba aasta varem. See Göteborgi linna koolivalitsuse seisukoht tehti teatavaks Haridusministeeriumile ja Koolide Peavalitsusele. Eitavas otsuses oli ühe põhjusena märgitud õpilaste vähesus kooli asutamiseks.

Eesti Komitee vastaval soovivaaldusel võttis Koolide Peavalitsuse peadirektor G. Rosen septembris 1959 vastu Eesti Komitee delegatsiooni koosseisus: J. O. Lauri, V. Muld ja H. Mark. Komitee esindajad arutasid peadirektoriga Göteborgi eesti kooli asutamise vajadusi ja esitasid õpilaste nimekirja, kes olid registreeritud kolme esimesse klassi. Õpilasi oli klasside avamiseks küllaldaselt registreeritud. Hiljem külastas Komitee esindaja selles küsimuses Koolide Peavalitsuses ka haridusnõunik G. Engströmi.

Rootsi Koolide Peavalitsus võttiski pooldava seisukoha Eesti Komitee ettepaneku suhtes Göteborgi Eesti Algkooli asutamise kohta. Peavalitsus pooldas 1960./61. õppeaastal 1. klassi avamist ja tegi ettepaneku selleks määrata 10 000 krooni toetust. Kool tuleks siis aasta-aastalt välja arendada 6-klassiliseks algkooliks.

Kui Koolide Peavalitsuse pooldav seisukoht läks Haridusministeeriumile, siis võttis haridusminister R. Edenman koos ministriabi ja büroojuhatajaga vastu oktoobris 1959 Eesti Komitee delegatsiooni koosseisus: esimees J. O. Lauri, V. Muld ja R. Kolk. Nõupidamisel arutati üksikasjaliselt Göteborgi Eesti Algkooli asutamise küsimust. Selgus, et küsimuse jaatavaks otsustamiseks ministeeriumis oleksid palju suuremad väljavaated, kui ka Göteborgi linna koolivalitsus asuks eesti kooli asutamisel pooldavale seisukohale.

Seda ministeeriumi arvamust arvestades esitaski Eesti Komitee uue märgukirja Göteborgi linna koolivalitsusele 9. novembril 1959. Sel puhul võttis Göteborgi linna koolivalitsuse juhataja Bertil Wijk vastu eestlaste delegatsiooni koosseisus: Eesti Komitee Koolitoimkonna esimees V. Muld, Göteborgi Eesti Kultuurikomitee esinaine pr. E. Kägi ja Göteborgi eesti täienduskoolide juhataja pr. A. Aus. Selles märgukirjas paluti Göteborgi koolivalitsuselt samu soodustusi, mida on Stokholmi linn andnud Stokholmi Eesti Algkoolile, s.o. tasuta kooliruumid, omavalitsuse toetus õpetajate palkadeks, õpilaste tasuta koolieine ja tasuta õpperaamatud ja õppetarbed ning tasuta sõidupiletid kooliskäimiseks. Koolitoimkonna esimehel V. Mullal oli veel nõupidamine samas küsimuses linna kultuuriosakonna sekretäri I. Lindbladiga.

Selle aktsiooni tulemuseks oli, et Göteborgi linna koolivalitsus muutis oma endise seisukoha ja võttis eesti kooli asutamise suhtes pooldava otsuse: **Eesti Komitee poolt asutatav kool võetakse õigustega erakoolide võrku.**

Vastavalt haridusminister R. Edenmani suulisele informatsioonile võttis ka Haridusministeerium pooldava seisukoha. Kuid Rootsi valitsus asus Göteborgi Eesti Kooli asutamise suhtes eitavale seisukohale ega võtnud toetust eelarvesse.

Nüüd ei jäänud Eesti Komiteel üle muud, kui võtta ühendus Rootsi poliitiliste erakondadega ja viia küsimus Riigipäevale. Kui küsimus Rootsi Riigipäeva teises kajas hääletusele tuli, siis oli enamus selle vastu, kuid Riigipäeva mõlemate kodade ühisel koosolekul võeti 10 000 krooni eelarvesse Göteborgi Eesti Algkooli esimese klassi avamiseks 1960. a. sügisel. Sellega oli Göteborgi Eesti Algkooli küsimus Rootsi parlamendi poolt jaatavalt otsustatud.

Kuninga otsusega 30. septembrist 1960 andis Rootsi valitsus määruse, milles antakse eeskirjad Göteborgi Eesti Algkooli kui õigustega erakooli kohta.

Eeskirjades öeldakse, et kool töötab 1960./61. kooliaastal 1 klassiga ja selle järele laiendatakse kooli igal aastal uue klassiga, kuni kool on välja arendatud 6-klassiliseks kooliks, mis töötab rootsi koolide kohta käivate eeskirjade järgi. Kooli õppeplaani määrab kindlaks Koolide Peavalitsus. Järgmisel aastal tuli välja töötada koolile Göteborgi linnavalitsuse poolt nõutav põhikiri. Põhikirja väljatöötamiseks tuli pidada vastavate asutustega mitmeid läbirääkimisi. Viimaks jõuti kokkuleppele ja pandi kehtima Göteborgi Eesti Algkooli põhikiri. Vastavalt põhikirjale valib Eesti Komitee kooli juhatuse liikmed, kelle ametiaeg kestab 2 aastat. Nimetatud juhatus juhib kooli tegevust kooskõlas Rootsi vastavate seaduste ja määrustega, koostab kooli eelarve ja aruande ning esitab need Eesti Komiteele kinnitamiseks.

Koolijuhataja ja õpetajad palgatakse ametisse ja vallandatakse ametist kooli juhatuse poolt Göteborgi koolivalitsuse nõusolekul. Koolijuhataja ja õpetajate ametisse palkamine ja ametist vabastamine vajab Eesti Komitee heakskiitmist. Kooli revideerimiseks valib Eesti Komitee eesti kooliinspektori, kes koos rootsi inspektoriga revideerib kooli. Majanduslik revideerimine toimub Eesti Komitee kaudu.

ILMUNUD: GÖTEBORGI EESTI KOOL. ESTNISKA SKOLAN I GÖTEBORG.

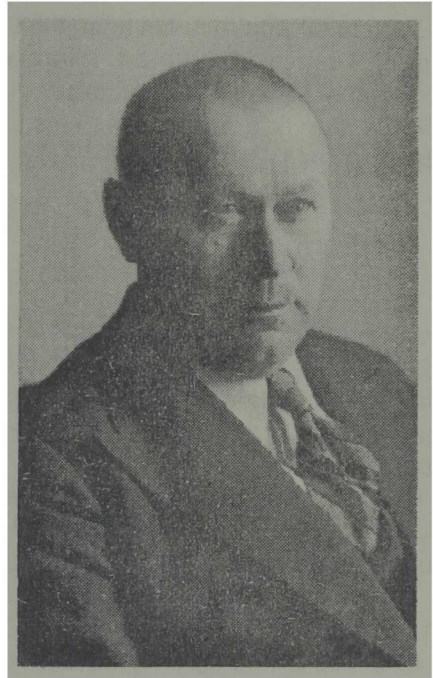
Informatsioonikataloog 1993/1994. [Göteborg, 1993] lk. 20-21.

LEMMI ARUOJA,

9-b klass,

Lähte Keskkool 1992/93 õ.-a.

Juhendaja: õp. Viive Rohtla

ALEKSANDER ARUOJA

(16.VI1892-22.VI 1984)

ÜHE VANA KOOLIMEHE ELUST.

KODU-UURIMUSLIK Töö.

(Lühendatult)

Olen oma 15-aastase elu elanud vanaisa ehitatud majas Saadjärve lähedal. Seetõttu on varane lapsepõlv tihedalt seotud vanaisaga.

Vanaisa nimi oli Aleksander. Ta pidas põhilised aastad oma elust õpetaja ametit. Ta töötas mitmetes koolides ja elas üle mitmeid sõdu. Praegu on ta maetud Siimusti kalmistule. Oma kodu-uurimistöös kasutasin vanaisast jäänud märkmeid ja dokumente, samuti oma vanaema ja isa ja tädi suulisi andmeid. Tööle lisasin koopiaid mitmetest dokumentidest.

Kodu-uurimise töös vaatlen eraldi Aleksander Aruoja lapsepõlve, kooliaastaid, elukutse omandamist, pereeluaastaid (vanaisa oli kolm korda abielus), tööaastaid, pensionipõlve, vanaisa meenutusi oma esivanematest.

ALEKSANDER ARUOJA LAPSEPÕLVEST.

Vanaisa Aleksander sündis Rõngu kihelkonnas Kirepi koolimajas 1892. a. 16. juunil. Sellest ajast ja ka Mursa ajast ei mäleta vanaisa midagi, sest oli väga väike.

Mälestused algavad Ristassaarest, kus ta oli veidi suurem. Kevadel käis vanaisa oma südamesõbraga karjamaal jääkamakaid kraavis sõidutamas ja oleks seal mitu korda peaaegu uppunud. Sellest ajast on

vanaisale meelde jäänud Rebasemäe mets, mis oli vanaisa kodu ligidal ja kus vanaisa oma sõbraga jooksmas käis.

Kui vanaisa Ojale kolis, oli ta juba 6- 7- aastane. Ojal algas uus elu ja uued huvid. Vanaisa käis isa ja vend Juhaniga uut maad tegemas. Nad põletasid alet ja tegid kütist. See oli asi, mis vanaisa huvitas ja tõmbas.

Oja talu lähedal oli veel kolm talu: "Vabriku", kus elas perekond Luha, "Mägra" kus elasid Lübekid ja "Piirna", kus elasid Tüürnad. Piirnal elasid veel üks kingsepp ja aednik. Kingsepa lastega käis vanaisa koos karjas. Vanaisa karjatas sigu.

1900.a. suri õde Amalie, kes käis Laeva koolis, peapõletikku. See oli esimene kurb sündmus vanaisa elus.

/Aleksander Aruoja kirjalikud mälestused. Autori valduses./

KOOLIAASTAD.

Vanaisa koolis käimine algas Laeva vallakoolis, kus ta käis kolm talve. Õpetajaks oli seal Karl Adamson. Peale Laeva kooli viidi vanaisa Kursi kihelkonnakooli, kus ta õppis neli aastat. Õpetajaks oli seal Mart Ulk, kes õhtupoolikutel poistele (see oli ainult poistekool), tasuta viiulit õpetas. Teiseks õpetajaks oli köster August Lampsun. Ta õpetas ainult usuõpetust 6 tundi nädalas. Kõik õpilased olid terve nädala internaadis.

Päevakord oli koolis järgmine: äratus kell 5.30. Järgnes pesemine ja riietumine. Kella 6-7 õppisime, siis hommikusöök leivakotist. Kell 8.30 hommikupalvus. Kella 9 algasid tunnid kuni kella 4.00. 1-2 oli lõuna. Kella 4-6 vabaaeg, 6-7 õppimine, 7 õhtusöök, 9 õppimine, siis õhtupalvus ja magamaminek.

Tunnid olid nädalas järgmised: eesti keel 2 tundi, vene keel 6 t. usuõpetus 6 t., matemaatika 6 t., ajalugu 2 t., joonistus 2 t., looduslugu 2 t., maateadus 2 t., füüsika 2 t., võimlemine 2 t.

Ühel päeval, kui õpetaja teatas, et Borhi päeva ei pühitse, tegid poisid streigi. (Borhi päevaga tähistati koolides ja ametiasutustes raudtee õnnetuse päeva, mil keiser peaaegu surma oleks saanud.).

Kursi kihelkonnakooli lõpetas vanaisa 1909. a. kevadel.

/Aleksander Aruoja kirjalikud mälestused. Autori valduses./

ELUKUTSE OMANDAMINE.

1909. aasta sügisel asus vanaisa õppima Saadjärve pedagoogikaklassi. Õpetus pedagoogikaklassis kestis ühe talve ja selle ta lõpetas 1910. a. kevadel, saades õigused õpetada algkoolides.

Sellel aastal vanaisa õpetaja kohale asuda ei saanud, sest ta polnud veel leeris käinud ja ametisse kinnitamisel nõuti selle kohta tõendit. 1910. a. sügisel käis vanaisa Tartus Peetri koguduses leeris ja seal pääses alles 2. novembril. Siis olid õpetajate määramised läbi ja ta oli ühe talve kodus Ojal.

1911.a. suvel valiti vanaisa Tartu maakonna Reola valla (hiljem Voore vallaks nimetatud) Vassevere Kallivere kooli õpetajaks. 1913. aastal tegi vanaisa Tapa linnas kutselise õpetaja eksami.

/Aleksander Aruoja kirjalikud mälestused. Autori valduses./

PEREELU AASTAD.

1919.a. sügisel abiellus vanaisa Lilly Väisoga. Laulatus toimus Tartus Peetri kirikus. Sõrmuseid taskust välja võttes kukkus laudade vahelt vanaisa sõrmus keldrisse puuriida vahele. Sõrmuse leidis ülesse vanaisa vend Juhan.

19. veebruaril 1922 sündis neil tütar Virve. 1923.a. tabas vanaisa perekonda õnnetus, lauluharjutusel varises kokku Lilly. Arstid avastasid, et tegemist oli rasedusega väljaspool emakoda, lisandus veel kõhukelmepõletik. Arstid suutsid seekord Lilly elu päästa.

1926.a. mõni päev enne jõule oli vanaisa naisel kerge gripp. Hiljem võttis haigus raskema pöörde ja avastati, et tal on kopsupõletik. Samal ööl kell kolm Lilly suri.

Vanaisa abiellus uuesti 1927.a. sügisel Hilda Jukkiga, kes oli samuti õpetaja. 1928.a. 22. septembril

sündis poeg Ülo ja 1930.a. 29. mail sündis poeg Vello. Nad koolitasid edasi ka Virvet, kes õppis Saduküla koolis, Tartu Õpetajate Seminaris, Moskva Lunatsarski nim. Teatri Instituudis.

Vanaisa ei saanud oma elu lõpuni elada ka oma teise naise Hildaga, kes 1941.a. algul hakkas sees valusid tundma. Haiglas avastati, et tal on vähk, mis oli kõik organid enda alla haaranud. 24. mail 1941 ta suri Tartu kliinikus 40 aasta vanuselt.

1943.a. kevadel abiellus vanaisa Leida Polliga (minu vanaema). Leida oli vanaisa käe all üles kasvanud ja käinud seal koolis, kus vanaisa oli õpetaja. Leidaga oli neil kolm last: Tiina sündis 1945.a. sügisel. Tal oli kõrgharidus ja agronoomi elukutse. 1946.a. 9. mail sündis neile Tammistus poeg Tarmo (minu isa). 1950.a. 22. aprillil sündis poeg Vardo. 1950.a. oli ka viimane aasta Tammistus, sest siis kolisid nad "Avangardi" kolhoosi.

/Aleksander Aruoja kirjalikud mälestused. Autori valduses./

TööAASTAD.

Vassevere-Kallivere kool.

Esimene töökoht oli vanaisal Reolas Vassevere-Kallivere koolis. Seal töötas ta lihtsa õpetajana. Selles koolis töötas ta kaks aastat. Reolas oli väga väike palk - 120 rbl. aastas. Selle väikese palga juures oli raske püsida. Siis sai vanaisa elukutseliseks õpetajaks ja asus tööle Varale, kus oli palk 240 rbl. aastas.

V a r a k o o l.

Varale läks vanaisa koolijuhatajaks. Sinna võeti ka kaks naisõpetajat juurde. Seal töötas ta 1918 aasta kevadeni.

S a d u k ü l a k o o l.

1918.a. suvel hakati vanaisa Sadukülla õpetajaks kutsuma. Vahepeal käis vanaisa saksa keele kursustel. See õpetaja, kes kursusi tegi, tegi ka Saduküla kooli õpetaja valimisi.

Ühel päeval ütles kursuse õpetaja, et Saduküla rahvas tahab teda õpetajaks.

Nii sai 1918.a. sügisest vanaisast Saduküla kooli juhataja. Kõik õpetajad selles koolis püüdsid kooli teistest kõrgemale tasemele tõsta. See neil ka õnnestus. Isegi Õpetajate Seminar valis Saduküla kooli oma katsekooliks.

1923.a. läks Saduküla koolimaja korstnast põlema. Kuna ta oli kivimaja, põles ära ainult katus. Uus maja sai valmis 2. novembril 1924.a., kool läks käiku 6-klassilise kõrgema algkooli nime all. Õpilaste arv koolis kasvas. Hakati korraldama kooli lastepidusid ja näitusi.

1945.a. kevadel tehti vanaisale ettepanek asuda Saadjärve Lastekodu direktori kohale. Saduküla oli sõjaga muutunud ja vanaisa võttis selle vastu.

S a a d j ä r v e L a s t e k o d u.

1945.a. suvel kolis vanaisa Saadjärve Lastekodusse. See oli algul lasteta. Aasta lõpuks kogunes sinna 80-90 last. Elu lastekodus oli raske. 1946.a. vabanes Tammistu koolis direktori koht. Sinna loodeti saada vanaisa direktoriks.

T a m m i s t u k o o l.

Koolis töötas palju õpetajaid ja kokku sai seal toreda lepliku pere. 1949.a. tuli küüditamine ja varsti, 1950. a. tuli tal lahkuda Tammistust. Ta sai ühe talve töötada Äksi kiriklas olevas koolis.

"A v a n g a r d i" k o l h o o s.

1951.a. kevadel hakkas vanaisa tööle "Avangardi" kolhoosi kantseleis. Sissetulekud ei olnud suured. Vanaisa sai suuremat sissetulekut piima müümisest meiereisse ja ka mee müümisest. Kolhoosist said nad vilja. Kolhoosis oli viljakaid ja kehvaid aastaid ning vahepeal tuli ka kolida. Seal jäi vanaisa ka pensionile.

Need olid vanaisa tööaastad.

/Aleksander Aruoja kirjalikud mälestused. Autori valduses./

PENSIONIPÕLV

Pensionipõlves oli vanaisal tegemist majapidamisega ja lastelaste hoidmisega. Ta pidas mesilasi ja kasvas õunapuid. Päevad läksid tal õhtust hommikuni väljas. Hommikul alustas ühes aia otsas ja lõpetas teises aia otsas. Talle meeldis eriti tegelda põõsaste ja puudega. Talle meeldis õunapuude oksid lõikuda. Siis, kui ta ise ei jõudnud puu otsa ronida käis see nii. Minu isa Tarmo ronis puu otsa ja võttis oksakäärid kaasa ja vanaisa näitas, milliseid oksid ära lõigata. Minu venda Kristjanit hoidis vanaisa heameelega, sest neil oli koos hea aias tööd teha. Vend oli siis alles üheaastane.

Saatekavades märkis vanaisa ära need saated, mida ta tahtis vaadata, tõmmates neile ringi ümber. Veel meeldis tal poes käia. Tal oli oma isiklik poekott ja millegi muuga ta ei olnud nõus poodi minema. Talvel oli libedaga halb liikuda, aga see vanaisa ei heidutanud.

Söögilauaski armastas ta üht ja ainust kohta ning seda tema jaoks ka alati vabaks hoiti.

Üle kõige olid vanaisale tähtsad aed ja aias puud ja põõsad ning loomulikult meeldisid talle väga lapsed.

ALEKSANDER ARUOJA OMA ESIVANEMATEST

Kui ma veel poisike olin, nii aastat 70 tagasi, jutustas minu isa, Villem Arbeiter, et meie esiisa olevat olnud üks sõdade ajal siia Eestisse maha jäänud Rootsi sõdur. See võtnud siin omale eesti neiu naiseks ja jäänudki siia elama. Kuna sel jutul puuduvad aga ametlikud tõendid ja kuna siisuguseid oletusi ja jutte on ka paljude teiste perekondade kohta, siis ei saa seda oletust päris puhta kullana võtta.

Kui eestlastele nimed anti, siis olla neile jälle minu isa jutustuse järele enne käsk antud kodus nimi välja mõelda, et see toiming rutem läheks. Meie esiisa aga ei ole endale mingit nime välja mõelnud. Ta olnud lihtne töömees, kaevude tegija. Kui talt nime küsitud, siis ta öelnud, et mina olen lihtne töömees, mis nime mul ikka vaja on, kuhu ma sellega lähen? Mõisnik öelnud siis, et kui töömees, siis töömees. Andnud nimeks saksa keeles "Arbeiter" mis tõlkes tähendabki töömees. (Praegune perekonnanimi Aruoja, on hiljem eestistatud, aga sellest edaspidi.)

Vanades revisjoni kirjades on see nimi igas raamatus isemoodi kirja pandud ja moonutatud: "Arbeiter", "Arbede", "Arbeder". Nähtavasti olenes see kirjapanija kirjatarkusest. Hilisemates revisjonikirjades on aga juba õigesti "Arbeiter" kirjutatud.

Niisiis, neli inimpõlve tagasi elasid Hummuli vallas kaks venda Jaak ja Peedu. Jaak jäi Hummulisse nende käes olevat rendikohta pidama, kuna Peedu Taagepera valda Alajaagu tallu sulaseks välja rändas. Alajaagu perenaine oli noorepoolne lesknaine. Peedu võttis selle naiseks ja nii sai ka temast peremees. Peedul oli poeg Kotter, kellest sai järgmine Alajaagu peremees. Kotteri poeg Villem oli minu isa.

Kuidas oli Peedu naise nimi, ei tea. Samuti pole teada vanaisa Kotteri naise (minu vanaema) nimi. Arvatavasti pärines ta Prääbu talust, mis asus Alajaagu naabruses. "Prääbu tädi" oli meie perekonnas, kui ma poisike olin, väga populaarne nimi ja nendega käidi minu lapsepõlves hästi läbi. Nad olid minu vanema õe Juuli pulmas. Mäletan veel üsna hästi Prääbu Karlat, kes ka pulmapoiss oli. Siis olid veel sugulased Musti talus.

Peale minu isa Villemi oli Kotteril veel kolm tütart: Juuli, Anna ja Kärt. [---]

MINU ISA ELUKÄIK.

Isa algas oma elu Alajaagu peremehena. Abiellus Reko talu peretütrega Leena Tambachiga. Leena isa nimi oli Villem, ema nime ei tea.

Kui kohti müüma hakati, siis müüdi ka Alajaagu, kuid mitte minu isale. Selle ostis keegi teine. Isal vist ei olnud raha, sest Alajaagu oli kehvapoolne koht raha kogumiseks. Peale selle oli mu isa armastanud tegelda tollaegsetes seltsides ja organisatsioonides, mis parunile hästi ei meeldinud. Neil põhjustel jäi Alajaagu ostmata ja isa oma perekonnaga sattus rändama. 19. sajandi lõpul kolis ta oma perega Rõngu kihelkonda Kirepi koolimaade rentnikuks.

Seal sündisin mina 16. juunil 1892.a. Kirepist kolis isa õige pea Kavilda valda, Mursa talu rentnikuks, kust jälle õige pea tuli edasi kolida, sest isa sai Laeva mõisa Ristsaare metsavahi koha. Ristsaart mäletan ma juba õige hästi. Ristsaares sündis meie pere noorim võsu- õde Aliide 20. jaan. 1898.a.

Ristsaarest kolisime jälle edasi. Seekord sama Laeva valla Oja metsavahi kohale, kus isa jälle metsavahi kohuseid täitma hakkas. Seekordne kolimine toimus 1899.a. Samal aastal abiellus mu vanem õde Juuli August Ohoviga ja see sai isa asemele Ristsaare metsavahiks. Enne oli ta Laeva paruni kutsar. Pulmad kestsid tolaaegse kombe kohaselt pühapäevast kolmapäevani, s.o. 4 päeva.

Oja oli vähese põlluga kehv koht, kus minu isal ja vend Juhanil tuli tööd teha. Maad olid võssa ja padrikusse kasvanud. Sealt ei saanud ei heina ega vilja ammugi mitte. Need padrikud juuriti üles, põletati alet ja tehti kütist. Kohati tegid seda ka ümbruskonna maata inimesed, kellele selle eest anti juuritud pari kütteks ja ka saadud maa jäi neile paariks aastaks kasutada. Nii viisi tehti Ojale pool maad juurde ja nii sai temast päris elamiskõlbuline koht. Ojal kasvasin ka mina meheks. Seal käisin sigade karjas, loomade karjas ja hiljem olin töömees.

Nüüd lühidalt mu vendadest-õdedest.

Panen nad kirja vanuse järjekorras:

1. Vend Hans Arpo, sünd. 28. apr. 1874. Õppis Tartu Õpetajate Seminaris ja pidas eluaeg õpetaja ametit: Karksis, Puhjas, Saaremaal Lümända ministeeriumikoolis, Ropka külas, Saadjärve ministeeriumikoolis ja Tartu linna algkoolis. Abiellus Saaremaal Marie Pihla nimelise neiuaga. Hans suri 1963.a.

Hansu ja Marie lapsed: 1) poeg Heino Arpo õppis merekoolis, aga meremeest temast ei saanud. Abiellus saarlase Elviine Kristiine Raumiga. Neil oli poeg Hans. Heino viidi 1941.a. Venemaale ja sinna ta jäi.

2) poeg Endel Arpo lõpetas Tartu Ülikooli ja temast sai metsaülem. Viimati töötas Orava metskonnas Võrumaal. Abiellus Saaremaa neiuaga Eliise Poobusega. Nende lapsed: poeg Ülo, tütar Vaike ja tütar Leili. Kõigil on kõrgem haridus. Endel küüditati 1941.a. Venemaale ja sinna ta suri, nii et kõik lapsed jäid ema kasvatada.

3) poeg Lembit Arpo lõpetas loomaarstina Tartu Ülikooli ja töötab loomaarstina praegugi Paide rajoonis. Abiellus Elga Ormissoniga. Nende lapsed: Heino-Enn arst, Kaljo maaparandaja, Toivo õpib keskkoolis.

4) Kaljo Arpo hukkus II maailmasõjas.

5) Väino Arpo - keskharidusega. Sõjaväest kõrvalehoidmise eest mõisteti 10 aastaks Siberisse, kust vabanemisel asus elama Viljandisse. Abiellus 1943.a. Lindaga, kes aga Väino Siberis olles lasi temast lahutada. Ka Väino leidis endale Siberist uue naise tartlanna Riita. Lapsi neil ei ole.

6) Tütar Salme Arpo - keskharidusega. Töötab Maarjamõisa kliinikus vanemõena. Abielus Valter Rosenbergiga. Lapsi neil ei ole.

Siia juurde lisan, et 1936.a. nimede eestistamise korral, võttis Hans oma perekonnaga Arbeiteri asemel uueks perekonnanimeks "Arpo" Et selles asjas kokkulepet ei saadud, siis võtsime meie vend Juhaniga uueks perekonnanimeks "Aruoja" et oleks side endise nime ja meie elukoha Oja nimega.

/Aleksander Aruoja kirjalikud mälestused. Autori valduses./

ELUKÄIK.

Aleksander Aruoja sündis 16. juunil 1892.
1904-1909 Kursi kihelkonna kool.
1909-1910 Saadjärve pedagoogika klass.
1911-1913 Vassevere-Kallivere koolis õpetaja.
1913-1918 Vara koolis koolijuhataja.
1918-1941 Saduküla koolis juhataja.
1919.a. abielu Lilly Väisoga.
1927.a. abielu Hilda Jukkiga.

1943.a. abielu Leida Polliga (minu vanaema).
1945-1946 Saadjärve Lastekodu õpetaja.
1945-1950 Tammistu koolis direktor.
1951.a. "Avangardi" kolhoos.
Surnud 22. juunil 1984.a.

MINU MÄLESTUSED VAN AISAST

Mäletan vanaisa alles tema pensionipõlvest. Tal oli palju iseloomulikke ja kergesti meelde jäävaid tunnuseid. Kuigi oli vahel väga haige, ei tahtnud ta seda sugugi tunnistada. Soovitati tal ikka voodisse minna, siis ta lihtsalt lõi sellele käega.

Mulle meenub temast tema kaabu. See oli selline ese, mida ta kuhugi maha ei jätnud. Isegi talvel kandis ta seda vahel peas. Ta ei lasknud enda peakatet isegi pesta ja selletõttu see just kõige ilusam ei olnud.

Ma mäletan seda, kui ükskord talvel oli tee väga libe. Vanaisa tuli poest ja meie ootasime nagu tavaliselt teda akna peal. Korruga vanaisa libises ja kukkus, meie ei teadnud, kuhu joosta või mida teha. Lõpuks teatasime emale ja vanaemale ja nemad läksid välja appi. Vanaisal valutab veel kaua aega jalga.

Kui tal oli tuba segamini, siis ütles vanaisa, et kui me ära koristame, siis ta annab meile midagi. Tavaliselt oli tal kas kommi või küpsist anda ja tuba sai ruttu korda. Teinekord ajasime toa isegi meelega segamini.

Vanaisa oli oma elu viimaste päevadenigi reibas ja optimistlik. Minul ei ole vanaisast ühtegi halba mälestust.

Vanaisa on maetud Siimusti kalmistule ja see oli ta viimane soov.

KOKKUVÕTE.

Käesolev kodu-uurimuslik töö on kirjutatud ühest vanast mehest, kel pikk elutee seljataga. Aleksander Aruoja sündis 1892.aastal, tema 100. sünniaastapäev oli eelmisel suvel.

Oma elu jooksul on vanaisa pidanud mitmeid arneteid, alates karjapoisiametist, jätkates koolijuhataja ja õpetajana ja lõpetades kolhoosnikuna.

Vanaisa elu oli sündmusterohke, sest tema eluaja sisse mahtusid mitmed sõjad, Eesti Vabariigi aeg, 44 nõukogude aastat. Vanaisa oli vana koolimees, seda oli ka tunda temaga suheldes. Ta oli tark ja seda tarkust ta ka meile, lastelastele jagas. Vanaisal oli 6 last ja 16 lapselast. Neist vanim tütar Virve Hellström (Aruoja) elab praegu Rootsis ja tegeles varem filmindusega. Omal ajal Eestis elades valmisid tema käe all mitmed filmid: "Näitleja Joller" "Kolme katku vahel"

Üks vanaisa poeg Tarmo on minu isa. Temal pole küll sarnasust oma isaga, küll on väga sarnane vanaisaga mu 5- aastane vend Markku, kes sündis pärast vanaisa surma.

Vanaisa oli laulu- ja muusikalembeline. Koos vanaemaga laulsid nad Äksi segakooris ja käisid kõigil sõjajärgsetel laulupidudel. Praegu laulab vanaema edasi samas kooris.

Huvitav oli vanaisa esivanemate nimesaamise lugu. Kuna esiisa oli töökas, siis sai ta mõisnikult nime Arbeiter, hiljem on see nimi eestistatud.

Tööle lisatud tunnistus 1922. a. 20. detsembrist tõendab, et Aleksander Arbeiter on omandanud õiguse õpetada võimlemist algkoolis. Samuti tõendab dokument 1915.a. juulist seda, et Aleksander Arbeiter on osa võtnud pedagoogilistest kursustest, kus ta õppis vene keelt, aritmeetika, ajaloo, laulmise ja veel mitmete õppeainete õpetamise metoodikat. 1910.a. on pärit tunnistus hinnetega, mis annavad talle õiguse töötada õpetajana. See tunnistus on välja antud Riia õpperingkonna Jurjevi rajooni õppeinspektori poolt. Jurjev oli tookordne Tartu. Samast tunnistusest on lisatud ka koopiat. 1908/09.a. on säilinud tunnistus paljude "neljadega" vaid "elukomme" on hinnatud "5"-ga. 1930.a. Tallinnas välja antud tunnistus tõendab, et ta võttis osa täienduskursustest, sest tal oli ju eelnevalt veneaegne ettevalmistus.

Need tunnistused annavad teada, et Aleksander Arbeiter oli üsna usin kutset omandama.

Kahjuks pole mul olnud sidet tema endiste õpilastega saamaks teada, milline oli vanaisa õpetajana. Minu mälestus vanaisast on ere. Oli ka viimane aeg kõik ühte töösse kokku panna. Vanaisa Aleksander Arbeiter on maetud Siimusti kalmistule. Ta tahtis, et teda sellepärast sinna maetaks, et seal puhkab ta esimene naine.

KASUTATUD ALLIKAD:

1. Aleksander Aruoja kirjalikud mälestused.
2. Tarmo Aruoja ja Leida Aruoja suulised märkmed.
3. Aruojade perekonna fototeek.

HEINO MÄGI,

Otepää Keskkooli õpetaja,
kodu-uuriija

JUHISEID KOOLI KROONIKA PIDAMISEKS.

ÜLDNÕUDED:

Kroonika pidamist koolides alustati juba XIX sajandil. II maailmasõja ajal ja järel kroonikapidamine koolides soikus. Kroonikapidamine koolides tehti taas kohustuslikuks haridusministri poolt alates 1. septembrist 1961.a. (Vt. kooli kroonika koostamise juhend. Kinnitatud ENSV haridusministri poolt 27 märtsil 1961.a. Avaldatud "Käskkirjad ja juhendid" 1961, nr.4, lk. 19-21.).

Kroonikaraamatuks kasutatakse tavalist protokolliraamatut, kui spetsiaalselt trükitud kroonikaraamatut ei ole. Selle täitmine peab vastama arhiivinõuetele: lehed järjekorras nummerdada, viimasele lehele märkus lehtede arvu kohta raamatus ja kinnitus.

Kroonikaraamatu õige ja nõuetekohase täitmise eest vastutab kooli direktor. Sissekanded teeb kooli direktor või tema poolt volitatud isik. Sissekanded tehakse loetava käekirjaga, tindiga või kvaliteetse pastaga. Sissekandeid alustatakse õppeaasta äramärkimisega, õppeaasta sissekannete lõpp dateeritakse ja allkirjastatakse direktori poolt. Kui sissekannete tegija ei ole direktor, märgitakse lõppu ka koostaja, kes samuti kirjutab oma allkirja.

Kroonikaraamat säilitatakse hoolikalt hoituna alaliselt koolis. Direktori vahetumisel märgitakse üleandmis-vastuvõtuaktis ära ka kroonikaraamatu üleandmine. Kooli likvideerimisel antakse kroonikaraamat riiklikku arhiivi.

Koolikroonika nõuetekohast pidamist jälgivad ja kontrollivad kõrgemalseisvate haridusorganite või ka arhiivide töötajad.

Kroonika allikmaterjal peab olema konkreetne, dateeritud, märgitud asjaosaliste ees- ja perekonnanimed, õiged ameti- ja ametiasutuste nimed. Saadud andmed töötab direktor läbi ja teeb nende alusel sissekanded kroonikaraamatusse võimalikult järgneva õppeaasta esimestel kuudel, mil möödunud õppeaasta sündmused on veel hästi meeles.

Kroonika juurde kuuluv fotomaterjal säilitatakse erialbumis (mapis). Fotodele lisatakse iseloomustavad andmed: pildistamise aeg ja koht, kes/mis on fotol jäädvustatud, fotograafi nimi.

IGA JOOKSVA AASTA KROONIKA KOOSTAMISE ALLIKAD.

- Direktiivorganite otsused, korraldused, juhendid.
- Statistilised aruanded.
- Protokollid (õppenõukogu, hoolekogu, lastevanemad, õpilasmavalitsus jne.).
- Klassi- ja ringide tegevuse päevikud.
- Direktori käskkirjad.
- Kooli kirjavahetus (valikuliselt).
- Õppeplaanid ja -programmid.
- Kooli kontrollimise aktid.
- Rakendusraamatud.
- Kooli tegevuse üldplaan.
- Jooksuva ürituste kartoteek või dokumentatsioon:
 - juubelite, aastapäevade tähistamine;
 - koolipeod, aktused, temaatilised õhtud jne.;
 - suuremad näitused;
 - nimekate tegelaste külaskäigud kooli;
 - väliskülaskäigud ja väliskülaliste vastuvõtmised;
 - ekskursioonid, matkad, suuremad spordiüritused;
 - ülevaated noorsooorganisatsioonide (skaudid jt.) tegevusest;
 - direktsiooni isiklikud ülestähendused.

KROONIKA SISU

I. osa. FAKTILINE MATERJAL KOOLI VARASEMA TEGEVUSE KOHTA. (Kooli asutamisest kuni süstemaatilise kroonika pidamise alguseni.)

1. Kooli asutamine.
2. Koolihoonete ehitamine (juurde- ja ümberehitus), ruumide jaotus.
3. Kooli maa-ala (koolitalu, õppeaed, iluaed, spordiväljakud).
4. Muudatused kooli nimes ja struktuuris.
5. Kooli juhatajad (direktorid) ja õpetajad. Iseloomustavaid andmeid nende isiku ja tegevuse kohta.
6. Andmed õppe-kasvatustööst, selle korraldus, tulemuslikkus, kooli, maine läbi aegade.
7. Õpilaste arv, selle muutumine aegade jooksul, muutuste põhjused.
8. Koolist võrsunud nimekaid tegelasi.
9. Klassi- ja kooliväline tegevus.
10. Kooli paikkonna kultuurikeskusena.
11. Kooli traditsioonid.

A. Kooli ajaloo koostamisel peab kindlasti tuginema arhiivmaterjalidele. Vajalik oleks vähemalt kooli asutamise aasta ja kooli kujunemisega ühenduses olevad andmed välja selgitada Eesti Riikliku Ajalooarhiivi materjalide alusel. Riikliku Ajalooarhiivi korrastamine on päevavalgele toonud uusi materjale, mis on seniajani läbi uurimata ja laiemale õpetajaskonnale tundmata. Kuigi koolide kohta leidub ainet paljudes fondides, peatuksime siin üksnes sellel, mis p a k u b e s m a j o o n e s a n d m e i d koolikroonikate kirjutamiseks.

Kõige konkreetsema materjalina tulevad kõne alla k o l m a n k e e t i, kus leidub mitmesuguseid teatmeid peaaegu kõikide rahvakoolide kohta, mis XIX sajandi 60- ndatel ja 80-ndatel aastatel Eesti territooriumil tegutsesid.

I. ESIMENE ANKEET. Üheks suuremaks huvi pakkuvaks allikaks on Õpetatud Eesti Seltsi poolt korraldatud ankeet, millest saab usaldusväärseid andmeid Põhja- ja Lõuna- Eesti rahvakoolidest 1863. aastal. Ankeediküsimused avaldati "Perno Postimehes" (nr.9, 27 II 1863 ja nr. 11, 13. III 1863) järgmisel kujul:

1. Missugguses kihelkonnas, mis vallas, mis külas kool on, kus nemmad õpetavad?
2. Mitu pois- ja tütarlast kolis käivad ja kas neid üheskoos kolitatakse?
3. Kui palju üllepea lapsi küllas ehk kihelkonnas on, kes kolis peaksid käima?
4. Kui palju lapsi viimisel nädalal koli olid?
5. Kas kolilapsed luggema ja laulma üksipäini, või ehk ka kirjutama ja rehkendama oppivad?
6. Kui vannad kolilapsed?
Peale selle pallutakse teadust anda:
 1. Mis koolmeistri nimmi on? Kui vanna temma? Kas naesemees, või mitte?
 2. Kus kohhal koolmeister ammetit on õppind, ja kas Makeelt üksi või mõnd teist keelt oskab?
 3. Kui kaua on koolmeister ammetis olnud, ja kas ikka ühhe kohha peal?
 4. Kas koolmeister ük si kolitab, või on ka abbi?
 5. Kas koolmeister koolmeistri ammeti jures veel teist ammetit tallitab?
 6. Kas mõis või kihhelkond või külla palka maksab, ja kui suur see on? Ni kui palju põldo ehk muud mona koli kohha külles on?

L. Andreseni andmetel vastasid küsimustele 1 kihelkonna koolmeister ja 234 külakoolmeistrit Eestimaa kubermangust ning 16 kihelkonna ja 414 külakoolmeistrit Liivimaa osast. Ühtki teadet ei tulnud Rapla, Peetri, Sangaste, Hargla ja Häädemeeste kihelkonnast. Täiesti kõrvale jäi Saaremaa.

Ankeedivastused annavad hea ülevaate üksikutest koolidest. Eriti väärtuslikku materjali pakuvad koolmeistrite kirjad, mis ulatuvad ankeedivastustest märksa kaugemale, sisaldades isiklikke tähelepanekuid koolitöö olukorrast ning õpetajate elu- ja töötingimustest.

Külakool ei olnud veel aastakool, vaid talvekool. Koolis käidi novembrist märtsini, keskmiselt 15 päeva kuus, kokku tegi see aastas umbes 80 päeva.

Et koolilasteks loeti kõiki kooliealisi (8. 10. eluaastast kuni leeritamiseni), siis oli õpilaste arv mõnes koolis väga suur. Tegelikult jagunesid lapsed kolme vanusrühma: esimesse kuulusid need, kes kodus õppides pidid tähed selgeks saama ja algust tegema katekismusega. Need lapsed allusid koolmeistri kontrollile. Tavaliselt nimetati neid näitajateks lasteks. Koolis käidi tegelikult 10. 13. eluaasta vahel. Seda astet nimetati põhikooliks. Pärast põhikooli, s.t. lugemise selgeks saamist arvati õpilased kordajate laste hulka.

Õpetatud Eesti Seltsi küsitlusandmete põhjal võib järeldada, et rahvakool jäi sel ajajärgul üldiselt lugemiskooli tasemele, koolid olid väga ebastabiilsed nii õpetamise kui ka õpilaste arvu poolest.

Alljärgnevalt p a a r n ä i d e t ankeetküsitluse vastuste kohta Otepää kihelkonnast:

Kihelkonnakool O t e p ä ä K ö s t r i l. Õpib kokku 17 poissi, 6 jäi peale Lihavõttepühi ära, teised õpivad kuni 20. aprillini. Kool töötab eesti keeles, õpetatakse lugema, kirjutama (ka saksa keeles), füüsikat, geograafiat, laulmist, ajalugu. Õpilaste vanus on 10-16 aastat.

Õpetajana töötab Daniel Auster. 42 a vana, vallaline, Tartus hariduse saanud. 4 a oli Kanepis kihelkonnakooli õpetajaks ja Otepääl töötab juba 7 aastat. On töötanud ilma abiliseta.

Suvel, kui lapsed on vabad, tegeleb organistina. Palka saab 40 rbl. hõbedat ja organistina 47 rubla.

Otepää 13. aprillil 1863.

Allkiri / Daniel Auster/

(Eesti Ajalooarhiiv [=EAA],Fond 2569, nimestik 1 säilitusühik 78, leht 271-272 [lühendatult: EAA, F 2569, n. 1, s. 78, l. 271-272])

Teine näide P a l u p e r a vallakooli kohta:

"Koolis 29 poissi ja 32 tütarlast, kokku 61 last. Vallas on lapsi 8-17 aastani 74. Viimasel nädalal oli

küllaldast õpetamist koolides ja koolmeistrite rahuldavat majanduslikku olukorda. Sellest hoolimata pakuvad ankeedid igale meie koolile võrdlusmaterjali.

Koolikroonikate kirjutamiseks annavad materjali järgmised küsimused:

Mis aastal kool asutati?

Millal koolimaja ehitati?

Kui suur oli põhikooli õpilaste arv 1879/80., 1880/81 ja 1880/82. õppeaastal?

Kui palju õpilasi ööbis koolimajas?

Kui palju sai koolmeister palka?

Millal alustati koolis vene keele õpetamist?

Mitu tundi õpetati emakeelt, vene keelt, saksa keelt?

Kui suur oli puudunud päevade eest makstav rahatrahv?

Neid ankeete leidis Tartumaa 17 kihelkonna- ja 225 külakooli, Võrumaa 10 kihelkonna- ja 289 külakooli, Viljandimaa 11 kihelkonna- ja 117 külakooli, Pärnumaa 9 kihelkonna- 5 vabriku- ja 82 külakooli kohta.

Ühe kooli ajaloo selgitamine on töömahukas ja aeganõudev tegevus, mis eeldab pikemaajalisi otsinguid, et päevavalgele tuua arhiivide suurehulgalistes fondides talletuvaid dokumente ja teateid.

Peale eespool toodud ankeetide on kergesti kättesaadavad veel koolide fondid. Kahjuks leidub seal vähe andmeid XIX sajandi kooli elust.

Mitmesuguseid teatmeid on säilinud kirikute fondides, kus leidub protokolle, aruandeid, õpilaste nimekirju, teateid õppeedukuse, õppevahendite, õppeaja ja koolmeistrite kohta. Andmete vähesuse korral tuleks tutvuda ka praostkondade fondidega.

1860-ndate aastate lõpust leidub koolimajade ja koolmeistrite kohta teateid vallavalitsuse fondides (protokolliraamatutes, kirjavahetuses, kassaraamatutes).

Näide Otepää köstrikskooli kohta Otepää Ev. Luteriusu Püha Martini kiriku fondist nr.1260, nim.1, sü. 5, lk. 43b:

Kirikuvisitatsiooni protokoll 8. okt. 1775. köstrikskooli kohta

-- On koolmeister olemas	-- ja
-- Kuidas teda kutsutakse	-- Hans Dämm, on ka köstriks.
-- Kui vana ta on	-- 75 aastat
-- Kas ta töötab edukalt	-- ja
-- Mida koolis õpetatakse	-- lugemist, laulmist, katekismust
-- Kui palju lapsi koolis on	-- 70-80
-- Kui kaua ta koolis on	-- alates 1731.aastast, abilisi ei ole

MÖNINGAID KOOLIKROONIKA ALLIKMATERJALE

1. A n d r e s e n, L Koolikroonika allikmaterjale. -- Nõukogude Kool 1967 nr.6, lk.471-474.
2. A n d r e s e n, L Eesti rahvakoolide võrk 19.sajandil. Tallinn,1970. 132 lk.
3. A n d r e s e n, L. Eesti rahvakoolid 19. sajandil (kuni 1880-ndate aastate koolireformini). Tallinn, 1974. 268 lk.
4. A n d r e s e n, L Eesti rahvakoolide võrk 18. sajandil. Tallinn, 1975. 48 lk.
5. A n d r e s e n, L Eesti kooli vanem ajalugu. Tallinn, 1985. 192 lk.
6. A n d r e s e n, L Eesti rahvakooli vanem ajalugu. Tallinn, 1991. 112 lk.
7. A n d r e s e n, L. Kirjamees ja rahvalgustaja B. G. Forselius. Tallinn: Eesti Raamat " 1991.116 lk.
8. Eesti NSV riiklikes arhiivides säilitatavate koolifondide nimistu [koostanud E. Laul]. Rmt.: Otepää. Kodu-uurijate seminar- kokkutulek 26.-30.VI 1966.a. Ettekannete lühikokkuvõtted. Tallinn, 1966. lk.157-175.

9. Eesti Riigiarhiivi fondide teatmik. I osa 1917-1944. Koostajad: Eesti Riigiarhiivi töötajad Liivi Unt ja Sirje Lunde. Tallinn, 1933. Eesti Riigiarhiiv, 488 lk.
10. Hariduse ja kooli ajaloo Eestis. Koostanud ja toimetanud Endel Laul. Tallinn. Eesti NSV Teaduste Akadeemia 1979. 172 lk.
11. Maakonna arhiivide teatmikud. (näiteks: Valga Rajooni Riikliku Arhiivi fondide lühiteatmik 1944-1978. Tallinn, 1976.

ÕPILASTEST KODU-UURIJATE ABI KOOLIKROONIKA KOOSTAMISEL.

Kroonika koostamise üldnõuetes oli juttu sellest, et koolikroonika sissekanded teeb kooli direktor või tema poolt volitatud isik. See ei tähenda, et kroonikamaterjalide kogumisele ei võiks kaasata õpetajaid ja õpilasi. Paljudes koolides on organiseeritud noorte kodu-uurimisalane tegevus, mis võimaldab siis ka asjahuvilisi ja mõningate eelteadmistega õpilasi kasutada kroonika koostamisel, eelkõige vajalike materjalide kogumisel.

Andmete kogumisel kooli v a r a s e m a tegevuse kohta on mõeldav õpilaste kaasamine tööle, isegi riiklikes arhiivides. See võib toimuda koos õpetajaga, või siis arhiivitöötaja konkreetset juhendamisel, kui selleks saavutatakse eelnev kokkulepe. See oleks suurepäraseks praktikaks ajaloo eriklassi (ka humanitaarklasside) õpilastele.

Kõige enam abi õpilsstelt kodu-uurijatelt võime saada m ä l e s t u s t e k i r j a p a n e k u l (lindistamisel) endistelt õpilastelt, õpetajatelt, koolijuhtidelt. Igal vabariiklikul õpilaste kodu-uurimis-konverentsil oleme kohanud mitmeid selleteemalisi töid (näit. Neeruti kool endiste õpilaste mälestustes").

Esimese ülesandena tuleb välja selgitada, kes praegustest kodukandi inimestest on õppinud vastavas koolis, teisena koostada suunav küsitluskava mälestuste kirjapanekuks ja siis juba astuda ühendusse soovitava isikuga. Milline võiks olla küsitluskava?

KÜSITLUSKAVA

1. Andmete andja ees- ja perekonnanimi, sünniaeg ja -koht, elukoht.
2. Kooli nimetus (ed), asukoht, koolimaja ja ruumide kirjeldus.
3. Millal küsitletav õppis selles koolis, millistes klassides.
4. Koolijuhataja (direktori) ees- ja perekonnanimi, iseloomustavad andmed tema kohta, meeldejäädud vahejuhtumid, hinnang tema tööle.
5. Andmed õpetajate kohta, iseloomustavad andmed, vahejuhtumid, side üldsusega, hinnangud.
6. Millised olid lemmikained, miks?
7. Eriliselt meeldejäädud kaasõpilased, miks? Nende iseloomustus nende edspidine elutee.
8. Meeldejäädud sündmusi koolielust (-ajast), kirjeldada
9. Jne.

Andmete üleskirjutaja (ees- ja perekonnanimi, vanus, elukoht, kuupäev).

Võrreldes saadud mälestuslikke materjale omavahel selgitada nende vastuolulised erinevused, saame teha kokkuvõtted koolist, koolijuhtidest, õpetajatest, õpilastest... Olenedes materjalide rohkusest, võib selle lülitada koolikroonika koosseisu tervikuna või siis lisada kroonikale.

Ühel koolil võib olla kümneid ja kümneid lende. Andmete kogumine ühe konkreetse lennu kohta on jõukohane ülesanne igale 9. -12. klassi õpilasele, kodu-uurijale.

Otepää Keskoolil on aastakümnetepikkuseks traditsiooniks kutsuda kooli lõpuaktusele ka lend, kes lõpetas kooli 25 aastat tagasi (hõbelend) ja 50 aastat tagasi lõpetanud lend (kuldlend). Eelnevalt koostatakse nendest lendudest kodu-uurimistö. Nii näiteks kanti ette 1994.a. vabariiklikul õpilaste

kodu-uurimiskonverentsil Otepää Keskkooli Xa klassi õpilase Käti Kangro poolt kodu-uurimistöö "Otepää Gümnaasiumi 17 lennu (1944.a.) lõpetanute elust ja tegevusest" Taoline töö valmib ankeetküsitluse tulemusena. Millised küsimused oleme ankeedis esitanud:

- 1 Ees- ja perekonnanimi, sünniaasta, Otepää Keskkooli astumise aasta, millises koolis õppisite enne seda?
2. Lemmikõppeained, miks?
3. Kes õpetajatest on eriliselt meelde jäänud, mille poolest?
4. Teie huvialane tegevus koolis ja väljaspool kooli?
5. Õpingud pärast Otepää Keskkooli lõpetamist, omandatud erialad?
6. Teie põhimised töökohad ja ametid?
- 7 Teie praegune huvialane tegevus?
8. Välismaareisid, töötamine ning õppimine välismaal?
9. Perekonnaseis, mitmendat korda abielus, laste ja lastelaste nimed?
10. Millega seostuvad Teie kõige eredamad muljed õpinguaastatest Otepääl?
- 11 Teie soovid ja ettepanekud koolile?

Mälestuste kirjapanekuks kasutage lisalehti, lisage fotosid või dokumente (originaalide või koopiatena).

Koos ankeetvastustega laekub ka mälestuslikke materjale, fotosid, ajaleheväljalõikeid... Nendele on võimalik lisa hankida kooli arhiivist (koolimuuseumist) ja lõpptulemusena kokku saada asjalik ning tänuväärne kodu-uurimistöö. Sellega tutvumine on asjaosalisele lennule alati olnud suureks elamuseks. Peale selle on aga see suurepäraseks kooli kroonikat ilmestavaks lisamaterjaliks.

Õpilastest kodu-uurijate kasutamiseks kooli j o o k s v a (iga-aastase) k r o o n i k a koostamisel on veelgi rohkem võimalusi. Juhendaval õpetajal tuleb selles osas aegsasti ülesanded kätte jagada ja jälgida töö koostamise käiku. Oluline on, et töö baseeruks konkreetsetel faktidel, oleks märgitud nimed, daatumid, kohad. Mõned n ä i d i s t e e m a d:

1. Üks õppenädal N koolis.
2. Aineolümpiaadid N koolis 1994.-95. õppeaastal.
3. Õpilaste omavalitsus N koolis 1994.-95. õppeaastal.
4. N kooli 300. aastapäeva tähistamine 1986. aastal.
5. N kooli välissidemed 1993.-94. õppeaastal.
6. N kooli laulukoorid 1994.a. Üldlaulupidudel Tartus ja Tallinnas.
- 7 1993.-94. õppeaasta kesksemaid spordisündmusi N koolis.
8. Kooli ja vilistlaste sidemetest 1993.-94. õppeaastal.
9. Jne.

Koolikroonika vastutav koostaja saab nendest õpilaste kodu-uurimistöödest vajalikud andmed kanda kroonikasse. Kodu-uurimistöö jääb aga kooli kroonika lisaks vastava õppeaasta osas, millele tehakse ka kroonikas vastav viide.

Need on vaid mõned õpilaste kasutamise võimalused koolikroonika koostamisel. Kõik oleneb aga konkreetsest kohast, olukorrast, inimestest. Selge on vaid üks iga kooli tegevus peab leidma kajastamist korralikult vormistatud koolikroonikas. Sellel on aga hindamatu kultuurilooline väärtus!

Otepää, 19. aprill 1994.

OLEV TOOMET,
peatoimetaja

HERBERT SALU JA TEMA LOOMINGU TUTVUSTUSEKS.

Kirjandusteadlane ja kirjanik Herbert Salu on üks neid välis-eesti kirjanikke, keda praegusel Eestimaal võib-olla mõnevõrra vähem tuntakse. Selle peapõhjuseks on ilmselt asjaolu, et tema ilukirjanduslik looming on suundunud peamiselt meie maa ajaloo radadele. Nüüd aga on kindlasti kätte jõudnud aeg, mil me nii Herbert Salu teadustegevust kui ka tema kirjanduslikku loomingut peaksime järjest enam uurima ja järjest rohkem eesti rahvale tutvustama. Seda alljärgnev kirjatöö ja avaldamisele tulevad katkendid Herbert Salu raamatust "Õnneraha" teha püüavadki. Loodan, et see mingil määral ka õnnestub.

Herbert Salu sündis 15. novembril 1911. aastal Viru-Jaagupi Küti mõisas ja suri 1. oktoobril 1988. aastal südameataki tagajärjel Rootsis Lundi linnas. Tema isa Eduard Sallo töötas Küti mõisas aednikuna. Sama ametit oli Varudil pidanud ka H. Salu vanaisa. Kui H. S. oli kuueaastane, tuli mõisate võõrandamise tõttu lõpp ka aednikutööle mõisas ja koliti isa Eduardi lapsepõlvekoju, mis asus Kunda (Sämisilla) jõe kaldal. Seal oli veel alles ka vanaisa Tiidu ehitatud saun, kus isa Eduard oli üles kasvanud, nüüd aga asus tööle metsavahina. Loomulikult halvenes seetõttu ka pere elujärg.

Herbert Salu meenutab sellest ajast: "Isa raamatariiul seisis kuidagi ühenduses ühe suure pildiga meie seinal. Isa oli noores eas pildistatud aamiga kastmisvett vedamas, siis kui ta Joa mõisas aednikupoisiks oli. Seda Joa mõisa pilti ja raamatariiulit ühendas üks nimi Eduard Vilde. Riiulil leidis Vilde kirjutatud raamatuid ja ka Vilde oli olnud Joa mõisas. Siit siis nähtavasti ka kustumatu hilisemgi huvi Eduard Vilde loomingu vastu.

Kui Herbert Salu oli 12-aastane poiss, suri tema isa Eduard, kolm aastat hiljem ka ema Anna. Täieliku orbumise ajaks oli Herbert läbi käinud neli kohalikku algkooli (Varudi, Pikaristi, Sämi ja Kobala) ning õppis Rakvere õpetajate seminaris. Siitpeale tuli tal eluvõitlusse astuda mitte üksnes enda vaid ka temast üks aasta noorema venna Peebu eest. Talviti Reolas õppimas, suviti tööl Roela saeveskis, vahepeal ka töö vaunilaadijana Tallinna lähedal, kus oli õhtuti võimalik Linna Keskraamatukogusse norra ja itaalia kirjandust lugemas käia nii möödusid töö tähe all seminaripäevad. Mõnevõrra abistasid neid ka sugulased ja head eestkostjad.

Herbert Salu vaimses arenguloos etendasid Rakvere seminari aastad eriti tähtsat osa. 1920-ndail aastail oli Rakvere Õpetajate Seminaride juhatajaks ja õpetajaks silmapaistev eesti pedagoog ning kirjanik Jüri Parijõgi. Tema rohkem noortele mõeldud "Semendivabrik" "Laevapoisi päevilt" "Jaksuküla poisid" eriti aga T. Adamsoniga kahasse kirjutatud kolmeköiteline "Möödunud ajad jutustavad" (selle nootele kohaldatud teose algallikaks oli Hans Kruusi samuti kolmeköiteline "Eesti ajaloo lugemik" 1924-1929) ei jätnud noorele seminaristile Herbert Salule loomulikult oma tugevat mõju avaldamata. Ja võib-olla just siit sai alguse ka Herbert Salu hilisem suundumus eesti ajalooliste romaanide kirjutamise radadele. Hiljem mõjutasid teda samas suunas kindlasti ka rootsi arhiividest tema poolt üles leitud rikkalikud ja senini peaaegu kasutamata seisnud materjalid Eesti XVI-XII sajandi ajaloo kohta.

Rakvere Õpetajate Seminari lõpetas Herbert Salu 1931. aasta kevadel ja sai juba samal sügisel töökoha Viru-Jaagupi Algkoolis. Ise on ta selle kohta öelnud nii: "Jaagupi algkoolis sain õpetajakoha 1931. aasta sügisel, olin siis 19-aastane. Üks ring mu eluteel oli täis, olin jälle tagasi oma sünnikoha Küti külje all, sellest kolm kilomeetrit Rakvere pool.

Viru-Jaagupis õpetas Herbert Salu lapsi kolm aastat, olles vahepeal ühe aasta (1933-34) sõjaväes

sundaega teenimas. Aastatel 1935-1938 töötas ta aga koolijuhatajana Kõnnu Algkoolis. Samal, 1935. aastal asus H.Salu Tartu Ülikoolis ka eesti keelt ja kirjandust õppima. Ülikooli suutis ta magistrikraadiga lõpetada alles 1943. aastal, sest vahepeal ja paralleelselt õppimisega tuli töötada alg- või keskkooli õpetajana Tartus ning Rakveres.

Loomulikult avaldas Herbert Salu kujunemisele nii kirjandusteadlaseks kui ka kirjanikuks tugevat mõju samal ajal Tartu Ülikoolis kirjandust ning muudki õpetanud professor ja kirjanik Gustav Suits. Oma 1964. aastal Turus kaitstud **doktoriväitekirjas "Eduard Vilde ajaloolised romaanid"** eessõnas tänab ta esmajoones just oma akadeemilist õpetajat Gustav Suitsu, kelle käe all Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonnas õppides omandas H.Salu suurepäraselt võrdleva kirjandusteaduse meetodi, mida ta hiljem kõigis oma teadusuuringutes ka väga viljakalt kasutas. Elades juba väljaspool Eesti piire (H.Salu lahkus Eestist 1943, aastal), arendas ta selle meetodi vahedaks relvaks ka ajaloo-alaste materjalide allikakriitilise hindamise seisukohalt lähtudes.

Soov vältida saksa välihalli sinelit viis noore teadlase 1943. aastal Soome, sealt aasta hiljem edasi Rootsi, kus ta lõpetas 1952. aastal veel ka Lundi Ülikooli rahvateaduse litsensiaadi kraadiga. Leiba tuli aga samal ajal teenida Turu Ülikoolis ja stipendiaadina USA -s ning Saksa Liitvabariigis. Õppimise kohta USA Northwestern University s on ta ise öelnud: "Eriti tutvumine Ameerika kirjanduse probleemidega laiendas mu vaatevälja ja näitas mulle, kuidas kirjandusvoolud üle keele- ja rahvuspiiride liikudes ja ühelt maalt teisele ulatudes säilitavad suurtes ulatustes oma põhiolemuse samade teemade ja probleemide käsitluse.

Herbert Salu teadlasettee sai alguse juba kodumaal, kui ta kooliõpetajana ja üliõpilasena käis oma ümbruskonna kirjanduslikes paikades rahvapärimusi ning kirjanduslikke algandmeid kogumas. Nii tegi ta seda ka Koitjärvel A.H.Tammsaare "Tõe ja õiguse" ainestiku kohta, millistest materjalidest hiljem kasvas välja tema ülikooli lõpetamise **magistritöö**. Selleks oli "**Folkloor A.H.Tammsaare loomingus**" Kogutud materjale kasutas H.Salu ka ülikooli kursusetöodes, millistes käsitles eesti kirjanduse ja rahvaluule suhteid Tammsaare ning Underi loomingu kaudu.

Rootsis elades Herbert Salu teadustöö jätkus. Rootsi arhiividest leitud uudsed materjalid eesti XVII XVIII saj kirjasõna kohta andsid aluse kirjutada uurimistöde kogumik "**Eesti vanem kirjandus**" (1953; 2. trükk 1974). Sellele järgnes veel teinegi samalaadne töö 1968.a., nimelt monograafia Fr.Schilleri varasemast tõlkimisest Skandinaaviamaades ning Baltikumis pealkirja "**Seid umschlungen, Millionnen!**" (tõlkes "Emban teid, miljonid") all. Loomulikult ei saa mainimata jätta ka tema doktoriväitekirja "Eduard Vilden historiallisest romaanist" (1964), kus jälgitakse nii kirjaniku loomingulisi eeldusi, triloogia saamislugu, romaanide ühiskondlik-poliitilist tausta kui ka romaanide ajaloolist tagapõhja ja muidugi nende kunstilist tasetki.

Teistest Herbert Salu uurimistöödest andkem siinkohal vaid loetelu: "**Tuul üle mere ja muid lühiuurimusi eesti kirjandusest**" "Vaba Eesti" Stockholm, 1965, 363 lk; "**Kauged rannad ja oma saar**" "Vaba Eesti" Stockholm, 1970, 376 lk; "**Utopia ja futuroloogia. Lühiuurimusi eesti kirjandusest**", autori väljaanne, Lund, 1972, 128 lk; "**Posthobustel Jõhvist Rooma. Esseid kirjandusest**", autori väljaanne, Lund, 1974, 280 lk; valimik "**Valmid**", autori väljaanne, Lund, 1975; "**Porkuni preili. Esseid eesti kirjandusest**" autori väljaanne, Lund, 1978, 201 lk; "**Must lagi on meie toal. Esseid kirjandusest**" autori väljaanne Lund, 1980, 256 lk; "**Kuhu päike ei paista. Ühiskondlikke probleeme Eduard Vilde loomingus**", "Vaba Eesti" & "Eesti Majandusühing Produkt" Stockholm, 1981, 155 lk; "**Kihutav troika. Esseid kirjandusest**" "Vaba Eesti" ja "Eesti Majandusühing Produkt" 1984, 207 lk.

Peale juba ülaltoodud pealkirjades nimetatud kirjanike on Herbert Salu käsitlenud veeli ka O.V.Masingu, Fr.R.Kreutzwaldi, G.Suitsu, Juhan Liivi, Albert Kivikase, samuti baltisaksa kirjanike Kotzebue, Krüdeneri, Panteniuse ja teistegi elu ning loominguga seotud küsimusi. Autor on toonud hilisema kirjanduse csas peamiselt trükiallikate alusel välja senitundmatuid materjale ning uudseid vaatenurki toetus oma analüüsirohkele, osalt omal ajal Eestis peaaegu kättesaamatule sekundaarkirjandusele. Uurija haardeulatuski on olnud üsna lai eri perioodide kirjanike ja kirjanduselu nähtuste kõrval leiavad jälgimist ka kirjandussuhted, mitmesugused mõjud ja kirjandusteoreetilisedki probleemid. See kõik kokku

teadvustab meile, et Herbert Salu näol on meil tegemist avarapilgulise ja kõrge eruditsiooniga kirjandusteadlasega.

Loomulikult nõudis Herbert Salu taoline töö väsimatut istumist raamatukogudes ja arhiivides, korduvaid uurimisreise Soome, Saksa Liitvabariiki, Itaaliasse, Kreekasse ja mujalegi. Samuti pidi ta pidama ulatuslikku kirjavahetust paljude teadusasutustega täiendavate andmete hankimiseks. Peale selle aga töötas H. Salu pikka aega veel ka õppejõuna: oli aastatel 1963-1969 veel ka Tampere Ülikooli dotsent ning seejärel kuni 1978. aastani Lundi Ülikooli Soome-ugri Instituudi uurimisassistent. Võib-olla osalt just oma ülepingelise töö tõttu tabasid teda lisaks eluraskustele noorpõlves analoogsed probleemid ka hilisemas osas. Nii luhtusid tema professorikoha taotlused Soome ülikoolides, sageli tekkisid tema teoste kirjastamisraskused, tugeva jälje jättis liiklusõnnetus oma tagajärgedega, tema perekond lagunes, ta poeg suri üsna noorelt ... Ent kõigest sellest hoolimata järgis ta oma kutsumusi kuni viimaste elupäevadeni.

Peale kapitaalsete uurimustööde ja kogumike, milliste maht on ühe uurija kohta juba isegi ülisuur (kokku üheksa köidet teadustöid) ilmus temalt ometi rida artikleid veel teisteski väljaannetes, koguteostes ning ajakirjanduses. Nii on Herbert Salult ilmunud olulisi kirjandus- ja kultuuriloolisi uurimusi ning jooksvat kriitikat veel näiteks ajakirjades "Kodukolle", "Mana" Sõna" "Tulimuld" ning ajalehtedes, üksikuid uurimusi ka Rootsi, Saksa ja Soome väljaannetes. Esiletõstmist väärib tema kirjutistes sisalduv üldistamisoskus, selge keeletarvitus ja ladus stiil. Tema poolt kirjutatud on hädavajalikuks käsiraamatuks ja teatmeallikaks kõigile meie kirjanduse uurijatele.

Teadustöö kõrval on Herbert Salu andnud omapoolse panuse ka eesti ilukirjanduse eriti eesti ajaloolise romaani arengusse. Kirjaniku enda andmetel kirjeldas tema esimene luuletus udust jõemaastikku, mis oli arvatavasti inspireeritud tema noorusmaast, seetõttu on Aarne Vinkel tema ristinud isegi Sämi jõe laulikuks, nagu kunagi oli ennast esitanud teine Viru-Nigula mees Fr. G. Arvelius (Sembard) Viimase kohta kogus Salu oma lõpuaastail materjale, nähtavasti kavatsusega kirjutada sel teemal oma kuues kultuurilooline romaan. Pole teada, kas autor oli jõudnud ka midagi paberile panna, kui Charon sundis kirjaniku astuma oma paati, et viia teda sünge Styxi teisele kaldale. Eesti vaimumaailmas on see juba teine saatuslik hiljaksjäämine Arveliusega ka väliseesti kirjandusteadlane O. A. Webermann ei lõpetanud (varase surma tõttu) oma uurimust sel teemal (valminud osad ilmusid siiski postuumselt). Teine H. Salu kirjamehete alguse käsitleja Ivar Grünthal aga ütleb nii: "H. Salu nime trükisõnas silmasin esimest korda Tartu vaimu häälekandjas "Tänapäev" mis ilmus O/Ü Noor-Eesti kirjastusel kuukirjana 1935-1940. Salu nimi seisi kaheksarealise luuletuse all, mille pealkirjaks oli "Välgu valgel" Kohtasin seda signatuuri uuesti alles 27 märtsil 1943 "Postimehes" kus seisis Salu artikkel "Rahvaluule M. Underi ballaadides" poetessi 60-nda sünnipäeva puhul. Samal päeval ja sama juubeli puhul olevat ilmunud samalt autorilt kirjutus "Virumaa Teatajas" pealkirjaga "Oli järv ja ääres maja" Ilmselt on asi nõnda, et Herbert Salu ilukirjandusliku tee algus vajab veel uurimist, kuid juba nüüd võib väita, et põhiline osa H. Salu ilukirjanduslikust loomingust ilmus eksiilis elades.

Nagu eespool nägime, kujunes Herbert Salu üheks lemmikautoriks juba lapsepõlves Eduard Vilde. Seetõttu on Vilde teosed olnud üheks kõige enam H. Salu poolt uuritud teadustööde alusmaterjalidest. Ilmselt tekkis tal Vilde ajaloolisi materjale uurides tahtmine ka ise katsetada belletristika, konkreetset just kultuuriloolis-ajaloolise romaani valdkonnas. Nii valmisidki lõpuks viis kultuuriloolist ja ühtlasi ka ajaloolist romaani, kus tegelasteks olid valitud peamiselt need ajaloolised isikud, kelle tegevust ta oli ise varem seoses oma õpingutega ja teadustöödega lähemalt uurinud. Nagu arvab Aarne Vinkel: "Ilmselt äratas H. Salu kui ilukirjaniku huvi ajaloolise teema vastu (ka) etnoloogiastudium, mille käigus ta pidi läbi töötama 10 000 lk. rahvaelu kirjeldusi."

Kokku on Herbert Salu sulest ilmunud viis kultuuriloolis-ajaloolist romaani. Need on järgmised: Ignat(s) Jaagust kirjutatud "**Önneraha**" (1953), Käsü Hansu elu lõpuperioodi käsitlev "**Surmatrummid ja pajupill**" (1954), kunstnik J. Köleri reisi kodukohta kujutav "**Talvepaleest Lubjasaarele**" (1966), hilisema Kadriina pastori Reiner Brockmanni elust ja tema (esimeste) eestikeelsete luuletuste kirjapanekust kõnelev "**Lasnamäe lamburid**" (1978) ja Viru randa pidi kulgenud siiditeest Eestis pajatav "**Siiditee serval**" (1986). Pooleli jäi H. Salul veel autobiograafiline romaan.

Kõige tuntavam on Herbert Salu ajaloo-alaste materjalide rahvateadusliku nurga all käsitlemine tema

esimeses romaanis "ÖNNERAHA" Olulisel kohal on siin mõisa- ja talutööd, peksukaristused, mõisnike ja mõisaametnike vägivald, sealhulgas seksuaalnegi, eestlaste tollast vaimumaailma iseloomustavad rahvauskumuste erijooned ja kujutelmad, kuradiusk ja muudki varasema katolitsismi jäänused. Rootsi aja pehmate poliitiliste oludega on seotud ka eesti talupoegade lootused oma varandusliku, õigusliku majandusliku olukorra paranemisele. Selliseid vaateid jagab osaliselt ka Kambja pastor Andreas Virginius, kes oligi peamine Ignat(s) Jaagu hariduse teele aitaja, tema unistuste õhutaja ning ergutaja.

"Önneraha" kohta kirjutab Ivar Grünthal ka nõnda: "Önneraha" on nagu ruudulisele paberile kirjutatud. Tolleaegse ühiskonna vertikaal viib välja kuningani, kelleks on Karl XI Stockholmi lossis Kolm krooni. Majesteedist aste allpool käis võitlus võimu pärast aadli ja vaimulike vahel. Kaldu vastu aja seina pandud eluredeli alumisel pulgal vireles sunnismaine eesti ja läti pärisrahvas. Kohtadelt algatatud, aga kuninga käsul kinnitatud 17.s. eelviimasel kümnendil alustatud pühakirja tõlkimine eesti ja läti keelde ja B. G. Forseliuse seminari avamine Tartu lähistel, millega rööbiti kulgeb mõisamaade tagastamine, moodustavad "Önneraha" horisontaali.

Kirjaniku ja lugeja seisukohalt on see võnkuv joon silmapiir, kust romaanikujud esile manatakse. Peategelane Ignati Jaak Kavandu külast, kellel EE järgi oli eluaastaid 74. EE teab ka rääkida, et Jaak pärast seminari lõpetamist tegutsenud õpetajana ja kõstrina Rõngus, Otepääl ja oma kodukihielkonnas Kambjas.

Salu on Ignatsi Jaagu elust valinud kaks aastat, 18-st kuni 20-nda eluaastani. Protagonisti [esinäitlejat-O.T.] toetavad nõu ja jõuga Kambja pastor Andreas Virginius koos oma Kieli kõrgkoolis õppinud poja ja seminari juhataja Forseliusega. Antagonistiks [vastaseks O. T.] on Palupera mõisavanem Fersen oma kupja Jürgeni ja opman Raupega.

Armukolmnurga külgedeks on Jaagu kõrval külast eesti soost kaupmehe manu pagenud Säki Imbi ja kupja liiderlik tütar Hülsti Leena. Kummitusliku külje eest hoolitsevad Palupera mõisas kummitav kindral Fersen ja teatud määral ka B. G. Forseliuse isa Johan, Tallinna toomkooli rektor, kelle märkmed eesti maarahva ebausku kommetest trükkis oma nime all kirjamees Boecler 1685. a.

Valges öös lapseõnne sihitavad naised Ristimetsa Jaani allikal on Salu esimeses romaanis rootsi ajast nagu hõõrdpilt tekstisisest kuningapildiga kuldmyndist, õnnerahast, mis maarahva helgema tuleviku pant."

Aarne Vinkel on aga "Önneraha" kohta kirja pannud sellise mõtte: "Muidugi on H. Salu pidanud jälgima romaanikunsti obligatoorseid nõudeid nagu armastusmotiivi rakendamine, kuid tema minevikupilt läheb oluliselt lahku tänapäeva eesti proosa sellest osast, kus ajalooliste isikutega suvaliselt manipuleeritakse, ja seda nii ideelises kui süzeelises plaanis. Sellisena on H. Salu kunst kui kasutada K. J. Petersoni sõnu "kui vaikne ojakene, vulisemas allikasta"

Herbert Salu esimese romaanikaksiku teiseks paariliseks on aasta pärast "Önneraha" trükist ilmunud "**Surmatrummid ja pajupill**" Kui esimese romaani peategelane on Eesti üks varasemaid eestlastest koolmeistreid siis teise peakangelaseks on valitud üks esimesi eestlastest teadaolevatest värsiseppadest, kuulus Põhjasõjaaegse nutulaulu "Oh! Ma vaene Tarto-Liin" autor Käsus Hans. Seetõttu kannab romaan ka alapealkirja "Ülestähendusi Tartust Issanda aastal 1704.

Romaani teljeks on sõja käigus rüüstatud Puhjast Tartusse põgenenud köster Hans Kessi päevaraamat, mida muidugi realselt leitud ei ole. Kuid just see annab paremaid võimalusi peategelase siseelu avamiseks ja raske sõjaolukorra eepiliseks kirjeldamiseks. Sissekanded päevikus algavad 3. jürikuu päevaga ja lõpevad 13. heinakuu päevaga 1704.a. Peale selle on lisatud veel ka epiloog, mis oleks nagu kirja pandud lõikusekuus 1708, sisaldab ka katkendeid Käsus Hansu ülalnimetatud tartumurdelisest luuletusest. Sealtsamast pärineb ka romaani mõte.

Surmatrummide pöörin saadab nii Tartu piiramist venelaste poolt, tema langemist kui ka põletamist-rüüstamist. Pajupilli meloodia aga saadab Emajõel kalasulase ametisse hakanud Hansu ja Soova möldri tütre Madli armastuse lugu. Mõlemad põhiliinid on huvitavad ja usutavad.

Tartu Jaani kiriku pastor Grotjan märkis Käsus Hansu nutulaulu 1714.a. oma koguduse meetrikaraamatusse, kust ta hiljem üles leitigi. Trükist ilmus ta esimest korda balti õpetlase Friedrich Bienemann juniori teose "Die Katastrophe der Stadt Dorpat während der Nordischen Krigen" 1902.a.

Kolmas H. Salu kultuuriloolistest romaanidest "TALVEPALEEST LUBJASAARELE" sai teoks alles

12-aastase ajavahemiku järele (1966). Ka kujutatav ajaperiood on eelmise romaani omast poolteist sajandit hilisem. See on isikulooline romaan meie esimesest suurest maalikunstnikust ja rahvusliku ärkamisaja tegelasest Johann Kölerist. Akadeemikuks saanud ja tsaari õukonda kuuluv eestlasest kunstnik külastab siin oma sünnimaad ja lapsepõlvematku. Tagasivaatena on esitatud tema noorusaastad, rasked õpinguaastad, aga samuti ka tema välisreisid. Veel enne kojuõitmist teevad Kölerit murelikuks ja vihaseks ta sõber Priidiku (Friedrich Russovi) järgmised sõnad: "Sinu ja minu sugulasi tapetakse seaduse nimel, kui nad nõuavad endale algelisemaidki inimõigusi. Püssi- ja kepimehed on kaitsetute talupoegade kallal. Keda ei peksta surnuks, see tehakse eluaegseks sandiks ning saadetakse Siberisse." Masendus ning viletsus, õigusetus ning ülekohtus, mida Köler sellelgi reisil Eestimaaale taaskogeb, ajendabki peategelast veelgi kindlamalt liituma rahvusliku liikumisega, et üha rohkem aidata oma maad ja rahvast. Pärast konspiratiivseid koduretki olevat J. Köler oma kirjas Jakob Hurdale vana-aasta õhtust 1864 kirjutanud muu hulgas ka järgmise ülestähenduse: "Ajalookitjutuse tähtsamaiks ülesandeks on rahva vaimu äratamine.

Pärast Köleri-romaaniga naaseb Herbert Salu taas rootsi aega oma viimase romaanipaariga "LASNAMÄE LAMBURID" ja "SIIDITEE SERVAL" Mõlemad on kirjutatud taas mina-jutustusena ja käsitlevad väga lühidalt öeldes, esimeste eestikeelsete ilmalike laulude (juhuluule) kirjapanija Reiner Brockmanni, tema sõbra saksa barokklüürniku Paul Flemingi, diplomaadist saksa reisikirjaniku Adam Öelenschläger-Oleariuse ning teistegi nendega toona lähemalt seotud isikute elukäike ja tegevust. Et romaanid on kirjutatud pärast vastavateemaliste uurimuste katuse alla saamist, siis on mõlemas H. Salu poolt kirja pandud romaanis üsna palju kasutatud ka tema uurimuslikke materjale.

Reiner Brockmann, esimeste eestikeelsete ilmalike laulude kirjutaja ja kirikulaulude tõlkija, tuli Tallinna 25-aastase noormehena. Ta oli õppinud usuteadust Hamburgi ja Rostocki ülikoolides. Rootsi kuninga Gustav II Adolphi käsul sai temast 1634. aastal neli aastat varem asutatud Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professor. Järgmise aasta alguses jõudis Tallinna sadamasse purjekas, mille pardal oli ka Holstein-Gottorpi hertsogi poolt Moskvasse ja Pärsiasse ärisidemeid sõlmima saadetud delegatsioon. Saatkonda kuulusid teiste seas ka luuletaja Paul Fleming ja diplomaat Adam Öelenschläger-Olearius.

Fleming ja Brockmann, kes olid peaaegu üheeaalised, said kiiresti sõpradeks ja asutasid koos mõnede teistegi mõttekaaslastega Tallinnasse luuleseltsi "Schäfergesellschafti" kus kohe ka aktiivne tegevus algas. Eeskujul oli selleks võetud ilmselt Leipzigit. Oma kuuendas esseedekogus "Porkuni preili" mis ilmus raamatuga "Lasnamäe lamburid" samal aastal (mõlemad 1978), kirjutab Herbert Salu nii: "Tallinna lamburiselts pidas koosolekuid vabas looduses "röömsatel neemedel" maitstes sinki, härjakeelt, hispaania veini ja põletatud viina. Jalutati Kopli rannal, Pirita kloostrivaremeil või kohtuti kella viie paiku Lasnamäe kõrtsis" Enamvähem nõndasamuti on asju kirjanduslikult kujutatud ka romaanis.

Samas veidi edasi nendib H. Salu: "Brockmanni luule hiilgeaeg näib olevat lõppenud tema kolimisega Virumaale Kadrinasse 1639, säilinud luuletused pärinevad aastast 1637-39" Just Flemingi Tallinna tuleku aastal oli Brockmann naitunud kaupmees Temmese tütre Dorotheaga. Samal aastal, kui Brockmann oma naisega kolis Kadrina kirikumõisas (tollal oli sellel paigal nimeks saksakeelne Tristfer), käis ka Fleming viimast korda Tallinnas kaupmees Niehuseni tüdruku Elsabetti kosimas. Tagasiteel Saksamaale uppus Fleming merelainetes.

Pärast Kadrinasse kolimist õhutab proua Doora, nagu teda lühemalt kutsuti, oma meest Reiner Brockmanni taas sulge luuletamiseks kätte võtma, kuid nähtavasti ei saa sellest enam asja. Küllap puudus vastav olustik, seltskond ja kuulajaskondki. Uute laulude kirjutajat pastor Brockmannist enam ei ole. Kuid tema sissekandest mälestustevihikusse kujuneb Herbert Salu viimane minevikuromaan "SIIDITEE SERVAL" Ka see kirjatöö on esitatud pastor Brockmanni minajutustuse vormis. Kuna selle raamatu tutvustus seondub Ivar Grünthalil väga huvitavalt teistegi H. Salu ja teiste poolt kirjutatud teostega, siis jatkan edasises pikema tsitaadiga Grünthalilt.

"Brockmanni eelkäija Tristvere kirikumõisas, eestikeelse protestantliku kirjanduse rajaja Heinrick Stahl on memuaaris käibel Hinrik Eisenina. Pastor Brockmann ja tema lähemad ametivennad, Nikolaus Bogge Rakveres ja Mikael Sartorius Haljalas, siluvad ja täiendavad uute tõlgetega Stahli lauluraamatut. Selle teine trükk ilmus alles 1656, sisaldades üle paarikümne vahepeal surnud Brockmanni tõlget.

Viru randa pidi kulgenud siiditee serv on ka kord varem meie jutupauna ulatunud. Mälgu romaanis

"Surnud majad" näitab Varjuküla sepp Sebald Urgose Hainile hinnalist kangast, mis pärsia kaupadega laaditud laevalt "Püha Johannes" Toolse rannarüütlite pihku juhtunud. Siidilaev "Fortuna" avarii Suursaare all lõpeb õnnelikult Kunda rannas. Ekspeditsiooni juht Otto Brüggemann on Kunda-Malla mõisavanem Mülleri onu.

Mõisniku seitsmest tütrest leiavad kaks innukamat merehädaliste eest hoolitsejat, Maria Filip Crusenstiernis ja Katariina sekretär Oleariuses oma tulevased.

Siiditeeliste seiklusil Lähis-Idas ei ole ainult täitematerjali tähendus. Hingekarjase arvates on libe, külm ja hinnaline siidriie kuradi näputöö, mille abil põrguvürst õrnemat sugu oma võrku meelitab. Kallist kangast tuuakse Kundast ka kirikumõisa, kus sellest katet jätkub nii proua Doorale, kui ka pastoripaari hoolealusele, nõia tütar Tiiule. Ometi on Tiiu tasane ja karske neiu, kes kadunud memme tagant rahvatarkust õppinud ja pärast orbumist tohterdab külarahvast. Siiditeeliste eestipoolseks vastasmängijaks on õilis röövel Itikas oma kolme tütrega. Itikas on Robin Hoodi järglane.

Salu on omal ajal võrrelnud Järve ja Vilde ühistöö vilja Vallimäe neitsit Vilde hiljem loodud õilsameelsete naiskujudega, nagu Huntaugu Miina, Leena Paju ja Kiisa Elts ajalooliste romaanide triloogias ja on osutanud prototüübina Florence Nightigale'i. Ka Tiiul on hell süda ja tahet aidata. Tiiu peigmeheks saab Tristverre abiõpetajaks võetud Peeter Koch, Saksamaal tudeerides vähe libedale läinud noormees. Brockmann paneb Peetri ja tema siidis pruudi Tiiu paari Tristvere altari ees. Ka papimõisa sulane Kaarel ja tema väljavalitu Madli saavad teineteise valesüüdistusele vaatamata.

Aga on ka naise, kelle ots on õnnetu. Nagu Vene-Liivi sõja ajal Viitna kloostris nunnadel, Itika Kaanjärve uppunud tütardel või Kongla Annel, kes Pada mõisa keldrist tiritakse tuleriidale. Nõidade massiline põletamine Rootsi emamaal 17.s. heitis punast kuma ka meretagustele provintsidele. Sellest oli juba juttu "Õnnerahas" ja "Siiditee serval" hüpatas saatan Ullat, Haljala õpetaja prouat.

Brockmannil on suur kogudus teenida. Tema kannul ratsutavad kirjanik ja tema lugejad läbi rootsiaegse Lääne- ja Loode Virumaa. Pastori meelispaigad on Viitna kloostrivaremed ja Ilumäe kabel. Seda Kadriina abikirikut Palmse vallas olevat ehtinud vabatalupoegade vapid. Nende hulgas võib-olla ka Vahakoorma Andrese oma, kes oli Liblika maade isand ja Loobu jõeäärne mölder kellega tema saksa soost hingekarjane suhtleb meelsamini kui ümbruskonna ennast täis mõisavanematega.

Eespool toodud pika tsitaadi kohta tahaksin ütelda vaid järgmist. Ma ei saa olla sajaprotsendiliselt nõus sellega, et autor on otsinud omavahelisi tingimatuid seoseid kõigis H. Salu käsitletud teostes kujutatud "heade neidude" prototüüpide vahel. Tegelikult on nad nii Vildel kui Salul kujutatud ju üsnagi omanäoliselt. Leidub ju häid inimesi, sealhulgas ka häid tütarlapsi igalpool ning alati. Muidu kaoks rahvaste hulgast headus sootumaks ära.

Eesti lugejatele on Herbert Salu looming kuni siiani üsna vähe tuntud. Tema nimi ei ole ulatunud senini ka mitte ühtegi Eestis välja antud teatmeteosesse. Ei kodu- ega väliseestlastegi hulgas ole kirjandusteaduslik esseistika olnud eriti populaarne. Kodumaistesse teatmeteostesse jõudmine aga võtab aega. Alles 1971 aastal sai H. Salu ka väliseestlaste poolt asutatud Eesti Kultuurikoondise auhinna. Herbert Salu pühendus meie ja ka teiste maade kirjandusajaloo uurimisele. Tema sellealane elutöö kujunes koguni väga ulatuslikuks ja kaalukaks. Ise ütles ta selle kohta nii: "On ehk ka minu päeva jagu tööd (kokku 20) tehtud" (1983). Tegelikult oli H. Salul ilmunud 18 eri raamatut, kordustrukid lisaks. Ta on oma kutsumusele ligi poole sajandi jooksul truuks jäänud ja andnud silmapaistva panuse nii eesti kirjandusteaduse arendamisel kui ka meie kultuuriloolis-ajaloolise romaani väljakujundamisel. Meie ülesanne on Herbert Salu töö tuua kogu eesti rahvani.

Siiski tahaksin veel enne, kui me Herbert Salu loomingut konkreetse tutvustamise juurde läheme, tuua meie kodumaiste lugejateni ka selle vähese, *mida Herbert Salu oma loominguviisi kohta ise ütelnud on.*

Herbert Salul on kirjanduslik looming raske töö, pingutav tegevusvõitlus ajapuudusega ja majanduslike tõketega. Kodumaa minevikku ja tolleaegset kultuurielu kirjeldades ei või palju loota jumalikule inspiratsioonile, tuleb tutvust teha arhivaalidega ja kirjandusega. Vahemaa idee tekkimisest raamatuni on Salul mõnikord, ajapuudusel ja muudelgi põhjustel, olnud õige pikk.

Ise on Herbert Salu oma kirjandusloomingu viisi kohta avaldanud mõtteid kolm aastat enne oma surma 1985.a. ajakirja "Tulimuld" neljandas numbris. Tooksin needki mõtted siinkohal täielikult ära.

"Kuivõrd lugudel inspiratsiooni ootamisest vaiba all (Enno) või mädanevate õuntega täidetud toas (Schiller) on tõepõhja, jäägu otsustamata. Küll aga tean omadest kogemustest, et kirjanduslik looming, nagu kõik vaimne töö, on Sisyphose tegevus. [Kreeka mütoloogias Korintose kuningas või asutaja, ühe müüditeisendi kohaselt Odysseuse isa. S. võitis vargaosavuse võistlustel Autolykose, sest põletas veistele, keda see varastas, enne märgid sõrgadele. Ta aheldas surma ega naasnud enam allmaailma, kust oli kavalusega saanud loa tulla lorraks maa peale. S. kui suurpettur pidi viimaks oma tegusid allmaailmas lunastama sellega, et veeretab ülesmäge rasket kaljupanka, mis mäetipust igakord jälle alla veeres. Piltliku väljendina tähendabki Sisyphose töö ränka, aga mõttetut tööd. O. T.] veeretada rasket kivimürakat ülesmäge. Samuti olen nõus taani kirjaniku Elsa Grassi arvamusega, et kirjanik oma töö juures sarnaneb ühe käega mehega, kes tormi ajal parandab kanamaja - torm on selle ümber lükanud ja kanad laiali ajanud. Kahe käega elujõuline mees ei hakka kanamajaga jändama ega ka romaane või luuletusi kirjutama, tal on tulutoovamatki tegevust.

Teose idee tekkimine ja sellele vormi andmine eeldab vaba ning muretut aega. Endale vaba aja soetamine ei ole kõigil lihtne, igapäevane leib võtab inimestelt lõviosa.

Mõningad eeldused peavad kirjutamishetkel olema täidetud, et saada rahuldavat teksti, visandada uut. Korrigeerimine või visandi ümberkirjutamine on hoopis vähenõudlikum töö. Peab olema rahulik ümbrus, sellepärast kirjutatakse ma varahommikul, kui naabrid pole veel ärkanud. Peab olema kerge riietus, liigne soojus on inspiratsiooni vaenlane. Kes- ja Lõuna-Euroopa paraja temperatuuriga ning suurest turistide tunglusest juhtumisi säästunud suvituspaigad, milledega minul on kahjuks küll äärmiselt vähe olnud võimalust sidemeid luua, on jällegi suurepärased inspiratsiooni pesitsuspaigad. Mulle meenuvad suvised hommikud väikese kohver-kirjutusmasinaga üksikute mändide all Lõuna-Austria mäejalamil, isegi varahommikul Hispaania treppidel Roomas. Jõukad riigid pakuvad oma kirjanikele lahkekäeliselt reisistipendiume, et kirjameeste vaimu virgutada. Suvemajake rahulikus paigas looduse rüpes peaks olema igal kirjanikul.

Enamiku oma töödest olen kirjutanud paljajalu, mis suurendab mõnutunnet, ehk vanemat fraseoloogiat tarvitades kutsub esile inspiratsiooni. Endastmõistetavalt peab tervislik seisund olema hea, ka hea ilmastik mõjub soodustavalt. Oluline tähtsus on kirjutusmasinal. Korralik kerge käiguga kirjutusmasin on inspiratsiooni parim abiline, kui mitte lausa selle väljameelitaja.

Esimesed katsed oma mõtisklustele kirjas vormi anda tegin koolipõlves, kui tuli igapäevast leiba teenida tõrvapõletajana, palgiparvetajana või vagunilaadijana; siis olid inspiratsiooniajad väga piiratud. Ka hilisemas elus olen kogenud, et vahemaa idee tekkimisest valmis raamatuni on pikk just vaba aja puudumise tõttu.

Aastal 1944 Rootsi saabunud, hakkas mind huvitama meie rootsiaegne (17-nda sajandi) kirjavara. Arhiivides ja raamatukogudes leidsin materjali, mida ükski eestlane varem polnud puudutanud. Aastal 1949 avaldasin ühes Soome ajakirjas artikli meie 17-nda sajandi kirjameestest, mul oli esitada hulk seni tundmatut materjali. Professor Lauri Kettunen saatis mulle kirja ja ergutas jätkama, konstateeris, et ma olin probleemidele heitnud hoopis uut valgust.

Järgnenud 30 aasta jooksul olen pidevalt materjali kogunud meie 17-nda sajandi kultuuriloo ning meie kultuurielu esimese eksplosiooni õitsengu kohta. Olen kirjutanud sellest rea esseesid ja kolm ajaloolist romaani. Kui pikk on vahemaa idee tekkimise ja raamatu ilmumise vahel, sellest esitan näitena "Lasnamäe lamburid" (Lund 1978). Hulk aastaid tagasi lamasin suvisel pärastlõunal Villachi lähedal Lõuna-Austrias oma selle suve tavalisel puhkepaigal metsaveerel, kus teerada läks alla suplemispaika ja eemal valendas Mittegskogeli, sealse kõrgeima mäe lumine tipp. Mul oli kaasas raamat, lugesin soojas päikesepaistes lamades. Kui raamatu kõrvale panin, kerkis mul jälle mõttesse meie vilgas kultuurielu Tallinnas 1630-ndail aastail, kui loodi esimesed eestikeelsed luuletused, kui käima pandi esimene gümnaasium, kui Tartus rajati ülikool.

Skitseerisin kaasasoleva raamatu kaanele romaani kavandi esimeste eestikeelsete luuletuste kirjutajatest ja nende kaasajast. See oli 26. juunil 1966 kella kolme paiku pärastlõunal, nagu näen märkmetest raamatukaanel. Läks kasteist aastat, kui romaan ilmus; pool materjalist on veel kasutamata.

Ma ei võinud kirjeldada elu Tallinnas 1630-ndail aastail "lakke vaadates" Ajastu kultuurilooga tutvumiseks pidin peale Lundi raamatukogude külastama arhiive, muuseumi ja raamatukogusid

Stockholmis, Helsingis, Göttingenis, Marburgis, Kopenhaagenis ja Lüübekis.

Nädal aega töötada Stockholmi või Helsingi arhiivides ja raamatukogudes autori elupaigast Lundist sõites maksab 5000-7000 rootsi krooni, Marburgis või Koblenzis 10 000-12 000. Kõigis neis olen korduvalt uurinud oma kirjandusliku loometöö vajaduste pärast.

Enamiku oma töödest olen kirjutanud hommikutundidel kella nelja ja kaheksa vahel harjumus õpingutest, kui vabad silmapilgud tuli näpistada uneajast enne minekut igapäevase leiva teenimisele. Siis oli vaim värske ja naabrid polnud veel alustanud oma kärarikkaid askeldusi.

Lund, 28.jaan.1980"

KASUTATUD ALLIKAD:

1. Gr ün t h a l, I v a r, "HERBERT SALU JA EESTI AJALOOLINE ROMAAN." "Tulimuld", Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri, 1987, nr.1, XXXVIII aastakäik. Toimetaja: Bernhard Kangro, Lund, Sweden, lk. 3-9.
2. K a n g r o, B e r n a r d, "EESTI KIRJAKUULUTAJA EKSIILIS" Biblio- ja biograafiline teatmik aastaist 1944-1986. Kirjanduse lugu andmetes, arvudes ja piltides. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, Sweden, 1989, lk.39-40, 107, 155.
3. S a l u H e r b e r t, [ENDAST] "Tulimuld" 1985, nr.4, lk.178-180.
4. S a l u, H e r b e r t, "ÖNNERAHA", Roman Rootsia ajast,"Orto", Ortoprint, Toronto, 1953, 270 lk.
5. T e d e r, E r i k "HERBERT SALU KIRJANDUSTEADLANE JA ROMAANIKIRJANIK" "Kodumaa" 20.XI 1991, nr. 46.
6. V i n k e l A a r n e "HERBERT SALU LAHKUMISEL" "Kirjanduse jaosmaa 88", Aasta kirjandussündmused, uusi teoseid, auhinnasaajaid, kroonikat. Kolmeteistkümnes aastakäik. Koostanud Endel Mallene, "Eesti Raamat" Tallinn, 1988, lk.92-97.

Põlvas, mai-juuni 1994

HERBERT SALU

ÖNNERAHA

TARTU

(Peatükk romaanist)

Endises kirikumõisas lauldi valjusti eestikeelset laulu:

Ning oleks ilm täis kuradeid
Kes tahaksid meid neelda:
Ep karda meie kedagi!

Laul kõlas mitmekümnest suust. Enamasti seisid siin kirikuriietes lapseohtu noored poisid, aga tagumistes ridades kõlas ka madalaid mehehäälid ja liikus habemikke suid. Hämar ruum pikkade puupinkidega, nende ees hulk eesti poisse hallides vammustes, takustes ja ka villastes pükstes, nahkpasteldes ja tohkviiskudes. Tervete pühapäevariiete kõrval leidis ka kulunud ja narmendavaid tööülikondi, paikadega põlveotstes ja küünarnukkide kohal. Siin oli kahe-kolmeteistkümneaastasi

suviseid karja- ja äkkepoisse, aga nende kõrval tugevaid noori mehi, kes olid mihkclipäevani käinud hommikust õhtuni härjapaari järel mõisaväljadel. Leidus paar kubjastki, kes olid sundijakepi maha pannud ja tahtnud noorte teovaimudega samaväärseks saada. Eesti kool Tartus oli alanud. See, millest hiljuti veel pilgates ja mõnitades kõneldi, sai teoks. Eesti noored kogunesid Papimõisa, tühjaks jäänud õpetajamajasse. Keegi ei suutnud neid takistada. Nüüd laulsid nad oma võidulaulu usuisa Lutheri enda sõnadega. Kuradeid oli maailm tulvil täis. Need varitsesid mõisaväljadel, need juhtisid sundija rooska vorpe lööma poiste turjadele ja nägudele, kes kõnelesid koolist ja töid raamatuid oma suitsutaredesse. Põrguvaim laotas umbusku külades ja levitas laimukõnesid. Aga ometi leidus tugevam temast, kes kooris raudriide ta seljast ja tegi ta võimetuks.

Ruumi valgustas kaks klaasist ruutudega akent. Aga valgust ei leidunud väljaski palju sel sombasel mihklikuu lõpupäeval. Taevas oli üleni pilves, põllud ja heinamaad mustendasid tuhmilt, teed uppusid poris, udutas peent vihma. Sellepärast polnud puhtas suitsuta õpetajamajas eriti valge. Akende klaasruutudel ega põrandalaudadel ei mängelnud ainsatki päikesekiirt. Vihm ainult peksis vastu klaasi ja eemal paistsid tuules painduvad raagus puud. Nende taga lainetas tuhmilt tohutu vesi - Emajõgi käis üle kallaste. Teisest aknast paistsid läbi halli vihma Tartu müürid ja tornid.

Pinkide ees asetses väike ristjalgadega laud. Selle kõrval laulis poistega kaasa härra Forselius oma tugeva häälega. Ka temal olid hallid lihtsad riided nagu mõnel talupoisil, mitte õpetaja mustkuub valge kraega, mitte ka aadlimehe sametine pikk-kuub pitsidega ja paeltega. Härra Forselius ei erinenud palju milleski pinkide vahel seisvatest sulasmeestest ja teopoistest teda võis koguni arvata nooremate hulka nendest. Mitmed teopoistest olid temast kasvult pikemad, vanemate meeste näod olid üleni habemes, kuna aga härra Forseliuse habemeta põsed punasid noorelt. Mitmed mehed olid temast aastateltki vanemad. Kuid õpetaja tumedate silmede vaade, mis peatus kord ühel, kord teisel õpilasel, uuris neid läbitungivalt. Ta näol oli tõsine ilme, nagu seisaks ta kantslis ja vaataks sealt oma koguduse peale alla. Pikad tumedad juuksed rippusid tal õlgadeni samal viisil kui Kambja kirikisandal. Nii laulis ta koos teopoistega ja karjastega, nagu seisaksid nad kõik kirikus jumalaorjusel päisel argipäeval. Siin oli niisama hea seista ja laulda nagu kirikuski, see polnudki nagu elutuba: ei suitsu silmi vesistamas, ei kanu üleval partel lendlemas, ei põrsaid rõhkimas seinapinkide all.

Kui laul lõppes, avas härra Forselius paksu valgete kaantega raamatu ja luges palve. Selles kõneldi kirjasõnast, mis on inimese jalale lambiks. Pimedal ööl ei leia teekäija rada, kui ta läheb läbi tundmatu metsa kaugel lõunamaal. Röövloomad varitsevad teda, maod roomavad rohu sees jalgraja ääres. Aga siis seob teekäija väikese lambi oma jala külge. Maod ja kiskjad taganevad tule eest, leek valgustab teed. Rändaja võib kartmatult edasi minna. Niisamuti valgustab kirjasõna inimese teed, sest meie ümber valitseb lõpmatu pimedus kui kuristik, kurjus, kavalus ja põrguvürsti kõik teenrid varitsevad selles läbitungimatus pimeduses. Suureks õnneks on aga kirjasõna sellel, kes oskab lugeda. Raamat laotab valgust enda ümber ja juhatab teed.

Õpetaja lõpetas palve ja ta pilk rändas mõtlikult üle poiste ridade.

Härra Forselius jutustas siis, kuidas ta juba varemgi mitmete eesti poistele on raamatulugemist õpetanud. Oma isakodus Eestimaal tegi ta algust. Poiste hoolikas ja kiire edasijõudmine julgustas teda praegusele suurele ettevõttele. Miks ei peaks siingi kõik niisamuti edenema? Tartu külje all kogunevad nad nüüd, see linn on Liivimaal juba kaua olnud koolide ja õpetatud rahva linn. Miks ei võiks see paik saada ka eesti maarahva hariduse keskuseks? Nüüd tulevadki maarahva noored Liivimaa lähedastest ja kaugetest kihelkondadest, tulevad Eestimaa randadest ja Saaremaalt. Igaüks toob kaasa oma kodumurde ja oma isiklikud mured, aga kõik saavad üksteisest aru, sest eesti ja liivi maarahvas niisamuti kui ka saarlased -- kõik nad on ju kui üks rahvas. Nüüd panevad nad ühise jõuga käed külge millelegi senitundmatule -- alustavad koolitööd.

Päevast päeva ja aastast aastasse on Liivimaa, Eestimaa ja Saaremaa noored seni kogunenud mõisapõldudel, mõisa heinamaadel ja viljarehtedes. See oli nende ainus kool, seal õppisid nad vanemate käest tööd ja elutarkust. Nad kandsid aialatte ja vedasid palgikoormaid, hoidsid vikatilütt ja sirbipead. Seda on tehtud aastasadu ja praegugi öeldakse, et eesti noored pole muuks üldse

võimelised. Nad kõlbavad ainult töölooma kõrvale põllul. -- Aga mis ütlete teie ise? küsis õpetaja. Ja ta vastas: -- Meie tulime siia kokku teises usus. Alustame kuninga enda käsul tööd vaimupõllul, sest et see meie käes peab õnnestuma ja õnnestub. Hakkame õppima raamatulugemist, laulmist ja kirjutamist, kõiki neid töid, mida juba ammu tehakse siin maal saksa koolides. Nüüd on teie kohus näidata, et see niisamuti edeneb ka eestlaste käes, siis jäävad laimujutud valeks. Kui meie töö vilja kannab, siis oskavad väheste aastate pärast kõik noored inimesed Liivi-, Eesti- ja Saaremaal raamatut lugeda. See on praegu uskumatu, aga ometi täiesti võimalik.

-- Kuningas pakub teile kõrget hinda sellele tööle ergutades, kõneles härra Forselius. -- Ta annab teile prii kooli, saate toidu kroonu magasinist, teil pole vaja midagi maksta õpetuse eest. Niisugust kooli pole saksa ega rootsi lastel, ei Tartus ega kusagil mujal. Aga veel enam töötab kuninglik majesteet neile, kes on hoolsad ja jõuavad nii kaugele, et suudavad hakata teisi eesti noori õpetama. Neile annab kuningas vabaduse! Saate vabadeks inimesteks, nagu teised, kes käivad saksa või rootsi koolides. Pääsete mõisateost, võite minna elama mujale ilma, et mõis teid takistaks. Kõikidesse kihelkondadesse Liivi-, Eesti- ja Saaremaal laseb kuningas ehitada koolimajad. Rahvas alustab uut ajajärku oma ajaloos. Teie sammute ees teenäitajatena.

Kuulajad seisid vaikselt oma hallides kuubedes. Lapseohtu noored karja- ja äkkepoisid ei saanud vist paljustki aru, mis õpetaja ütles. Nende virilad näod jäid ükskõikseks ja loiuks. Härra Forselius kõneles maakeelt küll puhtalt ja selgelt nagu eestlane, aga tema mõtted olid lastele võõrad. Kuid vanemad mehed, kes seisid tagumistes ridades, kuulasid õpetaja sõnu põlevatel silmadel. Nad ohkasid nagu kirikus, kui hingekarjane häält tõstab, ja mõnigi oleks vist heitnud rinnale ristimärgi, kui nad praegu poleks seisnud koolitoas, kus pole altarit ega räästooli. Mõnede silmades läikisid pisarad.

Ignati Jaak seisis keskmises reas. Ta ulatus nägema üle eesseisjate peade, ta jälgis õpetaja näoilmet ja selle silmade läiget. Jaagul oli seljas tuliuus lambavillane kuub, niisamuti paksud talvepüksid olid uued. Ignati perenaine valmistas need kiiresti enne ta tulekut. Pastlad lõikas Jaak ise värskest parknahast, õmbles ninad ja kannad hoolikalt, torkis täkkedki äärtesse korralikult ühesuurused. Ta tundis praegugi, kui pehme on nendega seista koolitua puhtal laudpõrandal, nagu seisaksid metsa all samblal. Pastlad olid alles ilusad koorepruuni värvi, sest ta pole käinud nendega poristel teedel. Paeladki, kahekeermelised linased nõõrid, püsisid valged nagu ta nad kodus punus. Elu Tartus algas nagu pühapäev, pühapäevariietuses ja pühapäevases kirikumeeleolus.

Ignati Jaagule tundus, et tänane päev on palju enamgi kui tavaline nädalapüha, nagu millegi suure ja tähtsa algus ta elus. Ta jälgis härra Forseliuse iga sõna, selle näoilmet ja suu liikumist, elas kaasa selle julgustavale häälekõlale. Härra Forselius kõneles niisama sütitavalt kui nood kaks talumeest Kambja kirikuvärvavas, kes varakevadel olid käinud Stokholmis. Just need kaks meest kerkisid praegu ta silmade ette. Talumehed ei rääkinud küll palju, aga see, mis nad ütlesid, ajas mehe käärima kui kange viin. Talurahvas saab vabaks! tõendasid nad. Ka härra Forselius käib Stokholmis maarahva asju ajamas, tema ütleb niisama: teie saate vabaks! Ka Ignati Jaak seisab siin nende ridades, kellel juba vabamehe põli käehaarde ulatuses.

*

Suvistel abivaimudel lõppes mõisatöö mihkripäevaks, aga õpilasi kogunes Papimõisa koolimajasse juurde ka veel kaua pärast mihklit. Kauged ja halvad teed takistasid mitmeid õigeks ajaks kohale ilmumast. Saabus neid veel Kolga rannast Eestimaalt, kaugelt Väike-Maarja metsadest ja Läänemaa rabade tagant. Kõigile anti kätte uus katekismus, mille härra Forselius ise oli Riias lasknud trükkida. Nad asusid samale tööle, milles teistel juba väikesi kogemusi. Poisid õppisid palumist, laulsid kirikulaule, kirjutasid tähti pehmesse tahukivisse, harjutasid koguni raamatuköitmist ja saksa keelt. Kõik hakkas neile pikapeale ikka enam ja enam meeldima.

Mõnikord laskis härra Foreslius poistel endil jutustada, kus asub kellegi kodukoht ja kuidas nad sealt tulid. Kui kauge maa tagant ja missugustest paikadest läbi. Mõned kõnelesid, kuidas nad kodus koos vanematega merel kalu püüdnud, teised jutustasid suurtest metsadest ja rabadest, kus

võib hulkuda päeva otsa, enne kui teise serva välja jõuab. Nad rääkisid erinevaid naljakaid murrakuid. Kõige enam oli aga poisse Tartu ümbruskonna kihelkondadest, kus tee linna polnud liiga kauge. Mõnikord jutustas härra Forselius kaugetest võorastest maadest, mis asuvad merede taga -- Saksamaast, kus ta ise oli koolis käinud, Rootsist ja Soomemaast. Teinekord kõneles ta poistele venelaste hirmutegudest Liivimaal sõdade ajal, niisamuti nagu seda vanemad inimesed külas jutustasid -- linnade ja külade rüüstamisest, inimeste tapmisest. Härra Forselius luges niisuguseid asju vanadest raamatutest, sellepärast võis ta kõnelda veel palju kauem tagasi juhtunud lugudest kui seda teadsid kõige vanemad inimesed külades. Nii oli juhtunud Liivi- ja Eestimaal aastasade jooksul -- ikka on tulnud moskvalane aeg- ajalt maale, teinud puhta töö. Põletanud majad maatasa, tapnud nende elanikud või ajanud neid loomakarjadena Venemaale orjadeks. Ja niisama kurjalt kui moskvalane on maad laastanud veel katku- ja näljaajad.

Kõige enam tööd tõi poistele aga raamatulugemine. Palvesõnade ja ristiusu-peatükkide väljaveerimine raamatu lehekülgedelt ei olnud esialgu kerge, paljudele valmistas see suurt raskust. Teised aga, kes palumist ja raamatulugemist õppinud juba kodukohtades, teadsid tõendada, et vanade raamatute keel olnud hoopis raskem kui uues katekismuses. Härra Forselius kõneles lohutavalt, et varsti saavad nad ka uue lauluraamatu, mis on trükitud lihtsamas maakeeles. Veel muidki kooliraamatuid on oodata, just praegu on Kambja õpetaja poeg neid Riias trükkimas. Ignati Jaak ja teised Kambja poisid tunnevad hästi noorhärri Adriani, tema on juba sügisest saadik nende kallal töös. Kuigi tal on ainult üks töövõimeline käsi, töötab ta seda kohusetruumalt.

Noorhärri Adrian? mõtles Ignati Jaak. Jah, ta tundis teda ju hästi. Noorhärri õpetas teda ju mitmel pühapäeval kirjutamises ja raamatulugemises. Tema oli ka see, kes Ignati Peedule veel viimasel otsal peale käis ja ka Jaaku ennast Tartu tulekuks tagant õhutas. Aga -- noorhärri Adrian oli ka üks nendest, kes temalt võtsid Säki Imbi! Kurat võttis noore naise kaudu Adrian Verginiuse parema käe. Kas ka Imbi oli kuradist? Kas pidi ka Jaak oma paremast käest ilma jääma? Seda ta ei teadnud, kuid Säki Imbist pidi ta mõtlema iga päev ka siin Papimõisa koolimajas. Nüüd oled sa vaba, nüüd ei takista sind miski Tartu minemast! ütles Kambja kirikisanda poeg. -- Jaak käib nüüd Tartu eesti koolis, aga ta sooviks olla ka Paluperal või Kavandul, kui seal oleks Säki Imbi.

*

Kurb on, et paljud head mõtted tulevad liiga hilja. Mõndagi vajalikku läbi tegemata, mõndagi tarvilikku ütlemata õigel ajal. Ja siis peabki see jääma, sest nende tegude või sõnade aeg on möödas. Jäävad ainult vaevaks südamele.

Jaagule tuli meelde, kuidas Säki Imbi teda kord suvel kiigele kutsus. Heinaajal, ühel laupäevaõhtul pärast jaanipäeva. Jaak tuli mõisatöölt ja oli väsinud, pidi pühapäeval minema varahommikul Ignati rahvaga oma metsaheinamaad niitma. Kui ta sellest kõneles tüdrukuga külatänavas -- Imbi vist ootas teda seal, mida muud oli tal parajasti külasse asja -- siis küsis tüdruk nagu kurvalt:

-- Kas sa siis väheks ajakski ei taha tulla?

Jaak oli surmani väsinud, vedas laupäeval üksinda kokku mitme kuhja heinad. Kogu nädal läbi räheldud varasest koidutunnist poole ööni. Ta ütles:

-- Lähme parem mõni teine kord, milleks just täna?

Nüüd teeks Jaak teisiti. Veaks ta kuhjasaade kas või mitu nädalat järgemööda, ta läheks ikkagi. Läheks kas või mitme miili taha kiigele. Olgugi uneaeg lühike, valutagu pihasooneid ja olgu käedjalad tuimad -- ikka läheks ta. Hoopis teisiti kõneleks ta ka Säki Imbiga, tal oleks koguni palju rääkida. Päriks, mida tüdruk on teinud kogu pika nädala. Ta jutustaks temale, mis juhtus mõisas, mida Raupe teinud, mida ta vahepeal Imbist mõtelnud. Ütleks ehk sedagi, et millegi pärast on Imbi tal sagedasti mõttes, et näeb öösiti teda uneski. Aga siis jäid need sõnad ütlemata ja kiigele minemata. Jäidki, sest juba rukkilõikuse algul ta kadus. Nüüd ei tea keegi temast.

-- Sa vist ei hooli minust palju, ütles tüdruk tol õhtul Kavandu külatänavas, enne kui nad läksid. Need sõnas torgivad okastena veel praegugi. Aga seekord tegi Jaak südame kõvaks, sest ta pidas

oist magamist tähtsamaks. Nüüd jätaks ta magamise magamata, läheks heinaniitu ennemini unisena ja roidununa, kui et tõrguks Säki Imbi seltsis Palu teekonnast. Nad kiiguksid kõrtsi taga, Jaak seisaks püsti kiigeleual, hoiaks kõrvapuudest kõvasti kinni ja annaks aina põlvedega ja kehaga kiigele hoogu. Imbi istuks laual tema jalgade vastas. Nii on nad kiikunud palju kordi. Torupillid põravad, murul käib tants. Mida kõrgemale kiik käib, seda vaiksemaks jääb tüdruk, ta klammerdub ainult tugevasti tugipuude külge Jaagu jalgade vastas. Ta hoiab kramplikult. Jaak lisab aina hoogu, kuigi on väsinud päevasest heinatööst. Niipalju painduvad ta kanged liikmed ikka, et ta kiigutab Säki Imbit. Palu võllakiigel. Igakord kui nad laskuvad allapoole, nõtkutab Jaak põlvi, sirutab end, kui tõusevad üles. Ikka kõrgemale ja kõrgemale käib kiik. Nüüd enam ei kilka Imbi, ta on täiesti vaikne ja liikumatu, ta kardab. Jaak ei lisa enam hoogu. Nad peatuvad, Imbi astub maha.

Aga midagi sellist pole enam. Ainult Jaagu mõtted kipuvad tolele kiigele. Säki Imbist ei tea keegi midagi. Mõtted kipuvad ainult rändama olematute asjadega ja olematute inimestega.

*

Pühapäeviti käisid Papimõisa koolipoisid linna Jaani kirikus eesti jumalateenistustel, kus kõneles lombak, kuid sooja südamega õpetaja. Pärast kirikut võisid poisid linnas liikuda omal käel, nad võisid tulla siia ka mõnikord argipäeviti vabal ajal. Siin avanes maapoisile sootuks uus maailm. Hulguti turuplatsil ja poodide vahel, uuriti linnamüüre ja kindlustusi. Nüüd võis voli pärast vahtida ja silmitseda kõiki neid toredaid maju, mida oli imeteldud varem juhuslikkudel linnaskäikudel isa või teiste töömeeste seltsis.

Turuplatsi piirasid kõige suuremad ja kõrgemad majad, mõned koguni kahekordsed. Siin seisis apteekri maja ja kaalukoda -- mõlemad kahekordsed, kahe rea klaasakendega. Niisugustes elavad inimesed lausa teiste peade kohal, kõnnivad ja istuvad just samas, kus alumisel korralgi teised elavad. Härra Waltri maja oli kõigist toredam -- kahekordne, aga peale selle veel katuse all väikesed aknad, nagu kolmas kord lastele või kes teab kellele. Katusealused aknad olid igatahes väiksemad kui allkorral. Terve rida madalaid poemaju seisis turuplatsi ümber reas, kus päeval mampslid ja ka maamehed edasi-tagasi sagisid.

Siinsamas turuplatsi juures, järgmisel tänavanurgal asus Piinatorn. See oli linna kõige õudsem paik, kus pimedas möödaminek pani kõige julgemagi võbisema. Mõnikord võis siin kuulda vangide summutatud kisa nagu maa alt. Siin peeti ahelatega kinni kurje inimesi -- tarku, lausujaid ja röövleid. Mõnikord põletati neid tuliste tangidega ja venitati piinapinkidel nende liikmeid, kui nad ei tahtnud oma süütegusid üles tunnistada. Mõnikord läksid poisid üles kõrgele Toomemäele. Ühtegi puud ega pöösast ei kasvanud siin, pealegi küündis mägi kõrgele üle linnamajade katuste. Siit võis vaadata kaugemale Raadi, Papimõisa või Kambja poole, kus metsad ja künkad sinasid. Emajõgi käis kui määratu sinine kangas loogeldes läbi luhtade, eraldas aguli linnamüüri taga teisele poole. Nende vastas Kaagimäe all punas kõrge punane liivakivi-kallas kui järsk sein, sealt läks maantee Tallinna poole. Poistele meeldis Toomemäel veel kolada lagunevate kirikuvaremete vahel, siin kive loopida ja peitu mängida.

Südalinnas aga levis vastik latriinide lõhn, mille lõppemist polnud loota enne lume tulekut. Tänapäeval pidi ka hoolikalt ette vaatama, et ei satu vastamisi sõjakate linnapoistega või aadlihärrastega, kes kerge käega tupest mõõga tõmbasid. Meelsamini läksid Papimõisa poisid Saksa Väravast välja, üle puusilla agulisse ehk Venekülasse, sest siin elas maarahvas. Neid polnud vaja karta, võis mõnedega kõnelda sõna mõnusat juttugi ja uudiseid pärida. Siin arenes tutvus agulipoiste ja Papimõisa eesti koolipoiste vahel.

*

Mõnel laupäeval läksid linna ümbruskonna poisid koju. Ka Ignati Jaak kõndis oma kaks ja pool miili Kavandule rõõmsa meelega, sest kojuigatsus hakkas tedagi vaevama. Kodune suitsutare tundus nüüd küll hoopis madalam ja kodune aganaleib igemetele hoopis teravam, kuid Jaak ei

suutnud neist siiski kaua eemal olla.

Ühel laupäeva õhtul sai Jaak Palupera teomeeste küüdile. Mehed käisid mõisa viljavooriga linnas ja võtsid tagasiteel ka Jaagu sõidule. Nad sundisid hobuseid taga, sest õhtuks oli opman Raupe voorilistele lubanud kannu õlut ja suutäie viina Palu kõrtsis, kui ainult tulevad aegsasti ega jää linna asjata jorutama. Nüüd tõttasid mehed suurt maanteed pidi Palu poole, ka Kavandu teovaimud. Poolvägisi viidi kaasa isegi Jaak, sest ta saab sealt oma küla meestega tagasi, otse koduvärvasse.

Lõpuks peatus linnavor Palu kõrtsitoa ees, kus hobuseid lasilate ees seisis juba ennegi. Seest kostis lõbus torupilli jörin.

Külma ilmaga oli hea tulihoone katuse alla astuda. Kuid siin oli rahvast paksult koos. Vastik õlle- ja viinaleitsak löi juba uksele vastu. Laane Mihkel õiendas leti taga ja seletas valjusti ühele ärisõbrale õlut mõttes. Hämarias toas konutasid mehed õllekannude ja viinakruuside taga, peerg kiilus pilakus. Ahju kõrval toristas pillimees kõrtsiliste melust ja jorutusest üle. Seina ääres heintes norskas paar väsinud teekäijat, kasukad rindadel. Kilgid ahju taga lasksid sekka oma heledat sirinat, soojas ruumis tulid nad isegi oma urgastest lagedale ringi lendama. Neid vopsas tulijatele näkku juba uksele, neid õngitseti käratsedes õllekannudest.

Jaak leidis eest kaks tuttavat Kavandu meest -- Ante Meus ja Säki Laur istusid laua taga, õllekannud ees. Jaak läks nende juurde ja tervitas. Mehed tundsid suurt rõõmu, et ka Ignati noorsaks võtab kätte ja tuleb linnast neid vaatama. Ei pane isegi paljuku Laane Mihkli poole sisse astuda. Mehed rüüpasid kannudest ja soetasid kolmanda nõu Jaagulegi. Mis norutada laupäevaõhtul kodus, ütlesid nad. Pole seal midagi ootamas, et nii väga tõtata. Meus kinnitas, et tal nüüd Laurist hea kaaslane saanud. Ka tema oskab juba lugu pidada Laane Mihkli jookidest, istub siin laupäeviti juba mehe kombel hilisööni. Laur ise vabandas end Jaagu ees. Kui kõik kipub minema tagurpidi, kaotad talu ja peavarju, kaotad tütre majast, mis siis enam! Otsi veel viinatoobis meeelahutust.

Jaak mõistis neid mõlemaid. Kuid siis pidi ta jutustama neile koolielust ja pajatama Tartu uudiseid. Meestel oli küsimusi palju. Mida räägitakse linnas talurahva asjadest? Kas hakatakse sakste käest maid võtma? Millal saab Palupera kuningamõisaks? Millal meie kõik kuninga talupoegadeks?

Neile küsimustele ei teadnud Jaak paremini vastata kui nad ise. Kuigi ta elas linna serval, et võis iga päev minna kas või kelle juurde tahes linnas ja küsida kõiksuguseid asju, ei teadnud Jaak palju. Ta pole kordagi käinud selle eesti kaupmehe juures, kes Laurile aitas kirja kirjutada. Õpetaja ei räägi ka palju niisugustest asjadest, neil on koolis oma tööd. Aga ehk ta talve poole kuuleb üht-teist, küll ta siis ka Kavandul jutustab. Tulevad paremad teed, et juba reega sõitma pääseb ja mõisavoriid tihenevad, küllap siis Jaak tuleb Kavandule ka sagedamini.

Siis jutustasid mehed Jaagule Kavandu rahvast. Ignatil elatakse endist viisi, vana Peedu on haiglane. Viljasaak on kõigil hea, rehed annavad palju välja nii mõisas kui ka külas. Hülsti Jürgen hakkab endale uut tare ehitama, pidas suured kiviveotalgud, talvel veab palgid välja. Leenu loodab kosilastele, mõtleb neid vist uues lossis paremini kinni saavat. Peigu omadel varsti varrud oodata. Vana Karja-Tõnu silmanägemine jäänud vastu talve veelgi viletsamaks, ei tea kas tulevaks suveks saabki enam vanainimesest Kavandul karjaskäijat.

Kas Laur pole midagi kuulnud tütrest?

Jah, noorem tütar Mari on küll kodumail, aina kasvab iga päevaga. Ei teinud hundid talle suurt viga midagi. Mõned kriimud ainult jäävad kaelale ja jalgadele, teised paranesid välja. Aga Imbist ei tea midagi. Keegi ei oska arvata, kuhu tema küll kadus. Kui nii pika aja jooksul endast elumärki ei anna, ega ta siis vist küll elusate kirjas ole. See teebki Lauri südame rahutuks, sellepärast ta tänagi õhtul Laane Mihkli katuse all meeelahutust otsib.

Laur hakkas opman Raupet sajatama. Aga kui hundist räägid, siis ta tuleb. Ulrich Raupe astus kõrtsiuksest sisse, karvases hundinahka kasukas, nahkmüts peas. Voorimehed matsutasid mõnuldud suid ja jäid rahutult ootama. Opman pidas Mihkliga leti ees aru, siis hakkas kõrtsmik voorilistele nende õllekanne välja mõõtma. Raupe vaatas pealt, et keegi ei tuleks pettusega enam

teise kannu järele.

Selle piduliku toimingu ajal astus kõrtsiuksest sisse kaks meest -- üks kõhetu, punase kräsuhabemega ja teine pikk, tugeva jõumehekehaga, rebasemüts silmadel. Nad vaatasid silmapilgu letil toimuvat jagamist. Siis läks rebasemütsiga mees tagasi, lubades hobuse heinakotti kohendada. Punase habemega mees aga haaras tühja õllekannu ja asus õllesappa vooriliste vahele.

-- Kes see võiks olla? päris Ante Meus. -- Võõras mees, ega see ole Palupera teovaimude seast?

Laur silmitses teravalt ja kostis siis sosinal:

-- Kas see pole mitte üks Ivaste meestest, kelle Raupe talust välja kihutas? Üks minu saatusekaaslane? Ma arvan, et on tema. See elab nüüd Abjas.

-- Kes sina kurat oled? käratses Raupe võõrale leti ees. -- Siin jagan mina õlut, iga hulgas ärgu end siia toppigu!

-- Kõrtsmik jagab õlut, vastas punase habemega mees rahulikult. -- Sinuga pole mul midagi pistmist.

Sõnagi lausumata haaras Raupe mehe rinnust kinni, raputas teda ja tõukas ta kolinal laudade vahele. Aga teine ei lasknud end sellest heidutada. Kui mees opmani haardest vabanes, tõstis ta tühja õllekannu ja virutas sellega Raupele vastu rindu. Ise trügis ta kiiresti ukse poole.

Tõusis segadus. Raupe tõmbas tupest mõõga ja tormas mehele karjudes järele, ergutas teisigi kõrtsilisi mõrtsukat kinni võtma. Võõras lipsas uksest välja, opman temale rüsinjal järele.

Kubjas Hülst, kes oma isandale truult järele rühkis, jõudis vaevalt lävele, kui üks tema järel kinni prantsatas. See ei avanenud Hülsti Jürgeni ega ka Laane Mihkli enda kangutuse peale. Kes kurivaim seal kinni hoiab? Mõni uudishimulik läks ligi, kuid selgus, et uksele on väljast puu taha pandud.

-- Mis sinna nii trügida! rahustas Säki Laur. Tema ja paljud teised jäid rahulikult oma õllekannude juurde.

Väljas kostis karjumist ja nagu appihüüdeid.

-- Juba nüüd opman sai selle võllaroa rinnust uuesti kinni, naersid mehed leti ümber.

Aga Laane Mihkel tähendas terava kuulamise peale:

-- See on ju opmani-isanda hääl. Ta hüüab appi, kas te ei kuule? Kas uksest välja ei pääse? Ruttu, ruttu! Opmani-isand hüüab appi!

Üks oli kinni ega andnud järele.

-- Mis te hullu tempu teete, rahustas Säki Laur.

-- Teie tahate kõrtsi ust maha lükata! Kust siis laupäevaõhtuti sisse-välja käite?

Kära läks valjemaks nii sees kui ka väljas. Üks lükati sagaratelt maha, ka väljast vastu pandud teivas murdus. Mehed tõttasid hädalistele appi, Hülsti Jürgen ja Laane Mihkel ees.

Varsti kandsid nad sisse porises hundikasukas verise näoga mehe. See oigas ja vandus samas soiguva häälega tulist kurja. Ulrich Raupe oli väljas põrganud endast tugevama vaenlase vastu.

*

Ühel päeval sai Papimõisa kool käsu väljaminekuks valmistuda. Veneküla taga Kaagimäel tuli surmamõistetute hukkamine. Raehärrad pidasid tarvilikuks ja õpetlikuks, et kogu linn jälgiks seaduse vastu eksijate nuhtlemist ja et ka Tartu koolilapsed sel viisil õpiksid varakult hindama õiglust ja korda. Lisaks saksa koolile kutsuti nüüd kohale ka Papimõisa talupoisid.

Nad läksid härra Forseliuse saatel linna, siis Saksa värava juures üle silla, läbi Veneküla üles mäekallakule. Üks teeharu pöördus Tallinna, teine Narva poole. Teelahkmel seisis kaak, silmus juba valmis seatud ja rahvas tungles tiheda sõõrina seal ümber. Kogu linn oli kohal, nii vanad kui ka lapsed, keegi ei tahtnud ilma jääda maksuta vaatamängust. Ka talupoisid trügisid rahvamurrus ligemale.

Varsti toodi kohale kurjategija aukuvajunud silmadega kõhetu mees, nagu üleni punaka habeme varjus. Peksuarmid ta silmade all ja paljal lagipeal tunnistasid, et ta on Piinatornis juba mõndagi üle elanud. Süüaluse käed olid seljale kokku seotud, ta riided narmendasid. Timukas rebis

mehe hõlmapidi rahvamurrust läbi ja jäi temaga seisma kaagi all. Eesti õpetaja pidas surmaminejale maakeelse hingepalve, sest kurjategija oli eestlane. Mees oli peksnud opmanit, oma seatud ülemat, ja ähvardanud selle elu võtta. Nüüd oma surmatunnil kahetses ta seda tegu kibedasti ja lootis, et viimse kohtu ees süü andestatakse.

Ignati Jaak silmitses süüaluse punases habemes nägu, talle tundus see kuidagi tuttav. Kas ehk linnas turul nähtud? Või kohanud teedel liikudes?

Siis kuulis ta enda ees kahte meest kurjategijast kõnelevat. Üks päris teiselt, kes niisugune võllaroog võiks küll olla.

-- Üks Abja talupoeg, vastas teine. -- Talupojad lähevad nüüd ju häbematuks.

-- Mida see siis tegi?

-- Peksis opmani vaeseomaks. Läks pealegi võõra sundija kallale -- Palupera mõisa opmani elu võtma. Kaks meest tulid võõraste paika veretööle, aga näe -- nüüd omad vitsad peksavad. Üks mõrtsukatest on see siin, teine sai põgenema. Aga küll seegi ükskord metsast kinni püütakse.

Siis Raupe pärast! oli Ignati Jaagul selge. Jah, ta nägi ju niisugust punase habemega meest kord Palu kõrtsis. Veel teine võõras mees oil tema seltsis. Sama mees jooksis siis kõrtsiuksest välja, kui Raupe talle palja mõõgaga järele tormas. Nüüd on siis asi niikaugel.

Timukas seadis mehe pingile seisma ja viskas talle silmuse kaela. Siis lõi ta pingi mehe jalgade alt. Habemiku suust kajatas läbilõikav röögatus ja siis tume korin. Silmus tõmbus ümber ta peene kaela pingule, venitas ta pea kõrgele. Mehe jalad sibasid armetult õhus, ta keha tõmbles. Rahva pilkehüüete ja naeru saatel kõlkus abitu kogu surmakrampides. Mõõdaminejad, Tallinna või Narva poolt linna saabujad seisatasid, rahvast kogunes ikka lisaks. Kõik tundsid meelehead kurjategija surmaheitlust vaadates. Rövedaid pilkesõnu kõlas maakeeles, aga ka saksa rahvusest linnakodanikud hõikasid valjusti.

Ignati Jaak nägi inimese tapmist esimest korda. Kui süüdlase keha nõõri otsas krampides vabises, tundis Jaak, et midagi nagu nõõris ka tema enda kõri. Ta poetus rahva seas tahapoole, veri valgus ta näost ja silmade ees virvendas. Külmajudinad käisid üle selja, ka ta oma keha tõmbles. Ta hiilis vargsi võllapaigast eemale.

Öösel koolimajas õlgedel lamadeski ei saanud ta seda õudset pilti silmade eest. Punases habemes peksuarmiline nägu, kõhetu inimkogu seljale seotud kätega rippus nagu koolimaja laeski tema magamisaseme kohal. Jaagu uni oli rahutu, miski soonis kaela ümber, miski mattis hingamist. Äkki polnudki enam kurjategijat kaagiplatsil nõõri otsas, Jaak kõndis koguni Kavandul. Ta käis Hülsti liimade järele harvade kasetüvede all ojaäärses mätastikus. Aga siis sahisest pöösastes, sealt kargas välja hunt-- rohelised silmad kilasid, lõuad laiuli peas. Hunt! hunt! karjus Jaak ja jooksis kõigest hingest. Leivakott peksis vastu sääri ja soonis kaelas. Maa oli mätlik, ta komistas ja kukkus, jalad takerdusid kotinõõrile ja sinikavartes. Tõusis ja jooksis jälle. Vaatas tagasi ja nägi -- ta kannul polnudki õige hunt, vaid Hülsti Leenu. Sel oli küll hundinahk seljas, aga see ei varjanud täiesti ta jämedaid jalgu ega paksu keret, ka hundi nägu oli Hülsti Leenu nägu. Jaak põgenes kupja tütre eest, selle rohelised silmad põlesid kui tuled ja ta valged hambad helendasid. Kuid sealsamas hüppas põõsa tagant välja opman Raupe. Ratsapiits vihises ja tabas ta nägu. Appi! appi! karjus Jaak ja jooksis. Aga mida kiiremini ta püüdis joosta, seda valusamini nõõris kaelakott, see oli tohutult raske. Perenaine ei pannudki hommikul leiba kaasa, mis seal nii hirmsasti peaks nõõrima? Jaak tõstis märsilaka üles: märsist vaatas talle vastu kurjategija pea -- punaka habemega, armiline, sügavate silmaaukudega pea. Silmus oli selle juba keha küljest eraldanud. sellega jooksis Jaak, see oli raske kui tina.

Jaak silmitses verist pead jubedustundega. Mida enam ta teda vaatas, seda valusamini soonis kaelkott, ta oli lämbumas. Kuid sealsamas selgus talle, märsist vaatab talle vastu tema enda verine pea. Opman Raupe naerab põõsa taga ja laksutab piitsa. Jaak jookseb. Hunt on juba temast ette jõudnud, lamab mätta kõrval ja varitseb teda, silmad hiilgavad kui tulised sõed. Jaak jookseb, aga ei jõua kuhugi, ta jalad on nagu kinni seotud. Ta kukub.

Kuid siis ärkas Ignati Jaak Papimõisa koolimaja õlgedel, üleni higine. Teda tallas luupainaja.

/Romaani "Õnneraha" kaks viimast peatükki ilmuvad järgmises numbris./

MEERI SäRE,
"Vanemuise" kunstnik,
Tartu Mänguasjumuuseumi asutaja.

NORRA REISIST

Kogu Norra reisil nähtu-kuuldu tuli mahutada kümne päeva, 1994 aasta 18. - 28. augusti sisse. Kõigi püüd oli napist ajast ja napist rahakotist hoolimata võtta kõikjalt, mis võtta andis: pildid, lõhnad, hääled, meeoleolud mällu! Mis oli jäädvustatav fotoaparaati, see sinna. Mõni kivi mägedest, oksaraag, mõni juurtega taimgi toodi kilekotis Eestimaale. Oma pildirikkuses tõeliselt kaunid turismiteatmikud tegid tühjeneva toidukoti reisi lõpuks vaat et veel raskemaks kui algul. Kahju ainult, et meil ei olnud grupis ainsatki videomeest.

Selle reisi organiseeris B. G. Forseliuse Selts. Marsruut oli Tartu-Tallinn- Helsingi- Turu- Stockholm-Oslo-Morgedal-Stavanger-Bergen-Lillehammer-Hamar-Oslo-Stockholm-Turu-Helsingi- Tallinn-Tartu um. 4000 km. On päris üllatav, et nii pika ja rasketel mägitel sõidu vältel ei juhtunud ühtegi viperust, ei ühtki kummi purunemist, ei õnnetusi inimestega. Paari õigest teest möödasõitu ja siis kitsal teel pika bussi ümberpööramisega toimetulekut sai võtta vaid täiendava seiklusena. Ei olnud ka üldkuuldavaks saanud virisemisi ega nääklemisi, kuigi võib öelda, et "isikkooseis" oli mitmepalgeline. Kaasa sõitis nii üsna eakaid, paremas keskeas ja nooruses inimesi kui ka kaks last, minu lapselaps Kadi-Liis -11a ja bussijuhi tütar Lenneli -7a.

Grupi juht, hing ja giid oli Madis Linnamägi ning tänu temale jõudis meie buss (olime algselt kahe bussiga, millede teed küll palju ei kattunud) kindla plaani järgi ja saadetuna asjatundlikust informatsioonist nii mõndagi kohta, kuhu pealiskaudsemal juhtimisel poleks jõudnud.

Ärasõidul Turust sai nautida päikese loojangut Ahvenamaa saarestikus ja hommikul vara uudistada Stockholmi lähedasi kaljusaari ja saarekesi. Kahjuks oli hommik hall ja udune. Juba Stockholmi saabumisel algas tihe programm. Stockholmis jõudsimel poole päevaga läbi käia kuningalossi juurest, kõndida vanalinna tänavatel. Käisime Eesti Majas, vaatasime seestpoolt ja ajasime juttu ühe lahke daamiga. Käisime ka Eesti kooli juures. Sõitsime kuulsasse Vaasa muuseumi, kus merepõhjast ülestõstetud, restaureeritud ja rekonstrueeritud 17. sajandi purjelaevale on ümber ehitatud suur muuseumihoone mitmel tasandil galeriidega, nii et laeva on võimalik vaadelda nii alt- kui pealtpoolt. Kõrvale on puust ehitatud ja ka puust meestega mehitatud laeva kajuti ja mitmete ruumide täpsed koopiad ja seal saab sees käia ja koos puumehega ühe pingi peal istuda. Vaasa muuseumis hankisin teavet Stockholmi mänguasjumuuseumi kohta, et tagasituleku vabal poolpäeval seal ära jõuaks käia. Mu eesmärk peale Norramaa olid just mänguasjade- ja rahvakunstimuuseumid.

Linnas kõndisime mööda kohast, kus mõrvati Olof Palme ja käisime ka tema haulal sealsamas lähedaloleva kiriku aias.

Omaette elamus oli veel juhuslikult teele jääva Etioopia õigeusu kiriku külastamine, kus käis parajasti jumalateenistus. Kirik oli väike, seal oli parkümmend mustanahalist pikkades valgetes rüüdes, mõnel naisel nägu kaetud. Pidime kingad jalast ära võtma. Kuulasime vastastikust laulmist ja laulvas toonis rääkimist. Eesseisval mehel hoiti pea kohal suurt musta vihmavarju. Tema kõrval seisis vanem naine, kes ka mingit osa etendas. Teatraalne elamus!

Esimese laagriöö veetsime veel Rootsi pinnal kena järve ääres. Tuli jälle õppida telki üles panema peale umbes 25 aastast (minul) vaheaega. Aga laagris ei jäeta kedagi hätta ja peagi oli telk püsti.

Esimene koht Norra pinnal, kus peatusime, oli Oslo. Kuna ilm oli vihmane ja väga udune, ei olnud mõtet minna Holmenkollenile, sest polnud mingit nähtavust. Aga skulptor G. Vigelandi park koos hiiglaslike ja arvukate skulptuuridega sai pladisevas vihmases ennastsalgavalt üle vaadatud. Samuti "Kon-Tiki" ja "Ra" muuseum. Siiski lubas vihm meil vaadata Oslo raekoda ja kuningalossi. Paistab, et kuningalossid on kokku leppinud ja suveti end remondivõrkudesse mässinud.

Õhtuks jõudsime Morgedali Lääne-Telemarkis, ka esimesse kämpingusse Norra pinnal. Morgedali on kuulsaks teinud Sondre Nordheim, keda nimetatakse moodsa suusaspordi isaks. Tema leiutas kaasaegsed suusasidemed, mis võimaldavad teha kõike seda, mida näeme hüppemägedel ja slaalomiradadel.

Pole vist paremat maad suusaspordi harrastamiseks kui Norra. Siiski on nii mõnigi eestlane (peale olümpialaste) seal suusad alla saanud ja ei ole häbisse jäänud.

Praegu aga -- augustikuus -- muidugi suusahooaega polnud, kuid lund saime meiegi näha ja katsuda.

Mulle tundus esialgu ja hiljem aina enam, et Norra koosneb veest ja kivist. Inimesele on see karm loodus jätnud üsna vähe eluruumi. Kahtlemata on ta inimest vorminud oma näo järgi. Vilets ei ole siin ilmselt vastu pidanud. Tuli olla visa ja töökas. Ja siiski elada peaaegu nälja piiril, kui looduse tujukus väheseigi saagi hävitas või tormine meri koos võrkudega ka mehed võttis. Ega muidu pole norra kirjandusest lugeda, kuidas tihti tuli puukoort leiva sisse jahvatada, et kuidagi vaevu üle talve elada.

Mäed, mäed, fjordid, järved, jõed. Ei saa aru, kus lõpeb fjord ja kus on jõgi või järv. Kõik on pikad, kitsad, surutud mäeahelike vahele. Tuleb maitsta vett: kui on soolane, on fjord, kui mage, siis jõgi või järv.

Lõputute mägede külgedelt kohisevad alla kosed, mitmesaja meetri pikkused, mõnel vaheosas otselangust 50-60-70 meetrit joana. Vahel ühineb kaks koske all üheks. Mõnes kohas saab veejoa all seista. See on eriline tunne.

Meie reis oligi mõeldud peamiselt loodusega tutvumiseks. Morgedalist järgmine sihtpunkt oli Stavanger. Pärast kahte vihmast päeva nägime jälle päikest. Ja peale selle - olime tõusnud Lõuna- Norra platoole. Vaatasime Norra Heddali kirikut, Norra kõige suuremat puukirikut aastast 1200. Järgmisel päeval nägime veel vana talu Rygnestadis, kus nüüd on küll muuseum. Vana elumaja on aastast 1350. Nii vanade hoonete säilimine on seletatav sellega, et puit immutati tõrvaga.

Mitmes kohas nägime vanu aitu, mis on jäetud uute hoonete kõrvale. Nad on väikesed, tõstetud maast lahti kividele, kahekorruselised. Ülemine osa on alumisest laiem rõdu tõttu, mis aita ümbritseb. Ühes vahepeatuses meelitasid lapsed bussi juurde kitsekarja. Paistab, et kitsed olid harjunud peost nosimist saama. Igatahes läks nii mõnigi kodunt kaasavõetud saiasuutäis kitserahvale. Üks agar kitselaps ronis bussi kõrge trepist koguni üles.

Enne Stavangerit käisime veel Lysefjordi vaatamas. Sõitsime vaid väikese osa teest, mis laskub fantastilise siksakina alla fjordi äärde. Selle tee aerofotot on näha igas seda paika tutvustavas teatmeteoses. Juba meie sõit vaid osal teel tõi mõnele soovi bussist väljuda ja jalgsi edasi minna. Aga alla fjordile julgesime vaadata üle kaljuserva vaid kõhuli asendis.

Selle öö ööbisime üsna karmis kohas mägede vahel kitsukesel teeserval enne tõusu mäkke. See oli vist esimene "metsikult" ööbimine. Muidu olime ikka kämpingutes, kus oli soe vesi pesemiseks, duss (raha eest), veeklosetid, pesupesemisruumid. Osa kämpinguid oli tuusiku hinna sees, mõnes kohas maksime inimese pealt (10 NOK-i) või telgi pealt (40 NOK-i). Kes soovis soojemalt ja mugavamalt ööbida, võis saada hüti. See oli 200 NOK-i, aga sinna võis endid sisse laduda niipalju, kui 4 magamiskohta ja põrand vastu võtsid. Selles metsikus laagrikohas oli vesi ikkagi olemas: madal puhtaveeline mägijõgi tee kõrval. Vesi oli kõikjal väga puhas, võis hirmuta potti toiduveeks panna. Oli vihmane, hämarduv, jahe õhtu. Omapärane, huvitav, isegi imelik oli näha pilvetükke rippumas mäetippudest madalamal. Oli olemas täielik võimalus pilve sisse minna.

Stavanger on võluv oma heledate puumajade, punaste katuste ja kaunite aedadega. Aga Stavanger on ka naftalinn. Nägime eemalt naftapuurtorni. Üks selline puurtorn kujutab endast kolossaalset terasehitist-karkassi, mis seisab mitmel jämedal mere põhja rajatud terasjalal ja koosneb eri tasandidel dekkidest - helikopteridekk, tootmisdekk, elamisdekk ja võibolla veel enamgi. Töö seal ei ole

meelakkumine, vahetus on 14 päeva järjest. Seetõttu on loodud meestele väga head olmetingimused ja toit on suurepärane.

Tänu nafta leidmisele Norra territoriaalvetest on Norra viimase 30-40 aastaga saanud rikkaks ja vist ei ole enam näljahäda karta. Puhas, ilma igasuguste suitsupilvedeta on see maa tänu hüdroelektrijaamadele, mis varustavad kogu eluks tarvilikku keskkonda (loomulikult küte) üliodava elektrienergiaga. Nägime hiiglasuuri betoonist ja kividest laotud tamme, mis koguvad mägijõgede veed suurtesse veehoidlatesse, kust see suunatakse elektrijaamade turbiinidele.

Peale nafta ja veerikkuse annavad Norra kaunid mäed inimesele ka kolmandat rikkust mitmesuguseid maake tsinki, hõbedat jne. Leidub palju erinevaid mineraale, poolvääriske, millest killuke norra rahuskivi thuliiti on nüüd minulgi ketiga kaelas. Thuliit tuleb sõnast "thule" põhi, nii et põhjakivi. See on roosakaspunane, tihti kirju, ilus mineraal.

Kui Norra mäed, mis ulatuvad 2500 meetrit üle merepinna, on kõrgel üsna paljad, uhutud tuultest ja lumest ja vihmast, siis allpool on metsa üsna palju. Vanasti ehitati kõik puidust, nii kirikud kui ka kuningalossid. Alles keskaeg ja ristiusu sissetoomine loob aluse kiviehitistele kirikutena. Metsaraie järskudel mäenõlvadel on omaette kunsttükk. Huvitav oli vaadata metsatüüpide vaheldumist kõrguse suunas. Järsku olid kuused kadunud, jäid ainult lehtpuud - kõverad vaevased kased. Nende lehed olid meie tikrilehtede suurus. Siis kadusid ka kased. Jäid põlvkõrgune hallikate peente lehtedega pajuvõsa ja kanarbik. Kanarbik õitses. See oli kaunis: helehall kivi, roosakaslilla kanarbik ja hallikasrohelistes pajupuhmakedes. Kanarbik tundus olevat ka madalam ja kuidagi tihedam kui Eestis. Pajulehti aga söövad lambad ja paiguti olidki vaid jämedamad oksaraod järele jäänud. Muide, meil ei õnnestunud näha suuri lambakarju, kes kevadel mägedesse ja talveks koju aetakse. Selle asemel nägime üksikuid lambasalku, ja võta või jäta, need koosnesid ikka kolmest lambast. Muigega pooleks tuli meelde aeg, kus välismaal käies soovitati kolmekesi koos käia. Olid sellised ajad. Kohati on kivisel platool ka rohelist laike soostunud märke kohad allikate ümbruses, kus ei ole vee äravoolu. See rohelus on ilus pehme sammal ja sealt võib leida üksikuid murakamarju.

Kuid pöördugem siiski veel tagasi Stavangeri, selleks et sealt lahkuda. Enne lahkumist käisime Utsteini kloostris, mis on ka Eesti jaoks tähtis. Nimelt õppis selles kloostris enne ristirüütlite tulekut Eestimaale eestlane Nicolaus, kes pidi koos piiskopi Fulcoga tulema Eestisse rahvast ristima. Klooster lõpetas tegevuse reformatsiooni tulekul.

Stavangerist lahkudes sukeldusime mere alla sõna otseses mõttes - läbisime 1993. aastal valminud maailma kõige sügavama meretunneli, edasi praamlaevaga üle fjordi Bokni ja edasi Bergeni suunas. Bergen on linn seitsme mäe vahel. Stavangeriga on ta sarnane selles mõttes, et on samuti tohutult liigendatud rannajoonega. Õieti ei oskagi seal midagi rannaks nimetada meie mõistes. Saared, fjordisuudmed, poolsaared, neemed. Maailma looja fantaasia siin piire pole olnud. Linn aga tõuseb märke väga järsult peale ahtakest tasast ala, turistide meelitab kõisraudtee, mis veab 15 krooni eest soovijaid Fløyfjelli mäele, õieti Fløymäele, sest "fjell" tähendabki "mägi". Sealt aga avaneb fantastiline vaade linnale ja merele ja saartele... Bergenis on, nagu oli Stavangeriski, otse kaldapealsel kalaturg, kus võib osta kõikvõimalikke mereande ning ka paljude maade puu- ja aedvilju. Ka siin Bergeni ümbruses on palju puuviljaaedu. Viljapuud on madalad, aga rikkalikult vilju täis. Oli just murelite aeg. Õunad on väikesed, või tundus see nii? Siinsed alad, mis jäävad Skandinaavia peaahekust lääne poole, on Atlandi ookeani ja sooja Golfi hoovuse mõju all ning kliima on palju merelisem ja soojem. Ahelikust ida poole ei näinud me üldse viljapuid.

Bergen rõõmustas meid oma kuulsa akvaariumiga ja hüljeste ja pingviinidega. Hülgeid võis vaadelda väljas nende basseini ääres või siis hoonest seest altpoolt veepinda läbi akende. Eriti tore oli näha nende vilkaid voolujoonelisi kehasid määda libisemas paarikümne sentimeetri kauguselt.

Bergeni juurde kuulub ilmingimata Edvard Griegi kodu külastamine Troidhaugenil, tema väikese tööruumi eraldi majakese klaasuksest sissepiilumine, tema ja ta abikaasa kaljuseina raiutud hauakambri ees seisatamine, väikese muuli kivilid üle vee vaatamine, ja siis jälle piki puiesteed oma pool kilomeetrit bussini jalutamine, kõrvus kujutlus tema kargest, armsast muusikast.

Bergenist ära sõites ületasime jälle praamlaevadega fjorde. See tee oli nii vaheldusrikas, et raske on üksikasju meenutada. Nüüd siis oleme tõeliste koskede maal, mida meile lubati reisi algul. Kui me

esimestel päevadel mõne väikese kose üle vaimustust avaldasime, muigas reisijuht veidi üleolevalt: "Nireke!"

Külastasime koskede kuningannat Vøringfossi, seisime kose ühe haru vee taga, pidasime tee ääres lumesõda, vaatasime eemalt jääliustikku. Käisime saamide elualade piirimail ja põhjapõtrade ala lõunapiiril. Nägime tohutut veehoidlat ja kõndisime selle tammil.

Ja siis ikka need loogelised teed fjordide, jõgede, järvede kitsukesel serval, õieti ühe sõidureaga teedel, kus vastutulija taganes teeserva ehitatud "taskusse", kui pidas sind (meie bussi) suuremaks. Tunnelid: 2 km, 1,8 km, 10 km, 7 km läbi halli kalju. Kohati oli kõrval veel teine tunnel raudtee jaoks. Üle fjordi paistab maagirikastusvabrik: mäes on tsingikaevandused, tee ääres väikesed asulad üksiktalud väikeste põldudega, niisama hütid suvilateks, suusaonnideks, tihti mättakatusesega. Kummaline näis meile see, et inimesi polnud näha õuedes ega põldudel. Vist ainult ühes kohas toimetati midagi põllul. Kummaline inimtühi maa. Kõik elu näikse olevat koondunud linnadesse.

Nendel fjordide - jõgedeäärsetel teedel tuli harva vastu autosid, aga ei ühtki jalgratturit, veel vähem, et oleks kedagi jalgsi näinud käivat. Talvel on osadel teedel tõkkepuud ees, sest need on täiesti läbipääsmatud. Ühes kohas oli olnud varing, tohutud kivilahmakad olid ilmselt olnud ka teel, aga nüüd tee kõrvale lükatud. Kalju rippus lausa tee kohal.

Sel teel ületasime Sørffjordi, Hardangerfjordi, Eidfjordi, tõusime merepinna 0-st 1290 meetri kõrgusele. See oli Hardanger-vidda Hardangeri platoo. See oli kaks müstilist päeva Lillehammerini, käänuline tee ümber kaljunukkide, kus ei näinud teed ette ümber kalju. Ilmselt sel teel oli ka ainus üldine kiljatamine bussis kogu 10-päevase sõidu vältel, sest siin tundusid bussi tagarattad küll üle teeserva olevat. Üldiselt aga oli usaldus meie bussijuhtide vastu suur, ja raskematel teelõikudel oli roolis kogenud mees, bussijuht ja omanik ühes isikus Peeter. Noorem juht Jaanus sai nendel teedel hea väljaõppe.

Üks pildike ülalt platoolt. Turistid, teekäijad olid ladunud teest mõne meetri kaugusele pikkade kilomeetrite ulatuses väikseid kivitorne, nii 0,5 - 1 m kõrgusi. Need olid nagu väiksed kõssitavad mägikollid, kes jälgisid möödasõitjaid. Mõtlesin, et oleksime pidanud tegema ka oma tornikese. Aga seekord jäi ta tegemata.

Kui jõudsimme Lillehammerisse, siis tundus, et maandusime teisel planeedil. Õigemini küll, et saabusime tagasi Maale, kodusse armsasse maalilisse väikelinna Mjøsa järve põhjatipus. Lillehammer köitis enamikku eekätt muidugi kui olümpialinn. Gjøvikis kaljusse raiutud jäähallis käisid küll vist kõik meie grupi inimesed peale minu. Mina jalutasin sel ajal ringi ja nägin ühel vanakraamipoe aknal raamatut "Og bakom synger skogene" ("Ja taamal laulavad metsad"). Küll oleks tahtnud seda osta ja lugeda kodus paralleelselt eestikeelsega, aga kahjuks oli pood kinni.

Siis sõitsime üles suusahüppemäele ja vaatasime alla Lillehammerile. Püüdsin kujutleda seda talvel koos olümpia juurde kuuluvaga. Aga kõik oli tühi ja vaikne. On jäänud vaid hüppemäed, trepid, tõstukid, mis nüüd turistide teenindavad (15 krooni alla üles sõit). Ja maandumisväljak, kus toimus ka ava- ja lõputseremoonia, (see tundus ülevalt vaadates nii pisike. All käisid maaparandustööd. Ilmselt taastati ajutiselt asfaldi all olnud pinnast, all paistis ka suur Håkonhall, kuhu võis siseneda vaid raha eest. Nii teenivad olümpiarajatised end tasa.

Ülal mäel aga oli üles ehitatud ehtne, vanas stiilis norra talu. Seal on ruumid kunstinaitude tarvis, müügi- ja söögikohad. Huvitav oli talu värav ja piirdeaed. Viltusteks väravalippideks oli kasutatud murdunud suuski (muuseas koos küljes olevate suusasidemetega). Neid suusatükke võib mäekülgedelt ajajooksul ohtralt leida. Korjasin suusamäe nõlvalt musta lameda kivitüki. See paistab olevat sama kivi, mida kasutatakse Norras ka katuste katmiseks ja väikeste koolitahvlite tegemiseks. Poes juhtusin nägema täpselt selliseid musti tahvleid, millele kirjutasid oma pookstave Arnod ja Teeled ja Tootsid Paunveres, samasuguses naturaalpuidust, veidi ümardatud nurkadega tugevas puuraamis. Teadmine, et sinna kirjutatakse- joonistatakse ehtsa kriidi ja pastelliga, mõjus nii soojalt siin vildikate, pastakate, tintenpenide maailmas.

Pea rääkima veel ühest tähtsast asjast (valdkonnast, nähtusest?), mis ilmestab Norramaad. See on trollide maailm. Trollid on kuulunud Norra pärimustesse nagu meil vanapaganad, murueided, näkineid. Trollidel öeldakse olevat isegi oma paikkond, eluala Dovrefjelli, Geirander fjordi, Rootsi piiri, Lillehammeri ja Hadelandi vahel. Nøkenid on mäetrollid, Fossegrim on kosevaim, Løypa on suusatroll.

Tänapäeval on troll muutunud kaubaks, kahjuks nagu muumitrollid ja Miki-Hiir. Igalt poolt võib osta trollipostkaarte ja -kujakesi. Mõned suuremad seisavad poekeste kõrval ja meelitavad ostjaid. Vist kõige suurem troll Norras asub Hunderfosseni Perepargis Lillehammeris. Trollid on enamasti kääbusetaolised, hästi pika ninaga ja punnis kõhuga. Nad pidavat olema pisut kohtlased, mõned head, mõned halvad, inimeste karikatuursed vastupeegeldused.

Lillehammeris oli võimalik peale spordirajatiste külastamise minna ise linna peale (kauplustesse) või ka vabaõhumuuseumi (oma raha eest). Kuna minu erihuviks olid just rahvakunsti- ja mänguasjamuuseumid nii Norras kui Stockholmis, siis oli iseenesestmõistetav minnek Aihaugeni linnaäärses metsaalustele küngastele rajatud hiiglasuurde vabaõhumuuseumi. Selle rajas kohalik hambaarst möödunud sajandil. Sinna on koondatud Lillehammeri ümbruse vanad taluhooned ja kirikud. Väikestel põldudel kasvatatakse vilja. On rajatud ka käsitöölise töökojad, päris valmis ei olnud linnaehitiste osa. Alles olümpiamängude ajaks valmis uus hiiglaslik näitustehoone, kus on ekponeeritud Norra ajalugu näiliselt tõelises maastikus, tõeliste ruumide ja vastava ajastu rõivastuses mannekeenidega kiviajast kuni 1960-ndateni. See on norralaste isamaa-armastuse, töökuse ja raha (nafta) koostöö väljendus.

Muuseumi piletid on kaunis kallid, eriti Eesti turistidele. Hinnad on nii 25-30-35-40 NOK-i. Laste või grupi puhul oli pilet vaid 5 krooni odavam. Minu õnneks suutsin ma norra saksa segakeeles selgeks teha, et olen seotud Tartu Mänguasjamuuseumiga. Viisin kaasa ka meie plakateid ja postkaardikomplekte. Muuseumi inimestele on teiste muuseumide külastamine tasuta nagu meilgi. Kokkuhoitud raha arvel sai osta mõned esemed meie muuseumile ja sellele lisandusid veel vastukingiks saadud plakatid ja postkaardid.

Läbi vihmasaju viis giid meid, viiest inimesest koosneva grupi, sisse taluhoonetesse, kuhu muidu saab vaadata läbi võreukse. Püüdsin neis vanades madalates suurte kollete ja väikeste akende, pikkade raskete pinkide ja laudadega tubades kujutleda, kuidas siin liiguksid ringi Kristiina Lauritsatütar või vana Dag Bjørndal. Voodid olid neis tubades ehitatud seina äärde nisside või kappidena, mida mõnel pool varjasid eesriided (nagu Kristiina lapsepõlvkodus) või suletud ustega (nagu Erlendi talus).

Kiriku ees oli kaelavõruga häbipost. Lapselaps palus endale naljapärasest võru kaela panna. Võis olla tõenäoline, et seal kunagi mõni noor õrn häbistatud tüdruk seisnud on, sõnakivid või ka pärisivid ümber lendamas ja tabamas.

Aeg oli napp ja suur territoorium jäi enamikus läbi käimata, ees ootas aga suur maja. Seal sai kõndida tõepoolest läbi kogu Norra ajaloo. On välja ehitatud looduse detailid ja ehitised. Ühe streeni taustaks on tohutu fjordi panoraam ja fjordile on maalitud viikingilaev. Siis lähed uksest sisse tarre, kust kostab lapse nuttu. Ema hoiab ehmunud last põlvede vahel, aga nurgas asemel on surnud inimene. Siis möödud kahest aknast, millest sisse vaadates näed munki kirjutamas ja toimetamas. Samas vaimus jõuad teisele korrusele, linnakultuuri ajalooni. On tehtud ilus tänavasillutis ja kõnnitee ja maja. Vaatad jälle läbi akna tupp, 19. sajandi lõpu rikkama rahva saali. Kostab kobav klaverimäng. Valges kleidis tüdruk istub pianiino taga ja mängib. Teenija seisab kandikuga keset tuba. Parevalt tuleb (seisab) majahärra. Põrandal on nukumaja, nukuvanker ja muud mänguasjad.

Siis pöörad sealt "tänavalt" ümber nurga ära ja kuuled mehe häält midagi lugemas. Jälle aken, mis on vähe avatud tänava poole. Nüüd on see vaese töölise köök-tuba. Kahvatu laps, kahvatu naine. Mees ilma kraeta särgi ja vestiga istub akna all laua ääres ja loeb ajalehte. Kostab vahele mõni naise repliik.

Edasi on 19. sajandi vabrikahoone räpased, katkised aknad. Jälle vaatad sisse akendest ja näed tööliste kujusid ja masinaid nende trööstitus miljöös.

Muide, on tore, et pole muuseumi näitusebokse, et kõik on "nagu päris" just seetõttu on justkui veidi piinlik piiluda sisse akendest.

Siis on veel I Maailmasõda puudutavad väljapanekud, aga need on mu mälust kuidagi hajunud.

Huvitavad ja erksalt meeles on jälle 20. sajandi 60-ndate aastate väljapanekud. Vaatad üle ukse teismelise poisi (kes muidugi ise ka toas on, kõrvaklapid peas) tupp, kus kogu sisustus on sellest ajast, viimse asjani, mida vajas üks poiss. Maja ees väljas on tolleaegne auto, kuhu üks daam paneb midagi. Auto taustaks on superfoto tolleaegse arhitektuuriga tänavapildiga. Mõni aste treppi allapoole vedeleb narkomaan, süstal käes.

Siis oli nurk hambaarsti kabinetist. Arstitoolil istus neiu alt hästi laiade pükstega. Kõrval seisis arst valges kitlis.

Edasi istus vana daam pargipingil ja söötis linde.

See kõik oli ennenägematu ja huvitav. Lisaks olid pidevalt korduvad videofilmid kahes saalis ajaloolistel teemadel.

Kuna kogu muuseumi rajaja oli hambaarst Anders Sandvig, siis on nüüd uues hoones eksponeeritud ka tema kabinet, ooteruum ja tööruum, samuti kogu hambaarstinduse ajalugu.

Veel on selles hoones ruumid ajutistele näitustele. Hetkel oli seal võluv väljapanek lapikunsti alalt. Mis kõik võib teha teksariide lappidest! Oli veel vaipade ja kaunite kampsunite väljapanek ja veel oli midagi, mis kahjuks on ununenud.

Iseenesestmõistetavalt on seal suur kohvik ja käsitöökaupade müüginurk, lisaks sadade kaupa imeilusaid postkaarte. Oleksin ihaldanud mõnd rahvariietes nukku, aga nagu eespool mainisin, pidin rahulduma armsa lambakesega, mis oli odavam.

Selles majas pole treppe. On laiad siledad kaldteed.

Kahju oli lahkuda. Lillehammerist lahkudes sõitsime mööda tänavat, kus asus Sigrid Undseti maja. Kuna pärijate soovil ei ole see maja millegagi tähistatud, ei saanudki me aru, milline maja see täpselt oli. Jäi ainult teadmine, et oleme sealt mööda sõitnud.

Väike vahepeatus Hamaris, ja ees ootas taas Oslo. Pool päeva vaba aega viis mind Oslo mänguasjamuuseumi otsingule. Oslo ülikooli etnograafiamuuseumist juhatati mind Norra Rahva Muuseumi (või rahvusmuuseumi) (Norsk Folkemuseum), kus on eraldi mänguasjade osakond. Kogu muuseum aga kujutab endast väga suurt kompleksi, kus on ühendatud meie Rocca al Mare vabaõhumuuseum koos Eesti Rahva Muuseumi analoogsete materjalidega väga suurtes hoonetes. Just 1994. aastal pühitses see muuseum oma 100-ndat aastapäeva.

Mänguasjadele oli seal oma osakond, vanade ja väga väärtuslike asjade ja nukkudega. Siis oli veel teine ruum nukuteatri nukkudele ja kolmas osakond, mis kujutas endast mängumaailma pealkirja all "Elle-Melle-deg-fortelle". Seal olid ringikujuliselt ridamisi tõeliselt väikesed toad, kuhu sai siseneda. Neid oli igas vanuses lastele, kõikvõimalike mänguasjade ja esemetega mängueluks või elumänguks.

Ajapuudus oli nii suur, et vaevalt jõudsin veel mõned ruumid läbi käia. Nendeks olid saamide ruum, kus taustaks kostis ka saami muusika, vaipade ja tekkide ruum ning mõned talu tööriistade ruumid. Kõike ei mäleta enam. Ka selles muuseumis vahetasime plakateid ja postkaarte, oli võimalik tasuta sissepääs muuseumiinimestele.

Sama kordus Stockholmi mänguasjamuuseumis meie sõidu eelviimasel poolpäeval. See on vana ja rikkalike hinnaliste kogudega, pikka rahuaega elanud ja jõuka maa muuseum. Peale mänguasjade on seal suur kogu mängutoose, mehhaanilisi muusikariistu ja muusikalisi mänguasju. Näiteks oli seal isemängiv pianiino. Väljast täiesti tavaline pianiino, aga ometi mehhaaniline mängutoos.

Sellel ajal oli muuseumi välja pandud B a r b i e n ä i t u s. Selgus, et maailmalelu nr. 1 peab juubelit 35 aastat tema loomisest. Sel puhul oli kappides ja fotodel näha kogu Barbie ajalugu, alates tema looja pr. Ruth Handleri pildist ja esimesest Barbie-nukust must-valge-kirjus trikoos koos samasuguses trikoos neiu fotoga, kes oli olnud Barbie modelliks. Väljas olid vist küll kõik loodud Barbie-variandid koos tema kõikide kaaskondlastega.

Teine, nii-öelda pahviks lõöv ekspositsioon koosnes tinasõduritest või üldse pisifiguuridest, mis tänapäeval on küll enamasti plastmassist. Seal oli neid kõiki sadade kaupa alates kõige vanematest kuni tänapäevani. Neid oli pandud lihtsalt ritta kappide ja riiulite kaupa, aga ka lavastatud terved paraadriivid lossi taustal või lahingustseenid maastikul kindlusemüüride all koos looduse panoraamiga.

Kui siia lisada veel toatäied kõikvõimalikke auto-, lennuki-, laeva-, rongi- ja taevas teab mis-masinatude mudelid nii kappides seismas kui laes rippumas, siis peaks peaaegu iga poeglaps tundma end siin küll paradiisis olevat. See on just see valdkond, mis meie noores, väikeses, juba praegu ruumipuuduses siplevas Tartu Mänguasjamuuseumis üsna ahtake on.

Kõik toredad nukutoad ja nukud olid kuidagi tuttavamad ja ootuspärasemad Soomes varemnähtu taustal. Lisaks muuseumi vaatamisele on siin kohti mängimiseks, on iseteenindav puhvet, kus raha tuleb omal karpi panna juuresoleva hinnakirja järgi. Oma käega võtad soovitud koogi ja valad ise omale

mahlajooki. On veel suur müügilett paljude asjade, postkaartide ja plakatidega. Näiteks maksis meile kingitud plakat 50 SEK ja kõige odavam postkaart 4 SEK-i. On veel suur pikk talupojalaua-taoline laud, mille ääres istudes saad süüa ja laual olevaid ajakirju sirvida. (Veelkord Oslo muuseumi nukuosakonda meenutades sai ka seal laua taga joonistada, ja neid pilte rippus ka seinal). Küllastajate kasutada olid ka mõned muusikakapid, kuhu paraja mündi sissepistmisel saab kuulata vanu lugusid. Ilus laupäeva keskpäev oli mulle ja lapselaps Kadi-Liisule.

Aga nüüd oli küll juba suur igatsus laeva saada, end korralikult dusi all pesta ja viimaseid toidukordi laual süüa, istudes toolil või voodil. Mis sellest, et olime jälle kõige-kõige alumise deki reisijad (odavus on kõige tähtsam), ei seganud see teadmine meid magusasti magamast suurepärasest voodis ja sulistamast keenas sooja veega dusiruumis kajutinurgas.

Veel üks päev ratastel Turust Helsingisse, veel neli tundi loksumist üle Soome lahe ja tallinlased saidki koju, Tartlased jõudsid tagasi 28. augusti öösel, õieti 29. augustil kell 00.03, täpselt samal ajal, kui 11 päeva tagasi reisi alustasime.

Mõned päevad oli selline tunne, et analoogsele bussireisile mina, vanaema-eas inimene vist küll enam ei lähe, sest väsimus oli tõesti suur. Aga siis läks väsimus üle ja meenus veel üks seik: ei ole elus isukamalt söönud ühtki suppi kui sellel reisil kuuel öhtul leeklambil keedetud laagrisuppi, mis valmis meie perenaise ja peakoka Mare Langi juhtimisel.

Koos jõuvarude taastumisega taipasin, kui palju oleks tahtnud Norras veel näha. Igatahes hakkas mind kiusama mõte ühest kirjanduslikust matkast Trondheimi kanti. Tuleb välja, et peale "Kristiina Lauritsatütred" tegevuskohtade on seal ka Trygve Gulbrandseni "Ja taamal laulavad metsad" tegevuskohad, aga Trondheimist põhja poole. Ja ka Peer Gynti rajad jäävad sinna kanti ning suviti korraldatakse seal vabaõhuetendusi. See kõik meelitab. Tahaks samm-sammult kõik loetud kohad läbi käia. Ei tea, kas B. G. Forseliuse Selts ja Madis Linnamägi võtaksid veel ette sellise "kooliekskursiooni"? Asj tahab uurimist. Madis Linnamäest võib seda uskuda küll. x

LEMBIT TÜRNPUU,

Tallinna Pedagoogikaülikooli professor

HARIDUSSTRATEEGIA TÄNAPÄEVA EESTIS

KOOLIPADA KEEB ÜLE ÄÄRE.

Noored, tööjõulised juhid põgenevad koolist. Õpetajad otsivad mujalt lisateenistust.. Palgast ei piisa enam korteriüüri tasumiseks. Pere toitmisest ei ole juttugi. Koondamisoht ripub peakohal. Keskkooles ähvardab muutumine põhikooliks. Koole reastatakse nagu omal ajal sotsialistlikus võistluses väliste näitajate alusel. Koolikorralduslikud dokumendid hakkavad järjest enam omandama totalitaarset iseloomu. Riikliku järelvalve sildi all on vargsi tagasi tulemas totalitaarne inspekteerimine.

Koolide majandus kiratseb. Vald näeb koolis tihti ainult tüütut kulutajat. Teisigi muresid jätkub vallal küllaga. Distsipliin käib koolides alla. Noorte kuritegevus aina kasvab. Riik ei tule haridussfääri haldamisega enam toime. Närviline tõmblemine ja rabelemine, ametnike arvu oluline suurendamine, "kõva käe" poliitika tugevdamine -- kõik see ei anna tulemusi. Haridussfäär on sügavas kriisis. Pinge on kruvitud äärmuseni üles. "Koolipada" keeb üle ääre.

EETIKAKRIIS ON HARIPUNKTIS.

Haridusuuenduste vajadus on küpsenud kriitilise piirini. Mitmeti oleksime nendeks uuendusteks valmis. Aeg on aga uuendusteks äärmiselt ebasoodus. Eetikakriis ühiskonnas läheneb haripunktile. Seekord puudutab see üsna valusasti meie oma ametkonda. Kus on siin kultuur, kus on siin haritus? Häbi on!

Mööda maad käivad välismaised asjamehed, ajades taskusse kolossaalseid välisfondide summasid. Nad õpetavad, kuidas eesti õpetaja peaks eesti lapsi eesti kultuuri najal kasvatama. Nad käivad hõivamas meie koolitusturgu dumpingu alusel, makstes kinni neid, kellest see turu hõivamine oleneb. Oleme lahti rabelemas idapoolsetest kammitsatest, samal ajal orjalikult kummardumas läände. Venekeelsete sõnade asemel figureerivad nüüd ingliskeelsed. Kriitikata võtame üle iga läänepoolse malli, nende teooriad ja mõttestambid.

Pedagoogikateaduses valitseb kontseptuaalne kaos. Põhiliste fundamentaalsete mõistete osas pole ühist keelt leitud. Räägitakse üksteisest mööda, üritatakse monopoliseerida oma mudelit.

Kaugemale pole enam taganeda. Seljataga on Eestimaa, eesti kultuur, eesti meel ja eesti keel. Kas me ikka tahame rahvusena säiluda? Kuhu me tahame pürgida?

HAKKAME ARU SAAMA.

Juriidiliselt oleme okupatsiooniahelad maha raputanud. Sõjaline okupatsioon on lõppenud. Kohale jääb veel suurearvuline viies kolonn. Sellest ohtlikum on aga meie enda vaimne okupatsioon, millest vabaneda pole kerge. Meie muserdatud ja risustatud sisemaailm, fragmentaarne maailmapilt, omavahel ühendamata teadmistevaldkonnad on nagu sillapostid, millel sild ise puudub. Sellises sisemaailmas on totalitaarsel ideoloogial ja mõtlemisviisil ideaalne varjupaik, kus anabiootilises ooteseisundis end peita saab. Tulemuseks on peataolek, hirm, ebakindlus. Oleme vaimsed vangid. Me pole veel vabanenud vaimsest okupatsioonist.

Tasapisi hakkame tajuma oma rahva seisundit ja nägema väljapääsu. Hakkame aru saama, et

Eestima tuleviku on tema rahva hariduses, mitte ainult teadmistes ja oskustes, vaid inimese poolt omandatud terviklikus kultuurioskuses: väärtuste, normide, müütide, tabude, ideaalide, uskumuste, suhtumiste, hoiakute, mõtlemismallide sellises koosluses, mis annaks inimestele üldise orientatsiooni, adekvaatse "mina"-- ja maailmapildi, kujutluse eetikast ning vajaliku kompetentsuse toimetulekuks isiklikus elus. Hakkame aru saama, et meie haridus vajab uuendamist, eeskätt kooli aga sedavõrd, et ta suudaks kaasajale vastavat haridust pakkuda.

KUS ON JUURED?

Oleme otsinud pääseteed juhtimisstruktuurides: oleme kaotanud Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi, loonud Eesti Hariduse Arenduskeskuse ja kaotanud selle, loonud kooliameti, avanud koolituskeskuse, tõstnud ümber asutuste silte, istutanud ühe laua tagant teise taha ametnikke. Oleme otsinud väljapääsu juhendite, instruksioonide, määruste, eeskirjade ja normatiivide kirjutamisega -- lahendust pole leidnud.

Üritasime avardada arenguteed seaduste abil -- selgus, et olime endale ise vangikongi ümber ehitanud. Otsime süüdlasi ametnike hulgas -- pühkinud platsi puhtaks -- asi pole paranenud. Arvame, et rahad võiksid meid päästa. Paraku pole asjad nihkunud ka selles vallas.

Töötasime välja uue õppekava alused, lootes leida väljapääsu. Tahame, et õpetajad arendaksid välja oma kooli õppekava -- juba hakkab tunduma, et ka see kipub takerduma. Oleme nagu nõiaringi haardes.

Kas ei ole kogu küsimus meie enda **sisemaailmas**? Meie **pedagoogilises teadvuses**, meie **professionaalses tesaurus**? Kas pole meie teadvuses teadlikult häämestatud arusaam haridusest ja pedagoogilistest protsessidest? Kas ei ole meie endi kasvatuslikud hoiakud, meie piiratud nägemus haridusajadest -- peapõhjuseks, miks kooli vesikivid ikka veel totalitaarset jahu jahvatama kipuvad? Kas ei ole õpetajate, koolijuhtide, haridusametnike kutsehoiakud just selle kurja juur?

Kas ei ole pedagoogikateaduse kriis eeskätt teadlaste sisemaailma kriis, mudelite valiku kultuuri puudumine?

Kas mitte elanike, lapsevanemate, vallaametnike jne. **pedagoogilise argiteadvuse** lünklikkus pole see, mis põhjustab ebaadekvaatset arusaama kooliasjadest ning takistab volikogu liikmetel kooli kasuks tõstma kätt volikogu istungil?

Kui analüüsida ekspertide arvamusi selle kohta, millistest müütidest, väärtushinnangutest, uskumustest ja hoiakutest peavad vabanema haridusametnikud, koolijuhid, valdade juhid, õpetajad ja lapsevanemad, et haridus saaks Eestimaal arenema hakata, siis veendume, et oleme õiges suunas liikumas.

Võtmeküsimuseks on niisiis paljude eestlaste väärtustunud argiteadvuslik kujutlus haridusajadest. Professionaalsete pedagoogide ja haridustegelaste juures võib täheldada sama probleemi professionaalse teadvuse tasandil, sh. pedagoogilise hariduse tasandil.

KUJUTLUS HARIDUSEST JA SELLE UUENEMISEST

Elanike, lapsevanemate ja vallaametnike pedagoogilise argiteadvuse, aga ka õpetajate, koolijuhtide ning haridusametnike professionaalpedagoogilise teadvuse (pedagoogilise hariduse) nurgakiviks on kujutlus haridusest. Kultuuri ja hariduse mõiste on aga totalitarismi poolt niivõrd häämestatud, et isegi professionaalsete pedagoogikateadlaste hulgas pole need mõisted adekvaatselt paigas. Pole siis ime, kui õpetajate, haridusametnike ja koolijuhtide kujutlus haridusest on tihti deformeeritud, rääkimata elanike ja lastevanemate argikujutlustest. Hariduse all mõeldakse küll haridusametkonda õppe-kasvatustööd, koolivõrku, omandamisprotsessi jne. See ongi põhjus, miks hariduse uuenemine aetakse segi kooli uueningega ning kogu hariduse probleemistik taandub koolitusprobleemidele ja valitseb üldine segadus.

Haridust peame käsitlema indiviidi tasandil kui inimese poolt omandatud ja kasutusele võetud terviklikku osa kultuurist. Teisi sõnu on haridus inimese sisemaailma talletatud kultuurivara väärtused, normid, müüdid, tabud, uskumused, veendumused, vaated, mõttemallid, teadmised jne., mis peavad talle andma adekvaatse mina- ja maailmapildi, orientatsiooni, kujutluse eetikast ning kompetentsuse toimetulekuks iseenda ja ümbrusega. Selline hariduse käsitus ei luba õpetamist eraldada kasvatamisest ja isiksuse arendamisest.

Isiksuse areng kujunebki kooli tegevuse põhiliseks objektiks. Haridusest põgusa kujutluse annab kahtlemata õppekava, milles teadmiste ja oskuste kõrval rõhutatakse oluliselt eetilisi väärtusi, käitumisnorme ja kompetentsust.

Kompetentsus kujuneb harituse mõõdupuuks ja kriteeriumiks.

AJALOO ÕPPETUND.

Kui rahvusliku julgeolekupoliitika põhiprioriteediks on eestlastele korraliku demokraatliku hariduse pakkumine, siis hariduspoliitika prioriteediks nr.1 on rahvusliku intelligentsi pedagoogilise argiteadvuse kujundamine ning professionaalsete haridustöötajate pedagoogilise hariduse (tesauruse) korrastamine. Kuidas aga haridust uuendada ning millisele strateegiale saame toetuda, selleks ei ole meil vaja kaugelt tarkusi otsima minna. Oma iseseisvuse algaastatel oli situatsioon põhiliselt sama. Tookord oli areng erakordselt kiire. Kuna me nüüd viimase 18 aasta jooksul oleme vaid paigal tammunud ning hakkama juba aru saama, millise kännu taga vanker kinni on, kuluvad need kogemused meile nüüd marjaks ära.

20-ndate aastate kogemuse põhiline olemus seisneb selles, et **riik oma ametnikkonnaga ei ole suuteline haridust edasi viima. Haridus on oma olemuselt regionaalne nähtus ja haridust võib edasi viia vaid kohalikule initsiatiivile toetuvalt. Riigi monopolile hariduspoliitikas on vaja teha lõpp ja võtta initsiatiiv kohtadel enda kätte. Ainuke hariduspoliitiline jõud kohtadel, kellele praegu selles toetuda saaks, on professionaalsete koolijuhtide korpus, millest 20-ndatel aastatel unistadagi ei osatud.**

STRATEEGILINE PÖÖRE.

Strateegiline pööre peab toimuma üleminekuna riigi monopolilt kohalikule initsiatiivile; administratiivselt juhtimiselt arendusstrateegiale; käsuandmiselt koolitusele; kontrollilt evalvatsioonile (väärtustamisele).

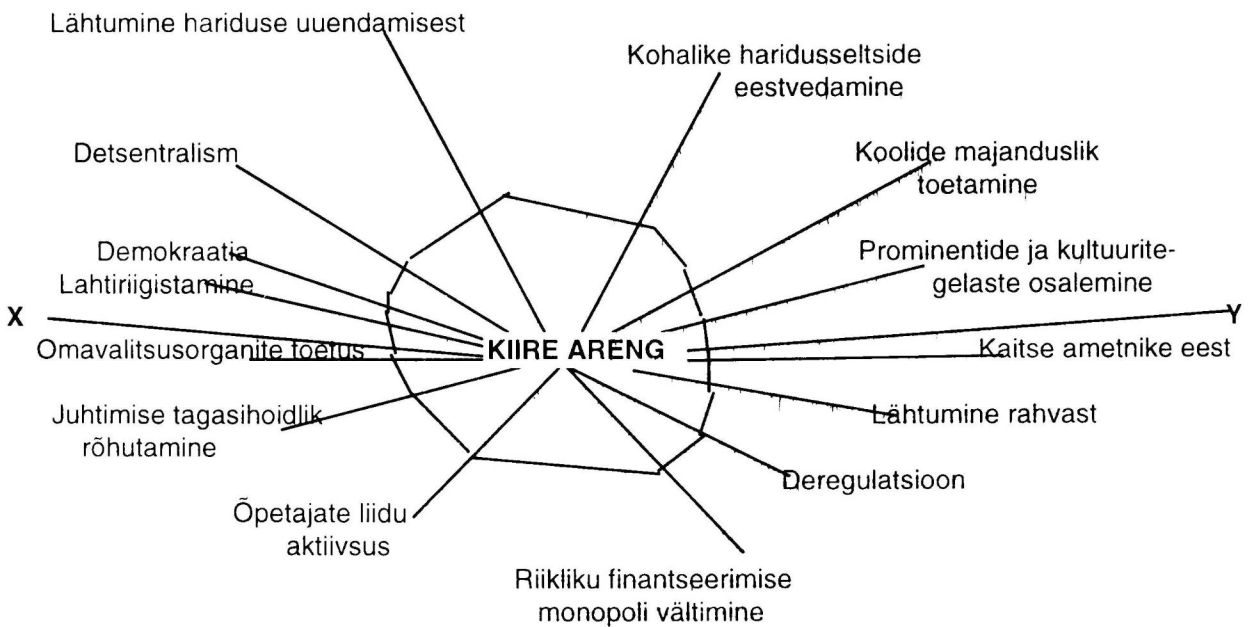
Kõigepealt on vaja vallarahvale lihtsalt maameheliku otsekohesuse ja sirgjoonelisusega selgeks teha, mis on haridus, kuidas seda omandatakse ja millise strateegilise ressursi ta inimesele annab. Kui seda teha lihtsate argimudelite abil ilma teoreetilise kõrgpilotaazita, siis ei tohiks see eriti keeruline probleem olla. Sellise koolituse käigus selguvad ka liidrid ja subjektsemad inimesed. Kiiresti on vaja taastada kohalikud haridusseltsid.

Selleks ajaks peaks lõpule jõudma ka **õpetajate liidu algrakukeste moodustamine koolides.** Kohalikud omavalitsused, koolijuhtide ühendus, õpetajate liit koos kohalike kultuuritegelaste, poliitiliste prominentide ja majandusmeestega peaksid moodustama haridusseltsi, kes kogu hariduspoliitilise initsiatiivi enese kätte võtab. Otsustavaid samme tuleb koheselt astuda ka haridusametkonna tippjuhtimise professionaliseerimiseks ja kooliameti ametnike armee ümberlülitamiseks administreerimiselt arenduslainele (võib-olla ka uue asutuse sildi all).

HARIDUSUUENDUSTEST 20-NDATEL AASTATEL

TAUSTTEGURID:

1. Vähem rikutud totalitarismist (ei olnud vaimselt okupeeritud)
2. Vastutöötavate riiklike monopolide puudumine
3. Õpetajate ettevalmistamise regionaalne süsteem
4. Olime pretsendendid Euroopale
5. Rahvuslikult monoliitne riik

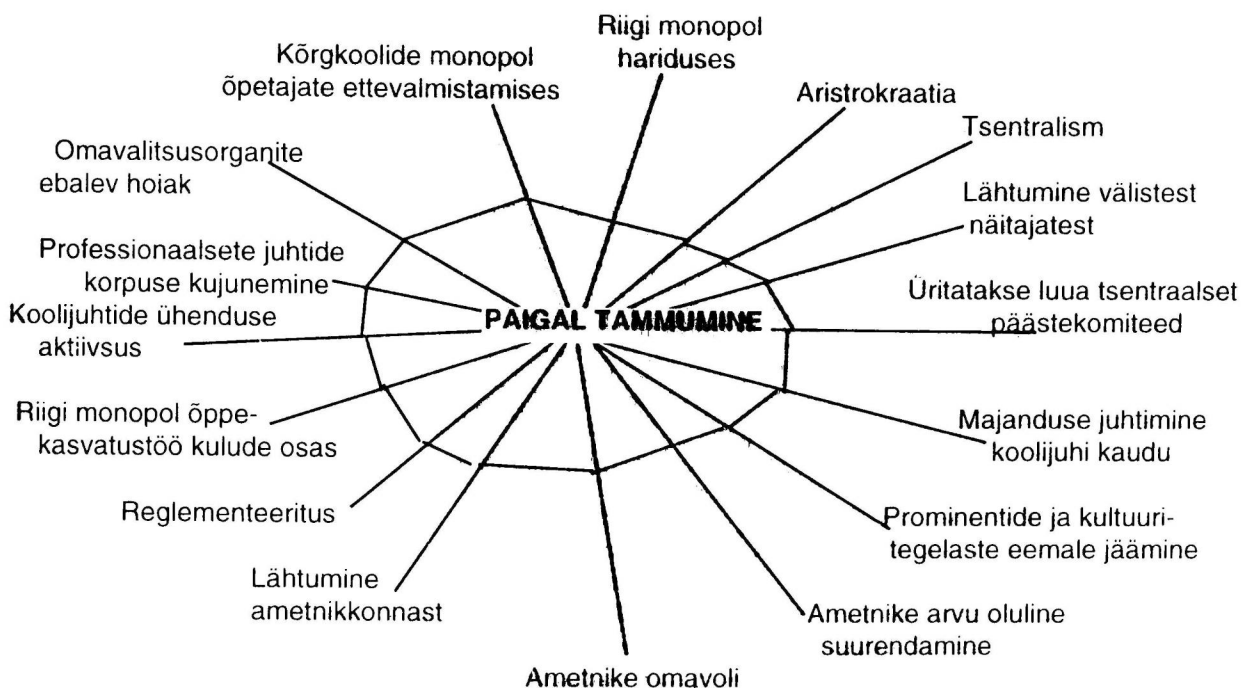

Märkus: X- ja Y- nooled tähistavad muid kiiret arengut põhjustanud faktoreid.

HARIDUSUUENDUSTEST 90- NDATEL AASTATEL

TAUSTTEGURID:

1. Sisemaailma risustatus totalitaarse ideoloogiaga (vaimne okupatsioon)
2. Väljast rünnatakse meie koolitusturgu
3. Teoreetiline tagapõhi tugev
4. Professionaalsete juhtide korpuse kujunemine
5. Tugev V kolonn riigis

UUE PROFIIliga õPETAJA.

Haridusuuendustest võime tõsiselt rääkida siis, kui kooli tuleb lapsekeskne laia profiiliga ja korraliku pedagoogilise haridusega õpetaja.

Tundub, et lahingud **klassiõpetaja ettevalmistamise** ümber hakkavad seljataha jääma ja viie aasta pärast saavad koolid esimesed õpetajad, kes on spetsialiseerunud lapse isiksusele ja selle arengu juhtimisele I-VI klassis.

Sellega muutub koolis palju. Tuleb ka uusi muresid. Jutt on **praeguste õpetajate ümberprofileerimisest klassiõpetajaks**. Algklasside õpetajal on see suhteliselt lihtsam, sest tema senine ettevalmistus läheb siin täie ette. **Juurde** on vaja õppida kasvatusteadusi, ainetevahelist integratsiooni ja V-VI klassi õppeainete didaktikat. Täiendõppe vormis on klassiõpetajaks ümberõppimine suhteliselt kerge.

Palju tõsisem probleem seisab aga seniste **V-VI klassi aineõpetajate ümberprofileerimisel klassiõpetajaks** -- tuleb praktiliselt kõiges nullist peale hakata. Täiendõppe mahtudest siia ei piisa. Kaugõpe tuleb uuesti eluõigusse seada.

Kui klassiõpetaja tuleb oma klassiga kuni VI klassini, siis ei saa VII-IX klassi aineõpetajad 1-2 ainega

enam koormust. Koormuse saamiseks tuleb õpetajal õpetada 4-5 ainet. Pealegi on just selles vanuseastmes, s.o. vanemas murdeas eriti oluline isiksusekesksus, integratsioon ja elukompetentsuse väärtustamine, milleks aineõpetajatel vastav ettevalmistus puudub. Seetõttu nõuavad põhikooli ülaastmes **liitainete õpetajaid** mitte ainult põhikoolid maapiirkondades, vaid ka gümnaasiumid ja linnade koolid. Õppekavad on valmis, oleme juba kolm aastat oodanud võimalust alustada. Paraku ei peeta vajalikuks juba kolm aastat järjest vastuvõttu sellele erialale alustada. Millised jõud selle vastuseisu taga peituvad, ei oska öelda. Kellelegi peab see olema kasulik. Igatahes mitte maakoolidele.

Olen seda meelt, et tõsiselt haridusuuenduste algusest Eesti koolis võime rääkida alles siis, kui kooli asuvad tööle esimesed **tsükliõpetajad**.

JääME RAHVUSENA PÜSIMA.

Eestlastel on üks veider tahtmine, mis mitte üksnes impeeriumimeelsele Venemaale pinnuks silmas ei ole. Suurele osale maailmale näib see tülikas ja ülekohtune olevat -- me tahame rahvusena püsima jääda.

Seepärast kaitseme kiivalt oma rahvuslikku iseseisvust, püüame lahti saada okupatsiooni ilmingutest ja meid lähmatama saadetud V kolonnist. Aga idast johtuva avaliku ohu kõrval on veel teine ja salakavalam -- see on lärmakalt peale tungiv lääne pseudokultuur, amerikaniseerumine, see on meie rahvuslikke huve ära ostev maailmapank, kapitaliga ja naerusui oma tiibu laiendav saksa majandusimpeerium. Nii imelik kui see ka ei ole, leidub meie hulgas küllalt neid, kes juuda hõbeseeklite eest on meie rahvuslikke huve silma pilgutamata maha valmis müüma.

Kõige selle vastu on olemas üks kindel garantii -- **hoida korras inimese sisemaailm, nii et seal ei leiaks kasvupinda totalitaarne ideoloogia, ühtki eestlast ei saaks vaimselt okupeerida.**

Ühiskonda, mille liikmete sisemaailm on vaba, ei saa kunagi okupeerida, selles ühiskonnas ei saa tekkida ja levida ka oma totalitarism.

Võti on meie käes, maakoolide käes. Tundkem siis oma ajaloolist missiooni, asugem tegude juurde.

Märkus: Professor Lembit Türnpuu esitas ülaltoodud ettekande Friedrich Naumanni Fondiga kahasse korraldatud seminaril "Eesti haridus reformide teel" Paide Gümnaasiumis 25.veebruaril 1994.a. Järgmisel päeval toimunud diskussiooni võttis kokku B. G. Forseliuse Seltsi V Üldkogu pöördumise näol Eesti Vabariigi Kultuuri- ja Haridusministeeriumi, pedagooge ettevalmistavate õppeasutuste juhtide ja õpetajaskonna poole. /Toimetus/

B. G. FORSELIUSE SELTSI V ÜLDKOGU

PööRDUMINE

*Eesti Vabariigi kultuuri- ja haridusministeeriumi poole,
pedagooge ettevalmistavate õppeasutuste juhtide ja
õpetajaskonna poole.*

Eesti hariduse uuenemine on jõudmas uude arengufaasi. Toimumas on radikaalne õppekavade muutmine. Koos hoolekogude moodustamisega saab senisest tugevama tõuke koolielu demokratiseerimine ja mitmekesistamine, kooli seostumine oma ümbruskonnaga. Samal ajal kerkib eesti hariduse uuenemise ühe takistava tegurina esile õpetajate ettevalmistamise liialt aeglane muutumine.

B. G. Forseliuse Seltsi V Üldkogu teeb Kultuuri- ja Haridusministeeriumile, pedagooge ettevalmistavate asutuste juhtidele ja õpetajaskonnale ettepaneku muuta juba lähitulevikus pedagoogide ettevalmistamist, täienduskoolitust ja ümberõpet selliselt, et tagataks "Põhikooli ja gümnaasiumi seaduse" paragrahvi 37 punktide 1-5 täitmine, s.o..

- et tagataks sujuv üleminek nn. klassiõpetuselt aineõpetusele;*
- et alus- ja esmaõpetuse õpetaja oleks ette valmistatud 5-9- aastastele lastele kõikide ainete õpetamiseks ja nende kasvatamiseks lasteaiast kuni III klassini;*
- et algainete (klassi)- õpetaja oleks ette valmistatud murdeeas 6-13-aastaste laste õpetamiseks ja kasvatamiseks ning et ta oleks suuteline põhikooli alaastmes (I-VI kl.) õpetama kõiki aineid (välja arvatud mõned ande- ja oskusained);*
- et põhikooli õpetaja oleks ette valmistatud vanema murdeea õpilaste õpetamiseks ja kasvatamiseks, et tal oleks õigus vastavalt valikule õpetada 3-4 õppeainet põhikooli ülaastmes (V-IX kl.), lisaspetsialiseerumise korral ka üht õppeainet gümnaasiumi astmes (X-XII kl.).*
- et aineõpetaja oleks ette valmistatud ühe aine õpetamiseks põhikooli ülaastmes ja gümnaasiumis, lisaspetsialiseerumise korral ka teise õppeaine õpetamiseks gümnaasiumis või põhikooli ülaastmes.*

Üheaegselt klassi- ja tsükliõpetajate koolidesse jõudmise kiirendamisega tuleks tegevõpetajatele luua senisest suuremad täiend- ja ümberõppe võimalused, kaasa arvatud kvalifikatsioonieksamite sooritamise ja vastavate kutsetunnistuste saamisega.

Tuginedes sõjaeelse Eesti Vabariigi ajaloolisele kogemusele ja lähtudes kaasaja ühiskonnaelu vajadustest, toetab B. G. Forseliuse Seltsi V Üldkogu Tartu Õpetajate Seltsi algatust luua taasasutatud Eesti Õpetajate Liidust üleriigiline katusorganisatsioon, mis ühendab kõiki õpetajate organisatsioone ja esindab nende huve ministeeriumi ja valitsuse ees.

*Vastu võetud B. G. Forseliuse Seltsi V Üldkogul Paides
26. veebruaril 1994*

PROBLEEMID ESIMESE KLASSIGA

Tartu Õpetajate Seminaris õppijail on viimase kooliaasta algul olnud juba palju aastaid tore praktika: "Lapse esimesed päevad koolis"

Selle käigus jälgitakse ühe esimese klassi õpilaste sisseelamist kooliellu. Iga seminarist saab lühemaks tutvumiseks 3-4 õpilast sellest klassist. Ta vestleb nendega, jälgib täpselt, kuidas nad tulevad toime õppetunnis, vahetunnis, mängutunnis, õppekäigul jne. Selgitab välja, mida laps teab juba iseenda ja oma vanemate kohta, kui palju tunneb tähti või loeb, kas tunneb kella, kas oskab arvutada või tunneb ainult numbreid. (Küsitlusel lähtub seminarist V. Mateseni koostatud "Metoodilised soovituselaste koolivalmiduse määramiseks ja õppe-kasvatustöö korraldamiseks I klassis" Tln., 1986).

Tähelepanekute tulemustest esitatakse kokkuvõtte klassijuhatajale ja TÕS-i praktikajuhendajale. Võib-olla pole need tähelepanekud kõige professionaalsemad, sest tegemist on ju alles väga noorte uurijatega, kuid mingi üldpildi Tartu koolilüüsikutest saame siiski ja see tekitab mitmeid probleeme.

Käesoleva aasta andmed kogunesid 9 esimesest klassist linna erinevates koolides, kokku 270 lapse kohta. Nendest 20 ei tunne kõiki tähti (7%); tunneb kõiki tähti, veerib üksikuid lühikesi sõnu 34 õpilast (13%); veerib 112 õpilast (41%); loeb ladusalt 104 õpilast (39%); isegi kuni kiirusega 550 tähemärki minutis (neljanda klassi lõpuks eeldatakse programmi järgi lugemist 400 tähemärki minutis). Seega satub I klassi õpetaja vähemalt kolmerühmalise liitklassi (lugemisoskuse seisukohalt), kui seisab oma 30 õpilase ees.

Kui vanad need õpilased on? Klassiti on üldpilt üsna ühtlane: 30 õpilasest on 3-4 kuueaastast, sekka üks 8-aastane ja ülejäänud 7-aastased. Tore, et praegu saab lapsevanem koos lastearstiga otsustada, millal peaks laps kooli minema. Tundub, et eesti lapse jaoks on optimaalne 7 eluaasta. Muuseas laste oskused ja vanus koolitulekul ei ole seotud.

L. Kivi eksperiment tõi kooli kuueaastased. Algklasside programmid ja õpikud koostati 4 aasta peale, alates 6. eluaastast. Need kehtivad praegugi. Elu tegi aga oma korrektuurid ja juba 1992. aastal oli Eesti Vabariigi Haridusministeerium sunnitud välja andma broshüüri "Esimesse klassi 7-aastaselt" (Õppesisu tegevuslikust suunitlusest). Sellest loeme: "Tegelikku olukorda ja õpetajate taotlusi silmas pidades on tekkinud vajadus kasutatavaid ainedidaktilisi süsteeme ja kehtivaid õpikuid töövihikuid kohaldada (kärpida, täiendada, rõhuasetusi ümber paigutada jms.) veidi vanema lapse tarbeks (lk.3). Seda siis nimetatud brošüür tegema juhendabki.

Millised on tegelikud võimalused emakeelealaseks tööks I klassiga? Erinevad koolid Tartu linnas on kasutanud erinevaid aabitsaid. Paljud tellisid selleks õppeaastaks uusima M. Mürsepa koostatud "Hubert teeb aabitsat ehk hiirepoegade seiklused laias ilmas" paljud eelistasid tuttavat L. Kivi koostatud niinimetatud noobiaabitsat. Tänu Tampere aktiivsetele inimestele on Tartu lastel kõigil olemas ka V. Luige koostatud "Meie aabits ja lugemik". See on tõepoolest meeldiv olukord, sest iga aabits on omamoodi ja kasutatav erinevate oskustega õpilaste puhul. Kui õpetajal on käepärast L. Kivi ja V. Luige aabitsad, saab väheste lugemisoskustega õpilaste puhul kasutada esimest ja edasijõudnutele teist. Kui tal on aga M. Mürsepa ja V. Luige aabitsad, pole asi sugugi halvem. M. Mürsepa aabitsas on ühel leheküljel mitmesuguse shifri ja pikkusega sõnu. Igaüks leiab sealt sellise, mida tema lugeda suudab.

L. Kivi ja M. Mürsepp on mõelnud ka õpetaja peale ning koostanud metoodilised juhendid oma aabitsate juurde, V. Luige aabitsa kasutamiseks jagab mõtteid K. Võlli "Algõpetuse AB-s"

Kõik see kena saab aga I poolaastaga otsa. II poolaastal tuleb L. Kivi ja M. Roosilehe koostatud "Lugemik I klassile" mis sisaldab õige lühikesi ja lihtsaid tekstikesi. Kui just V. Luige õhukese õpikuga (100 lk.) on kokkuhoidlikult ümber käidud võib-olla jätkub edasijõudnutele sealt veel tekste. Mõnusat lugemismaterjali võiks pakkuda "Kodu-lugu I". Koostanud T. Rummo, M. Rute, A. Valgma ja lisanud selgituseks "Kodulooline lugemik koolile ja kodule" (AVITA 1994). Paraku ei sobi see hästi lugemikuks I klassi õpilasele liiga väikese trükishifri pärast.

Üsna raske on muuseas lugeda ka samade autorite "Kõduloo töövihikust I klassile" sest see on trükitud tillukeste joonistähedega, mis on kohati nii tihedasti paigutatud, et laps ei saa aru sõnade vahekohtadest (näit. lk. 24, 30 jt.). Aga see pole ilmselt autorite viga. Vähemalt sellele lapsele, kes kooli tulles loeb 550 tähemärki minutis, on jõukohast materjali pakkuda.

Aga ikkagi jäi kiusama mõte, kui laps on kooliks väga hästi ette valmistatud (loeb ladusalt, arvutab vabalt 20-ne piires ja täiskümnetega 100-ni, tunneb kella, vestleb vabalt, talle võõra inimesega, jutustab huvitava sõnavara ja liitlausetega pildiseeria järgi - miks siis jätta teda esimesse klassi koos nendega, kes ei tunne kõiki tähti või veerivad vaevaliselt. Miks peab koolitee tema jaoks kestma ikkagi 12 aastat, kuigi ta tuli kooli 7-aastaselt. Minu meelest on see lapse aja ja riigi raha kuritarvitamine.

Usin ja missiooni tundega õpetaja teeb muidugi üht-teist, et edasijõudnud last arendada, aga ta on rohkem mures nende pärast, kes esialgu midagi ei oska. Ja kõige sagedasem pilt koolitööst on ikkagi selline, kus kõik lapsed teevad sama tööd samal ajal ja samas tempos. Oskajale on ülesanne lihtne. Esialgu tunneb ta rahuldust õpetaja kiitusest (esimeses klassis ei hinnata!), aga varsti hakkab küsima, kas õpime ka midagi. Ja kui ikka midagi temale jõukohast ei tule, tekib tüdimus ja pettumus. Kohtasin üht sellist "noormeest" raudtee ääres külmunud maal lesimas. Küsisin, miks ta nii teeb. Tahab haigeks jääda. Miks?! Siis saaks paar nädalat kodus rahulikult lugeda.

Haridusbürokraadid selgitavad ilmselt kohe, kui ilmvõimata on kooli alustada 2. klassist. Aga umbes neljandiku (viierendiku?) koolijuhatajate seisukohalt peaks see olema võimalik. Vähemalt võimalus valida ja lapsevanemal ise otsustada, kui õpetajapoolselt on selline ettepanek tulnud. Teised õppeained (joonistamine, käsitöö, kehaline kasvatus, laulmine) ei peaks kujunema probleemiks. Huvitav, kuidas lapsevanemad asjasse suhtuvad?

HARIDUSPOLIITILISED PRIORITEEDID SEESTPOOLT NäHTUNA.

Alljärgnev hariduspoliitiline programm on sündinud haridussfääris töötavate inimeste koostöö tulemusena. Sellise programmi tegemise vajadus tekkis Kadrina Keskkoolis 25.-26. aprillil 1994.a. toimunud konverentsil "Kool maaelu püsimise ja arengu alusena" väljendatud ohutundest haridussfääris valitsevate tendentside vastu, mille jätkamine võib väga lühikese aja jooksul viia pöördumatute muutusteni kogu eesti kultuuris ja rahvusliku identiteedi hävinguni. Programmi koostamisel osales konverentsil valitud kontaktgrupp, mille koosseisu kuulusid O. Amer, E. Rebane, V. Kobrand, V. Paat, K. Lomp, M. Linnamägi, V. Kangur, L. Tärnpuu ning konsultandina P. Kreitzberg. Programmiga loodetakse poliitiliste jõudude tähelepanu pöörata esmajärgulist lahendamist vajavatele haridusprobleemidele, piirdumata seejuures maaharidusprobleemidega. Peame hariduspoliitikat ennekõike rahvusliku kokkuleppe objektiks, mis lähtuks Eesti kui Euroopa ühe väiksema riigi kultuuri omapärasest. Peame esmatähtsaks Eesti suveräänse kultuuri- ja hariduspoliitika arendamist.

I. EESTI HARIDUSE ARENGURUUM.

Eesti haridus ja haridusteadus elavad üle teravat kriisi. Haridusuuendused ei ole viimaste aastate jooksul märkimisväärsed tulemusi andnud, valitseb peataolek, rabelemine, ekslemine ühest äärmusest teise, lähtumine nii subjektiivsetest arusaamadest kui isiklikest ambitsioonidest. Puudub tervikideoloogia. Demokrtatiseerimisprotsess on takerdunud eriti viimase kahe aasta jooksul, minetatud on inimeste

dialoogilisus ja tolerantsus eriarvamuste suhtes.

Praegu domineeriva fundamentalistliku mõttelaadiga pole võimalik ühiskonda radikaalselt demokratiseerida. Koolireforme saab teostada vaid üldise haridusliku ja kultuurilise reformi koostiosana. Kool ja õpetajaskond, kes on pandud muretsema vaid tänase eksisteerimise pärast, ei ole võimelised tagama turvalisust lastele selle sõna kõige laiemas tähenduses.

Mõningate haridusuuenduslike püüdluste kõrval tuleb tunnistada paljude haridusvaenulike faktide esinemist Eesti hariduskorralduses. Konstateerida tuleb hariduspoliitilise vaakumi olemasolu Eestis, teatud peataolekut ja sihitust. Haridusministeeriumi kaotamine süvendas veelgi juhtimise defitsiiti hariduse valdkonnas.

Oodatavat efekti ei ole andnud ka mahukad välisabi projektid. Suveräänne enesemääratlus ja poliitika on asendunud välisekspertiisiga, mis soodustab meie elu ja hariduse eklektilist arengut. Vabaneda tuleb müüdist, et kõik, mis on seni meie hariduses olnud, vajab lõhkumist ja mittesäilitamist.

Jätkub kaugenemine osalusdemokraatia põhimõtetest, avalikkuse eemaletõrjumine otsustamisprotsessidest. Otsuste vastuvõtmisel puudub kollegiaalsus, sellega kaasneb otsuste anonüümsus. Ebakompetentne puhtpoliitiline otsustamine ei kannata tihtipeale professionaalset kriitikat.

Paljude hariduse tippjuhtide väga nõrk ettevalmistus haridusprobleemides ja selle juhtimise valdkonnas on üks põhjusi, miks Eesti haridus ei suuda ületada teatud anarhiat ja panna paika hariduse juhtimise funktsioone ja otsustusmehhanisme kõigil hariduse juhtimise tasandil. Haridusametnike arv on ebanormaalselt suur.

Ei saa lubada Maailmapanga soovitude rakendamist vähendada Eestis hariduskulutusi. See viiks esmajoones maahariduse väljasuretamisele ja seaks ohtu maaelu tervikuna. Maaharidust pärssivaks teguriks on omavalitsuste lubamatult nõrk finantsmajanduslik seisund, mille peamiseks põhjuseks on kohaliku ja keskvõimu tasakaalustamatus. Maaelu arendamine on meie poliitiline valik, mis ei tohi olla nullistatud meie lühinägeliku finantspoliitika poolt.

II. HARIDUS KUI RAHVUSLIKU JA RIIKLIKU ARENGU EELDUS JA TAGATIS.

Haridus on ühiskonna säilimise ja edasiarengu olulisim tegur, eriti ühiskondlike murrangute perioodil. Haridus on kõige efektiivsem investering, mis aga veelgi tähtsam, rahvusliku identiteedi, kõlbluse, turvalisuse, riikliku julgeoleku, kogu inimelu kvaliteedi kandja.

Kogu ühiskond kujutab endast hariduslikku keskkonda. Kõik tähtsamad otsused ja muudatused kõigis eluvaldkondades tuleb läbi kaaluda nende hariduslike järelmite seisukohast. **P e r e p o l i i t i k a**, **a j a k i r j a n d u s p o l i i t i k a**, **n o o r s o o p o l i i t i k a**, aga samuti ka **m a j a n d u s p o l i i t i k a** omavad otsest mõju kogu hariduspoliitikale tervikuna. Näiteks maahariduse areng ja võimalused sõltuvad otseselt põllumajanduspoliitikast ja vastupidi.

Peatähelepanu peab olema suunatud riiklikult ja munitsipaalselt finantseeritava haridussüsteemi arengule kõigis tema astmeis. See, mida Eesti rahvuslik kultuur ja identiteet vajavad, on kogu ühiskonna koolipatriotism.

Kogu hariduspoliitika peab tasakaalustatult teenima rahvusliku kultuuri arendamist ühelt poolt ja teiste kultuuridega integreerumise poliitikat teiselt poolt, mille aluseks oleks Euroopa Inimõiguste Konventsioon.

Muukeelse elanikkonna kultuuriline ja hariduslik assimilatsioon tuleks arendada Eestis elavate eri rahvuste pluralistliku intergratsiooniga.

Eestil peab olema omaenda suveräänne hariduspoliitika, mis lähtuks võrdsete haridusvõimaluste ja haridusteede paljususe põhimõttest. Iga haridusasutus peab omama õiguse lähtuda omaenese vastuvõetud põhimõttest üldiste põhimõtete ja nõuete raames, näiteks laiaast üldhariduse tasakaalust kutse- ja ametiharidusega.

T ä i s k a s v a n u t e h a r i d u s ühe olulisima osana kogu haridussüsteemis eeldab vastava koolivõrgu kujundamist kogu elu kestvaks pidevõppeks. Täiendõppe võrgu väljaarendamine lähtub detsentraliseerituse põhimõttest.

Haridusministeerium peaks ametkonna allasutuste tegevuse juhtimise kõrval juhtima läbi arenduskavade ka haridust.

Hariduse finantseerimine peab teenima tervikuna meie rahvusliku identiteedi kultuuri arengu huve. Mitte ükski Eestis elav inimene ei tohiks jääda ilma hariduse võimalustest majanduslikel põhjustel.

Väikerahvaste haridus on kallim kui suurrahvaste oma. Eriti kallis on maaharidus, mis eeldab väikeste koolide ülalpidamist ja koolivõrgu hajutatust.

Eesti hariduses ei vaja kõik lõhkumist ja muutmist. Tuleb säilitada väärtuslikud traditsioonid.

III. LÄHIÜLESANDED.

Töötasu:

- tööd alustava pedagoogilise kõrgharidusega spetsialisti palk normkoormuse juures ei ole madalam vabariigi keskmisest palgast;
- lisatasude süsteemi rakendamine riiklikult kehtestatud eritingimustega piirkondades;
- kooli direktori ametipalk ei ole madalam kahekordsest vabariigi keskmisest palgast;
- klassijuhataja töö tasustamine vähemalt kolme nädalatunni ulatuses kõigis kooliastmes;
- lisatasude süsteemi taastamine,
- palga indekseerimine kaks korda aastas;
- töötasude viimine kõigis kooliastmes võrdsele alusele.

Sotsiaalsed garantiid:

- kommunaalteenuste taastamine maakoolide pedagoogilistele töötajatele ja pensionäridele vähemalt 50% ulatuses riiklike vahendite arvelt;
- maksuvaba täispensioni säilitamine olenemata koormusest pedagoogilisele töötajale-pensionärile;
- õppemaksuvaba õppimine kõrgkoolides riiklike vastuvõtuplaanide ulatuses;
- õpetajate viimine riigiteenistuja staatusesse.

Hariduskorraldus:

- Hariduse väärtustamine indiviidi, perekonna, tööandja, koolitusasutuse, regionaaltasandi ja riigi jaoks, hariduse eetilise toimetulekufunktsiooni tõstmine: ühtluskooli põhimõttest kinnipidamine.
- Ainekeskse lähenemise tasakaalustamine õpilaskeskse lähenemisega õppekavale, õppeprotsessile ja õpetajate ettevalmistamisele.
- Eri koolitüüpide õppeprogrammide sidestamine; integreeritud koolitüübi (algkool, põhikool, gümnaasium, kutsekool, täiskasvanute kool) rajamine maapiirkondades; maakoolivõrgu väljaarendamise programmi väljatöötamine kõikide kooliastmete kohta.
 - Gümnaasiumi lõpueksamite ühitamine kõrgkoolide sisseastumiseksamitega.
- Spetsiaalse riikliku fondi loomine väikeste maakoolide kaitsmiseks nende sulgemise vastu rahapuuduse ettekäändel. Sisuliselt võrdse hariduse eelduste tagamine keskhariduse omandamiseks maal.
 - Rahvaülikoolide ja õpikogude taastamine ning nende finantsiline toetamine kohalikust ja riiklikust eelarvest.
 - Koolide omanäolisuse ja unikaalsuse toetamine ja kaitse ametnike-poolsete nivellerimiskatsete eest.
- Õpetaja kultuurilise valgustusmissiooni ja kooli kui piirkondliku arengugeneraatori rolli väärtustamine.
 - Õpetajate nädalase normkoormuse ühtlustamine kõikides kooliastmetes; 20 tunnise piirkoormuse kehtestamine.
 - Suurendada riiklikku tähelepanu eesti keele ja kultuuri õpetamisele muukeelsele elanikkonnale, esmajoones õpetajaskonnale.

Juhtimine.

- Haridusministeeriumi taastamine. Hariduse ja teaduse komisjoni moodustamine Riigikogus.
- Rahvusliku Haridusnõukogu loomine poliitilise juhtimise ühendamiseks professionalismiga ja rahvusliku leppimuse suuna tagamiseks ning stabiilse juhtimismehhanismi garantiiks.
- Haridusorganite funktsioonid on esmajoones arendavad, mitte ainult administreerivad. Koos kooli juhtimisega toimib hariduse kui terviku juhtimine.
- Struktuurse üksuse loomine Haridusministeeriumi juurde muukeelse hariduse korraldamiseks.
- Hariduse juhtimine lähtub demokratismi ja kollelegiaalsuse põhimõttest. Eesti hariduspoliitika on suverääanne.
- Riigi Kooliameti funktsioonide ümberkujundamine arenduslikeks funktsioonideks.
- Haridusametnik on selleks tööks ette valmistatud kõrgelt professionaalne ja kompetentne, oma töö eest vastutust kandev isik.
- Haridusametnike praeguse ülepaisutatud arvu viimine vastavusse hariduse juhtimise funktsioonidega.

Finantseerimine.

- Haridusele eraldatavate vahendite radikaalne suurendamine, hariduse prioriteetsuse põhimõtteline tunnistamine.
 - Keskväimu ja omavalitsuste seniste finantssuhete aluste kardinaalne muutmine kohaliku võimu suunas.
 - Kultuuri- ja Haridusministeeriumi ning Riigi Kooliameti sisese finantside liikumise avalikustamine ja demokraatlikel alustel otsustamine.
 - Hariduspoliitiliste prioriteetide eelisfinantseerimine.
 - Projektfinantseerimise sisseviimine.
 - Innovatsioonifondi loomine riiklike vahendite arvelt.
- Koolide pedagoogilise personali palgafondile 10%-15% ulatuses lisapalgafondi eraldamine õpetajate hea töö stimuleerimiseks ja kompenseerimiseks ning maakoolide pedagoogilise kaadri püsimise tagamiseks.
- Anda koolide käsutusse vähemalt 2/3 õpetajate täiendõppeks ette nähtud 3% palgafondist, decentraliseerides ühtlasi täiendõppe süsteemi ja tihendades teooria seost praktikaga.
 - Leida täiendavaid vahendeid riiklikust ja kohalikust eelarvest õpilaste tasuta toitlustamiseks ning maaõpilastele bussiliinide avamiseks.

Seadusandlus.

- Hariduse seadusandluse alal senini vastu võetud seaduste ja määruste (Haridusseadus, Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus, tüüpkoosseisude määrus, järelevalve määrus, atesteerimise juhend, palgajuhend jt.), kriitiline läbivaatamine vajalike korrektiivide sisseviimise eesmärgil.
- Tööseadusandluse alal kehtivate seaduste (Töölepinguseadus, Töö- ja puhkeaja seadus, Puhkuseseadus, Palgaseadus jmt.) kohta selliste rakendusseaduste (määruste) väljaandmine (muutmine), kus on arvestatud pedagoogiliste töötajate töö eripära ja mis välistavad ebakohtade tekkimise nende seaduste rakendamisel.
- Pedagoogiliste töötajate teenistusseaduse vastuvõtmine ja ühlustatud ametijuhendite väljatöötamine.
- Uue õppeaasta tegevuskavade, suundade ja ettekirjutuste jõudmine kooli enne eelmise aasta lõppu hiljemalt 1. märtsil.
- Uute normatiivaktide koostamiseks tasakaalustatud komisjonide moodustamine, milles 50%

liikmetest on koolide esindajad ning normatiivaktide eelnõude avalikustamine aruteluks vähemalt kaks kuud enne kinnitamist.

- Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse § 25 ette nähtud klassitäituvuse piirarvude korrigeerimine vähendamise suunas.
- Kooli kui juriidilise isiku staatuse taastamine.

Konverentsi "Kool maaelu püsimise ja arengu alusena"
Kadrinas 25. 26. aprillil 1994 kontaktgrupp.

B. G. FORSELIUSE SELTSI ASUTAMISKOMISJON
MÄRTS 1988

I. "12 KOOLI KLUBI"

APRILL 1986

- 1 Hugo Treffneri Gümnaasium
- 2 Kambja Ignatsi Jaagu Kool
- 3 Kirivere Põhikool
4. Kolga - Jaani Põhikool
5. Laiuse Põhikool
6. Nõo Realgümnaasium
- 7 Otepää Keskkool
8. Padise Põhikool
9. Puhja Keskkool
10. Põltsamaa Keskkool
- 11 Rõngu Keskkool
12. Sangaste Algkool

II. TARTU ÕPETAJATE SEMINAR

III. Liikmed.

Lembit Andresen
Ferdinand Eisen
Ilmar Kopso
Endel Laul
Heino Mägi
August Solo
Sulev Vahtre
Tiit Viileberg

B. G. FORSELIUSE SELTSI ASUTAVAST KOGUST
OSAVÕTJAD
22. veebruar 1989

Koolid:

HÄRJUMAA. Kehra Keskkool, Keila I Keskkool, Tabasalu Keskkool, Viimsi Keskkool,
Nissi 9-kl. Kool, Padise 9-kl. Kool, Risti 9-kl. Kool

IDA-VIRUMAA: Kohtla-Järve VIII 9-kl. Kool

JÕGEVAMAA: J. V. Veski nim. Maarja Keskkool, Palamuse Keskkool, Põltsamaa
Keskkool, Laiuse 9-kl. Kool, C.R. Jakobsoni nim. Torma 9-kl. Kool,
H. Pöögelmanni nim. Põltsamaa Kutsekool nr. 28

JÄRVAMAA: Järva-Jaani Keskkool, Koeru Keskkool, Paide I Keskkool, Türi Keskkool,
Koigi 9-kl. Kool, Lehtse 9-kl. Kool

LÄÄNEMAA. Kullamaa Keskkool, Taebla Keskkool, Noarootsi 9-kl. Kool, Vatla 9-kl.
Kool

LÄÄNE-VIRUMAA: Haljala Keskkool, Laekvere 9-kl. Kool, Simuna 9-kl. Kool

PÄRNUMAA: Audru Keskkool, Kilingi-Nõmme Keskkool, L. Koidula nim. Pärnu II
Keskkool, Pärnu IV Keskkool, Pärnu-Jaagupi Keskkool, Tõstamaa
Keskkool

PÕLVAMAA: Valgjärve 9-kl. Kool

RAPLAMAA: Ed. Vilde nim. Juuru Keskkool, Vigala 9-kl. Kool

SAAREMAA: Kaarma 9-kl. Kool, Lümada 9-kl. Kool

TALLINN: Tallinna I Keskkool

TARTU LINN: A. H. Tammsaare nim. Tartu I Keskkool, J. Anveldi nim. Tartu
Pedagoogiline Kool

TARTUMAA: Elva I Keskkool, Lähte Keskkool, Nõo Keskkool, Puhja Keskkool,
Rannu Keskkool, Rõngu Keskkool, Ilmatsalu 9-kl. Kool, Kambja Ignatsi
Jaagu Kool, Kuuste 9-kl. Kool, Kõrveküla 9-kl. kool, Laeva 9-kl. Kool,
Sillaotsa 9-kl. Kool, Vara 9-kl. Kool, Unipiha Algkool

VALGAMAA: Otepää Keskkool, Puka Keskkool, Tõrva Keskkool, Hargla 9-kl. Kool,
Hummuli 9-kl. Kool, Lüllemäe 9-kl. Kool, Sangaste Algkool

VILJANDIMAA: Nuia Keskkool, Olustvere Sovhoostehnikum, Suure-Jaani Keskkool,
Kirivere 9-kl. Kool, Kolga-Jaani 9-kl. Kool, Viljandi III 9-kl. Kool

VÕRUMAA: Antsla Keskkool, Mõniste 9-kl. kool, Rõuge 9-kl. Kool, Urvaste Algkool

Üksikliikmed:

NIMI

TÖÖKOHT

1.	Aednurm, Linda	H. Pöögelmanni nim. Põltsamaa Kutsekeskkool nr.28
2.	Allik, Salme	Nuia Keskkool
3.	Alter, Jüri	Padise 9-kl. Kool
4.	Andresen, Lembit	Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut
5.	Annok, Marta	C. R. Jakobsoni nim. Torma 9-kl. Kool
6.	Ansper, Helgi	Lähte Keskkool

7.	Belovas, Laine	Noarootsi 9-kl. Kool
8.	Birnbaum, Voldemar	
9.	Boltovski, Erik	Eesti Televisioon
10.	Eglon, Rein	L. Koidula nim. Pärnu II Keskkool
11.	Eilart, Jaan	Türi Keskkool
12.	Einer, Heino	Viimsi Keskkool
13.	Eisen, Ferdinand	pensionär
14.	Ellart, Harri	Kehra Keskkool
15.	Ernits, Elmar	Eesti NSV TA Ajaloo Instituut
16.	Ertis, Eduard	ENSV TA F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum
17.	Esko, Ain	Sillaotsa 9-kl. Kool
18.	Gunar, Friide	Eesti Televisioon
19.	Heldema, Helja	Taebala Keskkool
20.	Helm, Valdur	J. Anveldi nim. Tartu Pedagoogiline Kool
21.	Homnik, Kirsti	Järva-Jaani Keskkool
22.	Höbemägi, Lembit	Eesti Televisioon
23.	Ilp, Lea	Sangaste Algkool
24.	Ilves, Tiit	Elva I Keskkool
25.	Ivanov, Endla	Kehra Keskkool
26.	Ivastsenko, Helju	Kambja Ignatsi Jaagu Kool
27.	Jakobson, Eha	Unipiha Algkool
28.	Janneste, Sale	Sillaotsa 9-kl. Kool
29.	Joosep, Arnold	Elva Koduloomuuseum
30.	Juurik, Maiu	Kõrveküla 9-kl. Kool
31.	Jõgeva, Ragne	J. Anveldi nim. Tartu Pedagoogiline Kool
32.	Jõgi, Helmer	A. H. Tammsaare nim. Tartu I Keskkool
33.	Jürjo, Villu	EELK Urvaste Kogudus ja Urvaste Algkool
34.	Kaarna, Aino	Rannu Keskkool
35.	Kaaver, Sirje	Rannu Keskkool
36.	Kakk, Merike	Risti 9-kl. Kool/ Harju-Risti/
37.	Keek, Maie	Tartu Linna RSN TK Hariduskoondis
38.	Kiil, Merike	Lümända 9-kl. Kool
39.	Kikas, Arvo	Puhja Keskkool
40.	Kitsing, Maie	Vara 9-kl. Kool
41.	Koikson, Maie	Tabasalu Keskkool
42.	Koijtjärv, Helle	Lehtse 9-kl. Kool
43.	Kolk, Mare	Kirivere 9-kl. Kool
44.	Kopso, Ilmar	ENSV Pedagoogikamuuseum
45.	Kraav, Mare	ENSV Riiklik Hariduskomitee
46.	Kraavi, Hilda	Audru Keskkool
47.	Kranich, Erika	Paide I Keskkool
48.	Kudrjavitseva, Rita	Tartu Rajooni RSN TK Hariduskoondis
49.	Kuku, Rein	Tartu Rajooni RSN Täitevkomitee
50.	Kungla, Sirje	Suure-Jaani Keskkool
51.	Kuusik, Riina	Koigi 9-kl. Kool
52.	Krünvald, Rein	J. Anveldi nim. Tartu Pedagoogiline Kool
53.	Kõlu, Maire	Tootmiskoondis " Estiko "

54.	Kängsepp, Heino	Sangaste külanõukogu
55.	Kärner, Silva	Järva-Jaani Keskkool
56.	Käämbre, Henn	ENSV TA Füüsika Instituut
57.	Kübar, Harry	Tootmiskoondis " Estiko "
58.	Kübar, Vello	Vigala 9-kl. Kool
59.	Küünal, Külli	Hargla 9-kl. Kool
60.	Laagus, Heino	Kirivere 9-kl. Kool
61.	Laul, Endel	ENSV TA Ajaloo Instituut
62.	Laulik, Aimar	Keila I Keskkool
63.	Laumets, Irja	Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut
64.	Leisson, Aime	Rannu Keskkool
65.	Lepajõe, Jaan	Eesti Põllumajanduse Akadeemia
66.	Lepik, Endel	Nuia Keskkool
67.	Liba, Enn	Nõo Keskkool
68.	Linnamägi, Elve	Otepää Keskkool
69.	Linnamägi, Madis	Kambja Ignatsi Jaagu Kool
70.	Loit, Aleksander	Stockholmi Ülikooli Balti Uurimiskeskus
71.	Luik, Toivo	Viljandi III 9-kl. Kool
72.	Lühiste, Mari	Tõstamaa Keskkool
73.	Lühiste, Mihkel	Tõstamaa kolhoos
74.	Made, Reet	Eesti Raadio
75.	Maiste, Mai	Pärnu-Jaagupi Keskkool
76.	Mark, Kaido	Kuuste 9-kl. Kool
77.	Mehine, Ene	Mõniste 9-kl. Kool
78.	Meerja, Leonore	Laekvere 9-kl. Kool
79.	Muttik, Sulev	Eesti Muinsuskaitse Selts
80.	Mõtsar, Villem	fotograaf
81.	Männiksoo, Leho	Eesti Raadio
82.	Möll, Vilmi	Järva-Jaani Keskkool
83.	Naanuri, Karl	Tartu Rajooni Kodu-uurimise Nõukogu
84.	Nelke, Helene	Kilingi-Nõmme Keskkool
85.	Ojala, Uno	Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv
86.	Olvet, Aime	Valga Rajooni RSN TK Hariduskoondis
87.	Orav, Peeter	Pärnu Rajooni RSN TK Hariduskoondis
88.	Paatsi, Vello	Ajakiri " Eesti Loodus "
89.	Padjus, Milvi	Kuuste 9-kl. Kool
90.	Paju, Urmas	Palamuse Keskkool
91.	Paldis, Sven	Eesti Televisioon
92.	Part, Hermilde	Lümanda 9-kl. Kool
93.	Pendla, Tea	Kõrveküla 9-kl. Kool
94.	Peterson, Heldur	Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Tartu Põllumeeste Selts
95.	Pihel, Aime	Kaarma 9-kl. Kool
96.	Pihlak, N	Haapsalu Rajooni RSN TK Hariduskoondis
97.	Piir, Ilje	Nõo Keskkool
98.	Prikk, Kalju	Pärnu Linna RSN TK Hariduskoondis
99.	Puhm, Ilmi	Otepää Keskkool

100.	Puhvel, Tiia	J. Anveldi nim. Tartu Pedagoogiline Kool
101.	Põhjakas, Liia	Risti 9-kl. Kool /Harju raj./
102.	Põldvee, Aivar	Keila I Keskkool
103.	Päiv, Eha	Risti 9-kl. Kool /Harju raj./
104.	Pärnpuu, Ene	Tartu Riiklik Ülikool
105.	Pärnpuu, Ülle	Vatla 9-kl. Kool
106.	Raju, Toomas	Rõuge 9-kl. Kool
107.	Randveer, Maimu	Pärnu IV Keskkool
108.	Raun, Margot	
109.	Reile, Iri	Antsla Keskkool
110.	Reimaa, Vallo	Kohtla-Järve VIII 9-kl. Kool
111.	Reimann, Nele	Kambja Ignatsi Jaagu Kool
112.	Reinpalu, Sirje	Kullamaa Keskkool
113.	Rohtla, Viivi	Lähte Keskkool
114.	Roio, Maret	Sillaotsa 9-kl. Kool
115.	Ruubel, Tiina	Koigi 9-kl. Kool
116.	Rüütel, Arnold	Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium
117.	Saar, Arvo	Nõo Keskkool
118.	Saar, Neeme	J. Anveldi nim. Tartu Pedagoogiline Kool
119.	Saar, Virve	Nõo Keskkool
120.	Sadam, Peeter	Kolga-Jaani 9-kl. Kool
121.	Saksing, Omar	Eesti Raadio
122.	Sasi, Jüri	Kuuste 9-kl. Kool
123.	Schasmin, Anne	C. R. Jakobsoni nim. Torma 9-kl. Kool
124.	Sepp, Ülo	Maarja Keskkool
125.	Seppet, Ilme	Laeva 9-kl. Kool
126.	Siirak, Edgar	EELK Harju - Madise Kogudus
127.	Sokk, Õie	Tallinna I Keskkool
128.	Solo, August	J. Anveldi nim. Tartu Pedagoogiline Kool
129.	Solo, Ludmilla	J. Anveldi nim. Tartu Pedagoogiline Kool
130.	Talvistu, Aino	Nissi 9-kl. Kool
131.	Tamm, Eda	Tartu Rajooni RSN TK Hariduskoondis
132.	Tamm, Luule	Tartu Rajooni RSN TK Hariduskoondis
133.	Taniloo, Endel	Kunstnike Liit
134.	Tannberg, Tõnu	Puka Keskkool
135.	Tensing, Urmas	Eestimaa Kommunistliku Partei Tartu Rajoonikomitee
136.	Teras, Kalju	Põltsamaa Keskkool
137.	Toomet, Olev	Valgjärve 9-kl. Kool
138.	Tops, Ilmar	Eesti Põllumajandusmuuseum
139.	Uring, Reet	Eksperimentaalne Kutsekabinet TRÜ juures
140.	Ustav, Krista	Simuna 9-kl. Kool
141.	Valdma, Theodor	Tõrva Keskkool
142.	Veermaa, Ilme	Tartu Rajooni RSN TK Hariduskoondis
143.	Veersalu, Eduard	Olustvere Sovhoostehnikum
144.	Verrev, Kersti	Koeru Keskkool
145.	Viileberg, Tiit	Tartu Rajooni RSN TK Hariduskoondis

146.	Vilson, Uku	A. H. Tammsaare nim. Tartu I Keskkool
147.	Visnapuu, Milvi	Ilmatsalu 9-kl. Kool
148.	Vospert, Evi	Harju Rajooni RSN TK Hariduskoondis
149.	Väät, Hele-Mai	
150.	Ööpik, Niina	Koeru Keskkool

B. G. FORSELIUSE SELTSI JUHTORGANID,
valitud 22. veebruaril 1989 Tartus

JUHATUS

1. ARNOLD RÜÜTEL	esimees	ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees
2. MATTI PIIRIMAA	aseesimees	ENSV Riiklik Hariduskomitee esimehe asetäitja, minister
3. MADIS LINNAMÄGI	aseesimees	Kambja Ignatsi Jaagu Kool, direktor
4. JÜRI ALTER	juhatuse liige	Padise 9-kl. Kool, direktor
5. HELMER JÕGI	juhatuse liige	A. H. Tammsaare nim. Tartu 1. Keskkool, direktor
6. VILLU JÜRJO	juhatuse liige	EELK Urvaste kogudus, õpetaja
7. PAUL LEHESTIK	juhatuse liige	Põlva Rajooni RSN TK Hariduskoondis, nõunik
8. ARVO SAAR	kirjastus	Nõo Keskkool, õpetaja
9. PEETER SADAM	juhatuse liige	Kõlga-Jaani 9-kl. Kool, direktor
10. AUGUST SOLO	juhatuse liige	J. Anveldi nim. Tartu Pedagoogiline Kool, direktor
11. KALJU TERAS	juhatuse liige	Põltsamaa Keskkool, NSVL rahvaõpetaja, pensionär
12. OLEV TOOMET	juhatuse liige	Valgjärve 9-kl. Kool, õpetaja
13. TIIT VIILEBERG	juhatuse liige	Tartu Rajooni RSN TK Hariduskoondis, juhataja

REVISJONITOIMKOND

1. HEINO MÄGI	esimees	Valga Rajooni RSN TK Hariduskoondis, nõunik, Eesti NSV teeneline õpetaja
2. LUULE TAMM	toimkonna liige	Tartu Rajooni RSN TK Hariduskoondis, asejuhataja
3. TIIA PUHVEL	toimkonna liige	J. Anveldi nim. Tartu Pedagoogiline Kool, pearaamatupidaja

B. G. Forseliuse Seltsi juhatus seltsi lipu all 18. III 1993.

Istuvad (vasakult): ARMILDE SULENGO (raamatupidaja), TIJU LUIK, TIINA RUUBEL.

Seisavad: ENN LIBA, ARNOLD RÜÜTEL-esimees, MADIS LINNAMÄGI-tegevesimees, HEINO MÄGI. Puudub MARI LÜHISTE.

B. G. FORSELIUSE SELTSI JUHTORGANID,

valitud 26. veebruaril 1993 Viljandis

JUHATUS

1. ARNOLD RÜÜTEL	esimees	Rahvusliku Arengu ja Koostöö Instituut, direktor
2. MADIS LINNAMÄGI	juhatuse liige	B.G.Forseliuse Selts, tegevesimees
3. ENN LIBA	juhatuse liige	Kambja Ignatsi Jaagu Kool, direktor
4. TIJU LUIK	juhatuse liige	J. Köleri nim. Viljandi 4. Keskkool, õpetaja
5. MARI LÜHISTE	juhatuse liige	Tõstamaa Keskkool, õpetaja
6. HEINO MÄGI	juhatuse liige	Otepää Keskkool, õpetaja
7. TIINA RUUBEL	juhatuse liige	Koigi Põhikool, õpetaja

NÕUNIKUD

1. LEMBIT ANDRESEN	Tallinna Pedagoogikaülikool, professor
2. JAAN EILART	Eesti Looduskaitse Selts, esimees
3. FERDINAND EISEN	pensionär
4. ILMAR KOPSO	Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum, direktor
5. ENDEL LAUL	pensionär
6. ENN LIBA	Kambja Ignatsi Jaagu Kool, direktor
7. ALEKSANDER LOIT	Stockholmi Ülikooli Balti Uurimiskeskus, professor
8. PEETER KREITZBERG	Tartu Ülikooli Pedagoogikakeskus, professor
9. GONDO OLEVSOO	pensionär
10. HELMUT PIIRIMÄE	Tartu Ülikool, üldajaloo õppetooli professor
11. HEINO RANNAP	Eesti Muusikaakadeemia, professor
12. SULEV VAHTRE	Tartu Ülikool, professor

REVISJONIKOMISJON

1. JAAN OJASSON	esimees	Viljandi Õppekeskus
2. LUULE TAMM	liige	Tartu Linna Haridusosakond, majandusteenistus, juhataja
3. LEILI JOMP	liige	Rõngu Keskkool, direktor

TOETAJALIHKMED

	Esindaja	Aastast
1. FIRMA "ANA"	VALDO TALI	1990
2. EELK URVASTE KOGUDUS	VILLU JÜRJO	1990
3. EELK HARJU-MADISE KOGUDUS	JUTA SIIRAK	1990
4. EELK OTEPää KOGUDUS	JÜRI STEPANOV	1990
5. TK ESTIKO (A/S ESTIKO-KOMMERTS)	HARRY KÜBAR	1990
6. SIDNEY EESTI MUINSUSKAITSE SELTS	ELMAR SAAREPERE	1990
7. TARTU MAAVALITSUS	ROBERT NÄRSKA	1990
8. TõNU SOO		1992
9. KAMBJA LAULUKOOR	HILJA NEUMANN	1994

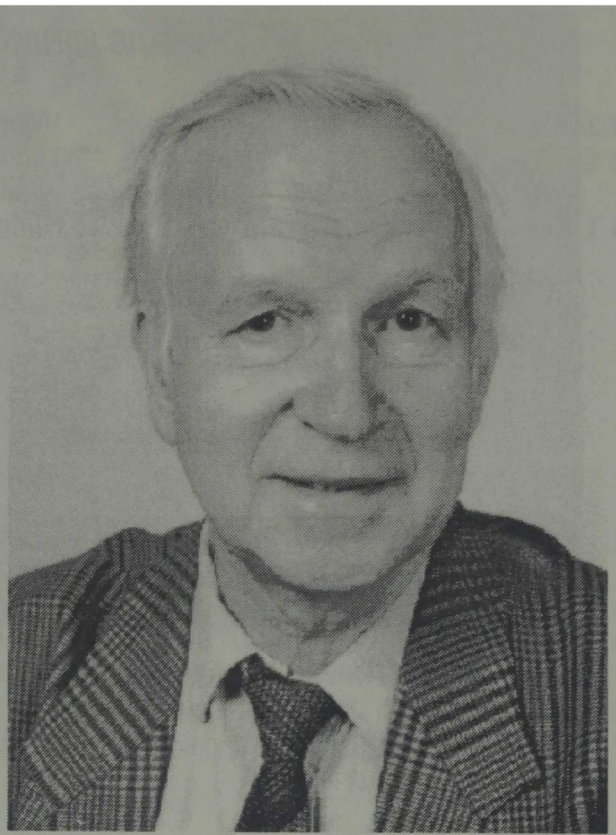
* * *

B. G. Forseliuse Seltsi III üldkogul Gustav Adolfi Gümnaasiumis 18. XI 1991.
HEINO MÄGI annab Suure Ignatsi Jaagu medali üle ajaloo professor HELMUT
PIIRIMÄELE

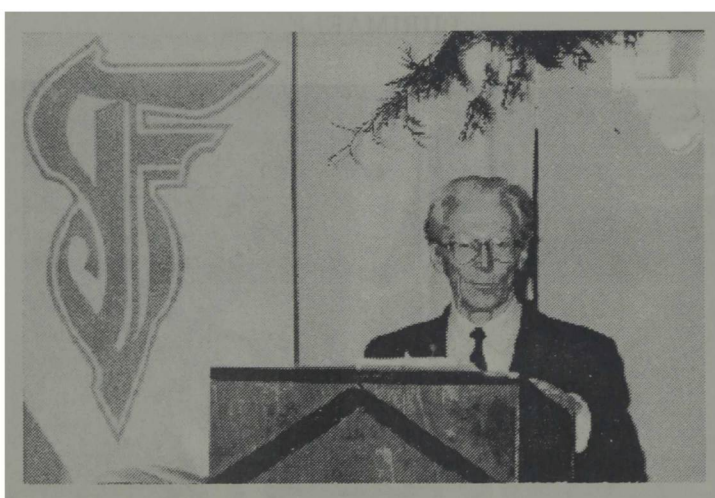

ALEKSANDER ELANGO

VELLO HELK

ENDEL LAUL

BENGT GOTTFRIED FORSELIUSE SELTSI LAUREAADID
seisuga 30. detsember 1994

I. B. G. FORSELIUSE MEDAL:

1991 - **Johannes Käisi Selts**

dotsent **Aleksander Elango**, pedagoogikateadlane

dotsent **Ferdinand Eisen**, pedagoogikateadlane

- 1993 kirjanik **Viivi Luik**
1994 - professor **Heino Rannap**
Kambja Laulukoor

II. SUUR IGNATSI JAAGU MEDAL.

- 1988 - professor **Lembit Andresen**, Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut
1989 - professor **Aleksander Loit**, Stockholmi Ülikooli Balti Uurimiskeskus
- doktor **Greta Wieselgren**, Stockholm
1990 professor **Sulev Vahre**, Tartu Ülikooli Eesti ajaloo kateeder
1991 - professor **Helmut Piirimäe**, Tartu Ülikool
1993 - doktor **Vello Helk**, Kopenhaagen
1994 - **Endel Laul**, "Eesti kooli ajaloo" tegevtoimetaja

III. VÄIKE IGNATSI JAAGU MEDAL.

1987 - 1 algklasside õpetajad:

Eda Ispravnõi	Laiuse 8-kl. Kool
Alma Jäär	Otepää Keskkool
Aime-Laine Kahk	Ülenurme Keskkool
Endla Kaldvee	Kambja 8-kl. Kool
Vilma Krünvald	Puhja Keskkool
Urve Ridbeck	Padise 8-kl. Kool
Asta Roosipõld	Põltsamaa Keskkool
Laine Sangernebo	Tartu I Keskkool

2. kodu uurijad:

Agnes-Asta Marand	Nõo Keskkool
--------------------------	--------------

3. õpilane, Ignatsi Jaagu töö potentsiaalne jätkaja:

Riina Sule	Kambja 8-kl. Kool
-------------------	-------------------

4. teenete eest:

Rein Kuku	Tartu Rajooni RSN TK
Madis Linnamägi	Kambja Ignatsi Jaagu Kool
Tiit Viileberg	Tartu Rajooni RSN TK Haridusosakond

1988 - 1 algklasside õpetajad:

Viigi Kurvits	Alatskivi Keskkool
Olga Linno	Rõngu 8-kl. Kool
Eha Rössler	Kolga-Jaani 8-kl. Kool
Meinhard Tamm	Nõo Keskkool

1989 - 1 algklasside õpetajad:

Helgi Ansper	Lähte Keskkool
Tiiu Ilves	Elva I Keskkool
Sirje Kaaver	Rannu Keskkool

Aime Leisson	Rannu Keskkool
Johannes Loost	Sillaotsa 9-kl. Kool
Milvi Padjus	Kuuste 9-kl. Kool
Rahel Peetsalu	Ülenurme Keskkool
Maret Roio	Sillaotsa 9-kl. Kool
Virve Saar	Nõo Keskkool
Ilme Seppet	Laeva 9-kl. Kool
Udo Juuno	Stokholmi Eesti Kool
Henno Kirikmäe	Stokholmi Eesti Kool
Richard Norvell	Stokholmi Eesti Kool
Aho Rebas	Göteborgi Eesti Kool
Eero Tarjus	Göteborgi Eesti Kool

1990 - 1. algklasside õpetajad:

Elgi Ehrbach	Risti 9-kl. Kool
Valda Heinsoo	Risti 9-kl. Kool
Eha Jakobson	Unipiha Algkool
Ille Paas	Türi Keskkool

2. kodu uurijad:

Heino Mägi	Otepää Keskkool
Juhan Pihelo	Maarja Keskkool
Edith Ruisu	Türi Keskkool
Aino Talvistu	Nissi 9-kl. Kool
Olev Toomet	Valgjärve 9-kl. Kool

1991 - 1. algklasside õpetajad:

Hele Alt	Paide I Keskkool
Aino Simson	Paide I Keskkool

2. kodu-uurijad:

Linda Abner	Paide I Keskkool
Evi Eltermann	Keila I Keskkool
Erika Kranich	Paide I Keskkool
Tiina Ruubel	Koigi Põhikool
Aino Valgma	Eesti Pedagoogikamuuseum
Niina Ööpik	Koeru Keskkool

1993 - 1. algklasside õpetajad:

Vilme Aan	Koeru Keskkool
Epp-Maria Kokamägi	kunstnik
Manuella Kont	Maarja Keskkool
Anne Pajupuu	Paide Gümnaasium
Leida Vendel	Kaarma Põhikool
Evi Vunder	Koigi Põhikool
Kai Võlli	Tallinna Pedagoogikaülikooli

Maritta Idavain Konkell
Juta Nõmm
Mare Riisenberg
Evi Lepik

Göteborgi Eesti Kool
Göteborgi Eesti Kool
Göteborgi Eesti Kool
Göteborgi Eesti Kool

2. kodu-uurijad:

Tiiu Luik
Elvi Sild

Viljandi IV Keskkool
Rakvere I Keskkool

1994 - 1. algklasside õpetajad:

Anu- Merike Eenmäe
Ave Kalmus
Eha Kuusk
Valli Lille
Ingrid Põldsaar
Helve Saar
Tiiu Taimre
Felita Viikna

Rakvere 1 Keskkool
Elva Põhikool
Koeru Keskkool
Aseri Keskkool
Järva- Jaani Keskkool
Laiuse Põhikool
Türi 1 Keskkool
Tartu 5. Keskkool

2. kodu-uurijad:

Silva Kärner

Järva-Jaani Keskkool

3. teenete eest:

Hilja Neumann
Nelli Ruuge

Kambja Ignatsi Jaagu Kool
Kambja Ignatsi Jaagu Kool

IV. MEDAL " SUUR KULDTUKAT "

1990 -

Ingrid Hamer
Janika Kangro
Tea Kivi
Ave Märjama
Aivar Pau

Nõo Keskkool
Maarja Keskkool
Maarja Keskkool
Juuru Keskkool
Lähte Keskkool

Reelika Pikkpõld

Padise 9-kl. Kool

Evelin Pärnamets

Padise 9-kl. Kool

1991 -

Katrin Karbe
Signe Padar
Katrin Sagar

Lähte Keskkool
Lähte Keskkool
Paide I Keskkool

1993 -

Epp Reino
Katrin Tiivas

Maarja Keskkool
Rakvere I Keskkool

1994 -

Janne Privits
Kaari Siemer

Viljandi Valuoja Põhikool
Paide Gümnaasium

Üldkogud

asutav kogu	-- 22. II 1989 Tartu Pedagoogilises Koolis
II üldkogu	-- 12. XII 1990 Hugo Treffneri Gümnaasiumis
III üldkogu	-- 18. XI 1991 Gustav Adolfi Gümnaasiumis
IV üldkogu	-- 26. II 1992 Viljandi Õppekeskuses ja Viljandi IV Keskkoolis
V üldkogu	-- 25.-26. II 1994 Paide Gümnaasiumis

Metsakoolid

I metsakool	-- 12.- 16. VII 1990 Käärikul-Otepääl
II metsakool	-- 4.- 6. X 1991 Kloogal
III metsakool	-- 18.- 20. IX 1992 Varemurrus
IV metsakool	-- 25.- 26. II 1994 Paides
V metsakool	-- 13.- 15. VIII 1994 Värskas

Õpiturism

1991	-- 13.IX - 23.IX Rootsi ja Norra (esimene reis)
1992	-- reis ümber Läänemere -- Norra - Rootsi (2 gruppi) -- Sveits Liechtenstein - Austria
1993	-- Hamburg - Pariis Luxemburg -- Prantsusmaa - Inglismaa - Belgia - Luxemburg -- Austria - Itaalia
1994	-- Hispaania - Andorra Prantsusmaa -- Prantsusmaa - Inglismaa - Belgia - Saksamaa -- Itaalia (4 gruppi) -- Norra (4 gruppi) -- Rootsi - Taani -- Soome -- Lapimaa (Jõulumaa. 2 gruppi).

10. BIBLIOGRAFIAT B. G. FORSELIUSEST JA FORSELIUSE SELTSIST

1986

1. Zimmer, E. ÕIGUS KOLMESAJALE AASTALE. "Edasi" 14.V, nr.110.
2. Jakobson, E. KAMBJA KOOLI ALGUS. "Edasi" 26.X, nr.246.
3. Viileberg, T. KOLMSADA AASTAT KOOLIHARIDUST [Tartumaal]. "Edasi" 26.X, nr.246.
4. Salmistu, K. MILLAL TÄHISTADA UNIPIHA KOOLI JUUBELIT? "Edasi" 1.XI, nr.247.
5. Jõesaar, I. KUTSUS LAPSI LUGEMA. - "Edasi" 5.XI, nr.25.
6. Marand, A.A. NÕO KOOL. "Edasi" 12.-21.XII, nr.284-292.

7. Andresen, L. EESTI KOOLIRAAMATU VANEMAST AJALOOST. Tallinn, 23 lk.

1987

8. Piir, I., Vahtre, S. IGNAT/S/I JAAGU ELUKÄIK. - "Edasi" 25.I, nr.20.
9. Andresen, L. ALGED ULATUVAD MUINASAEGA. "Horisont" nr.8, lk.28-30./Meie rahvakooli minevikust.
10. Andresen, L. EESTI RAHVAKOOLI KAUGEST MINEVIKUST. /B. G. Forseliusest/ Kalender 1988. Tallinn, lk.133-136.

11. Linnamägi, M. KÕIK ALGAB KOOLIST./Buklett/ Tartu, 8 lk.

1988

12. Toomet, O. EESTI TALURAHVAKOOL 300-AASTANE. "Koit" 19.I, m.7
 13. Linnamägi, M. VSJO NATSHINAJETSA SO SHKOLÕ. "Vperjod" 31.III, m.39.
 14. Linnamägi, M. MEID KUTSUB KOOLIAJALUGU. "Nõukogude Õpetaja" 9.IV, m. 15.
 15. Ertis, T. O TEBE, UTSHITEL! "Vperjod" 1.X, m. 116.
 16. Laanoja, R. B.G.FORSELIUSE 300. SURMA-AASTAPÄEVAKS. - "Nõukogude Õpetaja" 13.XI, m.45.
 17. Andrsen, L. B.G.FORSELIUS. 300 AASTAT SURMAST - "Sirp ja Vasar" 18. XI, m.47
 18. Andresen, L. BENGT GOTFRIED FORSELIUS 1660 - 1688. "Nõukogude Õpetaja" 23. XI, m.47
 19. Kupp, F. ESINDUSLIK KOOLIKIRJANDUSE NäITUS - "Nõukogude Õpetaja" 10.XII, m.49.
-
20. [Lehestik, P]. /autor-koostaja/. 300 AASTAT EMAKEELSET KOOLI PõLVAS. Tallinn, 20 lk.
21. [Merila, H.] KARULA KOOL 300. LÜLLEMÄE KOOL 25. Valga, 28 lk.
22. Must, L. 300 AASTAT HARGLA KOOLI. Hargla, "Valgatrükk", 32 lk.

1989

23. Linnamägi, M. FORSELIUSE SELTS. "Nõukogude Õpetaja" 7.I, m.1.
24. Linnamägi, M. FORSELIUSE SELTS ON ASUTAMISEL. "Edasi" 11.I, m.8.
25. [an]. LOODI FORSELIUSE SELTS. - "Pedagoogiline Instituut" 3.III, m.6.
26. Muttik, S. AJALUGU SÜNNIB KA TäNA. "Nõukogude Õpetaja" 4.III 1989, m.12.
27. Zimmer, E. FORSELIUS KOLMESAJA AASTA TAGANT JA TEMA SELTS. "Edasi" 12.III, m.60.

28. **Olvet, A. KIRI ALGAB KIRIKUST, RAHVAS ALGAB RAAMATUST.**

- "Valgamaalane" 30.III, m.37

29. **Jürjo, V. ASUTATI FORSELIUSE SELTS.** "Võru Praostkonna Sõna" apr., m.5 6 (8 9).

30. **Toomet, O. FORSELIUSE SELTS.** - "Koit" 18. IV m.46.

31. **Linnamägi, M. FORSELIUSE SELTSI HARIDUSTEGEVUS OKUPEERITUD EESTIS.**

"Eesti Päevaleht" (Stockholm) 5.V, m.33.

32. **Aarma, LISANDUSI BENGT GOTTFRIED FORSELIUSE ELULOOLE.** "Õpetajate Leht"

8.VII, m.27

33. **Nikiforova, V. Tshelovek ne ostrov.** " Utshitelskaja gazeta" 19. X, m.125.

34. **Toomet, O. MIDA TEEB B.G.FORSELIUSE SELTS.** "Õpetajate Leht" 11. XI, m.48.

35. **Põldvee, A. TäPSUSTUS BENGT GOTTFRIED FORSELIUSE SüNNIPäEVA ASJUS.**

"Õpetajate Leht" 18.XI, nr.46.

36. **Andresen, L. EESTI RAHVAKOOL ON 300-AASTANE.** Tallinn, 32 lk.

LEMBIT ANDRESEN on sündinud 22. IV 1929 Kundas. Pärast õpinguid Rakvere Õpetajate Seminaris ja Tallinna Õpetajate Instituudis lõpetas E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi ajaloo-osakonna kiitusega. On tegutsenud kooliõpetajana. Kaks aastat pärast lõpetamist kutsuti instituuti, kus on töötanud pedagoogika ja psühholoogia kateedri õppejõuna ning juhatajana. Alates 1991.a. juhib Tallinna Pedagoogikaülikoolis pedagoogikaajaloo õppetooli tööd.

1969 kaitses pedagoogikakandidaadi kraadi, 1975 doktorikraadi Vilniuse Ülikoolis teemal: "Eesti rahvakooli kujunemine ja areng" Professorikutse omistati 1976.

L. Andresen on tunnustuse saavutanud Lääne-Euroopa pedagoogikateaduse ja Eesti kooliajaloo uurijana, samuti õppejõuna. Aastate jooksul on ta loenguid pidanud pedagoogika üldajaloost, Eesti kooli ja kasvatusteaduse ajaloost ning õpetajate ettevalmistamise ajaloost.

Tema algatusel hakati korraldama Baltimaade kooliajaloolaste konverentse Riias, Vilniuses ja Tallinnas (siiani toimunud 10 konverentsi) ning välja andma vastavasisulisi kogumikke.

Prof. L. Andresen on üks väheseid pedagoogika ajaloo professoreid Põhja-Euroopas, on tunnustuse võitnud ka väljaspool Eestit. Ta on mitmete rahvusvaheliste teadusühingute liige, eduka teadusliku töö eest on L. Andresenit autasustatud Suure Ignatsi Jaagu medaliga (1988), J. A. Comeniuse medaliga (Praha Comeniuse Muuseumilt, 1992), dr. Arthur Puksovi Fondi auhinnaga (1993).

L. Andreseniil on ilmunud üle 40 raamatu ja brošüüri, neist tähtsamad:

Eesti rahvakoolid 19. sajandil (kuni 1880-ndate aastate koolireformini). Tallinn, 1974. 266 lk.

Eesti kooli vanem ajalugu. Tallinn, 1885. 191 lk.

Eestikeelse kooliraamatu vanemast ajaloost. Tallinn, 1986. 53 lk.

Kirjamees ja rahvalgustaja B. G. Forselius. Tallinn, 1991. 116 lk.

Eesti rahvakooli vanem ajalugu. Tallinn, 1991. 112 lk.

Eesti aabits. Reformatsioonist iseseisvusajani. Tallinn, 1993. 111 lk.

Etonskije narodnõje skolõ v XVII-XIX vekah. Tallinn, 1980. 278 lk.

* *

LEMMI ARUOJA: Olen praegu 16-aastane ja käin Lähte Keskkooli 11. klassis, kuid minu töö valmis aasta varem. Hobuse aastal sündinud kaksikuna sõltun palju oma tujudest. Mulle meeldib olla üksi ja rahulikult mõelda, kuid tihti viibin ka sõbraga koos. Ei meeldi kuulata rumalat ja lapsikut juttu täiskasvanu suust, kuid lapsi armastan ma väga. Ma ei kannata enesehaletsust, sest see on ka mu enda puudus, mida küll püüan ravida. Ei salli mustust, lohakust, kuulujutte, võimetust teisi mõista ja kahekeelsust. Mulle ei meeldi, kui mind keelatakse ja käsutatakse.

Mulle meeldib kuulata head muusikat, palju lugeda, reisida, mõelda, joonistada ja segamatult tööd teha. Armastan korralikku ja stiilset riietust.

Minu hobiks on kergejõustik. Mulle meeldib väga korvpalli mängida. Kogun ka oma lemmiklaulja Michael Jacksoni pilte. Mul on päris palju kirjasõpru, sest mulle meeldib kirjutada.

See oli pisike tutvustus minust.

FERDINAND EISEN on sündinud 17. XI 1914 Nursi vallas. 1934 lõpetas Tallinna Pedagoogiumi, 1953 lõpetas TRÜ õigusteaduskonna, 1959 NLKP KK Ühiskonnateaduste Akadeemia, 1960 filosoofia-kandidaat; 1935-40 õpetaja, 1940-41 1943-47 ametühingutööl, 1941-43 Venemaal, 1947-49 Tallinna Pedagoogilise Instituudi õppejõud, 1949-55 EKP KK Vabriikliku Parteikooli direktori asetäitja õppealal. 1960-1980 Eesti haridusminister, 1980-1991 Tallinna Pedagoogilise Instituudi õppejõud ja Nõukogude Esperantistide Assotsiatsiooni Eesti osakonna esimees. Uurinud Eesti kooli ja pedagoogika ajalugu, propageerinud ökoloogilist haridust ja kasvatust.

NELLY LEHTSAAR (VIAK) on sündinud 14. XII 1930. Harjumaal Nissi valla talupidaja peres. Lõpetas Turba kooli ja Tallinna Õpetajate Instituudi. 1953 asus eesti keele ja kirjanduse õpetajana tööle Harju-Ristile, kus töötas 7 aastat.

1960 algas Tallinna ajajärk: töö Fr. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riiklikus Raamatukogus (Eesti Rahvusraamatukogu) kataloogimisosakonnas, tehnikakirjanduse osakonnas. 1971 lõpetas kaugõppes raamatukogunduse eriala Tallinna Pedagoogilises Instituudis. Kauemat aega töötas komplekteerimisosakonnas (vanembibliograaf, sektorijuhataja), hiljem vanemtoimetajana teaduskonna terminoloogia sektoris. 1994 pensionär.

* * *

IVIKA MAIDRE: Olen pärit Virumaalt Jõhvi kihelkonnast Paravälja talust, Laur'id (nii on mu sünnijärgne nimi) on siiakanti tulnud peale Põhjasõda. Minu vanavanaisa ostis sajandi lõpul Tammistu mõisast talu, mida nüüd peab minu vend.

Väljarändamine on ka meid puudutanud. Selle sajandi algupoolel teenis ka minu vanaisa ligi kaks aastat leiba Jamburgi maakonnas, siis sai isalt talukoha.

Mina olen Jõhvi ja Tartu linnas koolis käinud. Ülikooli lõpetasin 1992 ajaloolasena. Nüüd teenin leiba Riigi Muinsuskaitseametis Ida-Virumaal inspeksiooni juhatajana. Oma elu suurimaks vägitükiks pean pojakese ilmaletoomist. Armastan teatrit nii laval kui elus, musta ja punast värvi, head sööki."

* * *

HEINRICH MARK on sündinud 1. XI 1911 Kõlliste vallas. Eesti riigitegelane ja jurist. TÜ õigusteaduskonna lõpetas 1938, seejärel advokaat Tartus ja Tallinnas. 1943 siirdus Helsingisse, seal Rootsist. 1945-1981 paguluses tegustseva Eesti Komitee juhte, 1951-1979 Eesti Rahvusnõukogu peasekretär, 1953-1971 Eesti Vabariigi eksiilvalitsuse riigisekretär ja 1971-90 peaministri asetäitja; 1990-1991 Eesti Vabariigi peaminister presidendi ülesannetes. On ühtlasi Eesti Liberaaldemokraatliku Koondise abiesimees.

* * *

HEINO MÄGI on sündinud 14. XII 1928 Päidla vallas Lutike külas, alghariduse sai Neeruti algkoolis, 1942 alustas õppimist Otepää Gümnaasiumis ja jätkas Tartu Õpetajate Seminaris 1946, 1956 lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-osakonna, 1948-56 Vana-Otepää 7-kl. Koolis ajaloo õpetaja, 1953-56 samas direktor, 1950-53 Otepää rajooni haridusosakonna juhataja, 1956-1989 Otepää Keskkooli ajalooõpetaja ja direktor, koolimuuseumi looja, kodu-uurimise juhendaja, 1989-st ajalooõpetaja ja koolinõunik. Initsiatiivikas kultuurielu organisaator, avaldanud rohkesti artikleid ajakirjanduses ning turismiraamatuid: "Otepää" (1963), "Otepää-Kääriku" (1971-1978) jt.

* * *

KARL-JOHANNES NAANURI on sündinud Viljandis 5. V 1922, lõpetanud Õpetajate Instituudi 1954 ja Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi 1955. Pedagoogilisel tööalates 1948 ajalooõpetajana Viljandis. C. R. Jakobsoni nim. Viljandi 1 Keskkooli direktor 1951-60, ajalooõpetaja Viljandi 2. Keskkoolis 1960-62, direktori asetäitja õppealal ja ajalooõpetaja Viljandi Kultuurikoolis 1962-69, Puurmani Keskkooli direktor 1969-82 ja samas ajalooõpetaja 1982-84. Avaldanud ajaloo- ja pedagoogikaalaseid artikleid ajakirjanduses ja kogumikes. Võtnud osa kodu-uurimis- ja looduskaitsealasest tegevusest, ÜPUI teadur, B. G. Forseliuse Seltsi asutajaliige.

* * *

HERBERT SALU (1911. 11.15 Küti mõisas Virumaal - 1988.10.01 Lundis), kirjandusteadlane, kirjanik. Lõpetanud Rakvere Õpetajate Seminari 1931 ja Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna kirjanduse alal 1943. 1943 Soome, 1945 Rootsi. Lõpetanud Lundi Ülikooli rahvateaduse fil.lic. kraadiga 1952. Viibinud stipendiaadina USA-s ja Saksamaal. Töötanud Lundi Folkslivisarkivietis arhiiviasistendina ja Turu ülikooli lektorina; samas fil dr kraad 1964. Töötanud dotsendina Tampere ja Lundis. Debüteerinud Eesti luuletustega (1931) ajakirjanduses, eksiilis proosakirjanikuna; esimeseks teoseks romaan "Õnneraha" (1953). Sellele on järgnenud neli romaani, 10 teost esseede ja uurimustega, lisaks eesti vanem kirjanduslugu ja üks lühimonograafia.

/Bernard Kangro. EESTI KIRJAKUULUTAJA EKSIILIS. Biblio- ja biograafiline teatmik aastaist 1944-1986. Kirjanduse lugu andmetes, arvudes ja piltides. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv. 1989, lk. 88/

* * *

MEERI SÄRE on sündinud 14.VII 1929 Tartus. 1954 Tallinna Kunstiinstituut. 1954-57 kunstnik-teostaja "Estonia" teatris ja kunstnikuna vastloodud Eesti Televisioonis. Alates 1957-st tänaseni kunstnik teatris "Vanemuine". Paralleelselt teatriga töötanud 9 aastat õpetajana ka Tartu Kunstikoolis. Teatris kujundanud üle 100 lavastuse.

Peab oma elutööks Tartu Mänguasjamuuseumi loomist, mis avati 1994.a. maikuu.

* * *

OLEV TOOMET on sündinud 24. XI 1929 Võrumaal, Veriora vallas, õppinud 1938-1944 Leevaku Algkoolis ja 1944-1949 Räpina Keskkoolis. ENSV koolinoorte meister teivashüppes 1948. Lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo osakonna 1968. Eluaegne koolmeister 1949-1989, sellest Tiils kooli õpetaja ja õppealajuhataja 1949-1959, Valgjärve kooli direktor 1959-1989.

Kirjutanud üle 300 artikli ja uurimuse, mis avaldatud paljudes väljaannetes. Välja andnud "Valgjärve koolitäre lood" I (1971) ja II (1990). Ühiskondliku Pedagoogilise Uurimisinstituudi (ÜPUI) teadur, Eesti Kodu-uurimise Seltsi (EKUS) liige. Eesti Spordiajaloo Seltsi (ESAS) asutajaliige, B. G. Forseliuse Seltsi (BGFS) asutajaliige ja esimese juhatuse liige, Eesti Pensionäride Liidu (EPL) asutajaliige ja juhatuse liige, Eesti Demokraatliku Õigusliidu (EDÖL) nüüd Eesti Pensionäride ja Perede Liit (EPPL) asutajaliige ja juhatuse liige. Praegu EPL Põlvamaa organisatsiooni eestseisuse esimees ja vabariikliku juhatuse liige, BGFS välja-ande peatoimetaja, pensionär.

* * *

MONIKA TOPMAN (õieti Oivi-Monika Topmann) on sündinud 26. I 1937 Tallinnas, lõpetanud Tartu Muusikakooli 1956 klaveri, Tallinna Riikliku Konservatooriumi 1962 muusikateaduse ja 1967 klaveri erialal. Töötanud aastail 1956-57 Pärnu ja 1957-70 Tallinna lastemuusikakoolis ning 1968-79 Tallinna Muusikakeskkoolis klaveriõpetajana, 1961-64 ka Eesti Riiklikus Kirjastuses toimetajana. Aastast 1975 on Tallinna (Riikliku) Konservatooriumi (praegu Eesti Muusikaakadeemia) õppejõud. Heliloojate Liidu liige 1969. aastast.

* * *

LEMBIT TÜRNPUU on sündinud 30. VI 1934 Hiiumaal. Eestlane. Vanemad talupidajad. Isa tegeles kalastamisega.

Põhiline teadusala: haridusteadused. Pedagoogikakandidaat, dotsent, professor Lõpetanud Haapsalu Pedagoogilise kooli 1953, Tallinna Pedagoogilise Instituudi 1957 füüsika erialal.

T e a d u s t e g e v u s : E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut alates 1975.a. vanemõpetaja, dekaan, õppeprorektor, täiendusõppekeskuse juhataja-professor, dekaan.

U u r i m i s v a l d k o n d : hariduspoliitika, haridusteooria, hariduse juhtimine, haridusinnovaatika, kooliarendus.

P õ h i l i s e d l o e n g u k u r s u s e d :

-- Haridusteooria ja hariduspoliitika.

-- Haridusinnovaatika.

- Pedagoogiliste protsesside modelleerimine.
- Kooli juhtimine.
- Kooli arendamine.

Rea arenguprojektide autor ja teaduslik juhendaja.

T e a d u s p u b l i k a t s i o o n e 82.

Hariduse juhtimise probleeme. /Monograafia/ Tallinn, 1992, 342 lk.

Probleem-ülesandeid koolijuhtidele. Tallinn, 1978 (2.tr. 1987). 108 lk.

Hariduse juhtimise metodoloogilisi ja teoreetilisi probleeme, I-III. /Õpik/ Tallinn, 1987

Problemõ upravljenija narodnõm obrazovanijem I-III. Tallinn, 1990.

* * *

SULEV VAHTRE on sündinud 7 VII 1926 Laiuse kihelkonnas Kivijärvel talupoja peres. 1952 lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-osakonna. 1955 kaitses kandidaadiväitekirja "Liivimaa noorem riimkroonika (1315-1348) ajaloo allikana". 1970 doktoriväitekirja "Hingeloendused Eestimaa kubermangus ajaloo allikana" 1952-st õppejõud Tartu Ülikoolis: 1964 dotsent, 1972 professor.

* *

ELVE VOLTEIN on sündinud 8. V 1948 Laute külas Kadrina lähedal. 1963 lõpetas Porkuni 8-kl. Kooli, 1967 Tartu Pedagoogilise Kooli, 1972 Tartu Ülikooli eesti filoloogia osakonna, 1972-79 õpetaja Tartu X Keskkoolis, 1979-st algõpetuse emakeele metoodik Tartu Õpetajate Seminaris.

* * *

ONSUL

kauplus-salong Tartus Laulupeo 25

Saadaval kvaliteetarvutid firmadelt

UNISYS, DELL, ADS

võrgutarbed

D - LINK

LISAKS EESTIKEELNE ARVUTIALANE ÕPPEKIRJANDUS
ja palju muud

tel. 27-422 990

Arvi Ird

Rahvakooli memoriaali peakivi Kambjas.

**Toimetuse aadress: B.G. Forseliuse Selts
Näita 37
Tartu 662400 - 4
tel. 433-498**